

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 42: 491.550 (81.2 2Т)

АЛИМОВ ФИРДАВС ХУДОЙДОДОВИЧ

**ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ-МАӮНӢ ВА ЭТИМОЛОГИИ
ИСТИЛОҲОТИ ТАРҶУМАШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ
АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

ДИССЕРТАЦИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи
иҳтиноси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-
таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Роҳбари илмӣ: доктори
илми филология, профессор
Мамадназаров Абдусалом

ДУШАНБЕ – 2023

МУНДАРИЧА

НОМГҮЙИ ИХТИСОРАХО.....	4
МУҚАДДИМА.....	5-7
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲКИҚ.....	8-13
БОБИ I. ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИИ ОМӮЗИШИ ИСТИЛОҲОТИ ТАРҶУМАШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ.....	14-71
1.1. Мафҳум ва мазмуни истилоҳ дар забоншиносӣ.....	14-19
1.2. Нишонаҳои асосии истилоҳ.....	20-26
1.3. Мушаххас кардани мафҳуми истилоҳ, системаи истилоҳшиносӣ ва майдони истилоҳ.....	27-32
1.4. Истилоҳоти асосии тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	33-60
1.4.1. Мафҳуми <i>translation – тарҷума</i> чун калидвожаи майдони истилоҳот дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	33-45
1.4.2. Истилоҳи <i>equivalence – муодилнокӣ</i> ва шарҳу тафсири он дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	46-57
1.4.3. Мавқеи истилоҳи <i>translation norm – меъёри тарҷума</i> дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносӣ.....	57-60
1.5. Мавқеи тарҷумашиносӣ ва истилоҳоти марбут ба он дар илми забоншиносӣ.....	61-71
БОБИ II. ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ-МАҶНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ТАРҶУМАШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ.....	72-124
2.1. Сарчашмаҳои истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	72-79
2.2. Таснифи морфологии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	80-83

2.3. Роҳҳои асосии калимсозии истилоҳоти тарҷумашиноси дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	84-106
2.3.1. Аффиксатсия ё худ калимасозии сарфӣ.....	84-94
2.3.2. Истилоҳот бо усули калимабандӣ (таркибандӣ).....	94-96
2.3.3. Истилоҳоти иборавӣ ё ибораистилоҳот.....	96-105
2.3.4. Ихтисора (аббревиатура).....	105-106
2.4. Сермаъноии истилоҳоти тарҷумашиноси дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	107-115
2.5. Синонимияи истилоҳоти тарҷумашиноси дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	116-120
2.6. Антонимияи истилоҳоти тарҷумашиноси дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	121-124
БОБИ III. ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ТАРҶУМАШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ	125-148
3.1. Истилоҳоти тарҷумашиносии баромади асл дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	125-129
3.2. Нақши иқтибосот дар системаи истилоҳоти тарҷумашиноси дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	130-148
3.2.1. Иқтибосоти юнониву лотинӣ дар забони англисӣ.....	133-139
3.2.2. Иқтибосоти фаронсавӣ дар забони англисӣ.....	139-140
3.2.3. Иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ.....	141-143
3.2.4. Иқтибосоти русӣ ва байналмилалӣ дар забони тоҷикӣ.....	143-148
ХУЛОСА.....	149-151
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲҚИҚ.....	152
РӮЙХАТИ АДАБИЁТ.....	153-172
НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМИӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ...173	
ЗАМИМА.....	174-189

НОМГҮЙИ ИХТИСОРАХО:

1. ACEDEL – A Concise Etymological Dictionary of the English Language;
2. WEUDEL – Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language;
3. WNNCD – Webster's Ninth New Collegiate Dictionary;
4. ODLQ – The Oxford Dictionary of Literary Quotations;
5. OALD – Oxford Advanced Learner's Dictionary;
6. LDELC – Longman Dictionary of English Language and Culture;
7. ST – source text;
8. TT – target text;
9. SL – source language;
10. TL – target language;
11. МА – матни асл;
12. МТ – матни тарчума;
13. ЗА – забони асл;
14. ЗТ – забони тарчума;
15. ФТЗТ – «Фарханги тафсирии забони тоҷикӣ»;
16. ГЗАҲТ – «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик».

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Истилоҳоти марбути соҳаи тарҷумашиносӣ як қабати таркибии забон буда, чун лексикаи соҳавӣ сазовори таҳқиқ мебошанд.

Таҳлили соҳторӣ-маънӣ ва этимологии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз назари типологӣ то имрӯз мавриди таҳқиқи алоҳидаи диссертационӣ қарор нагирифтааст. Истилоҳоти ин самт дар ташаккул ва рушди лексикаи забонҳои муқоисашаванда аҳамияти муҳим дорад. Аз ин рӯ, таҳқиқ ва баррасии ин мавзӯъ актуалӣ ва саривақтӣ буда, барои муайян кардани системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз назари муқоисавӣ, муайян кардани фарқият ва умумияти соҳторӣ-маънӣ ва этимологии ин воҳидҳои муҳимми лексика дар забонҳои мазкур аҳамияти назариявӣ ва амалий дорад. Натиҷаҳои назариявӣ ва амалии таҳқиқи мазкур метавонанд ҳангоми таҳқиқи масъалаҳои назариявии истилоҳоти забони тоҷикӣ, таҳқиқи хусусиятҳои лексикӣ ва грамматикии истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ, коркарди мушкилоти истилоҳот, амалияи лугатнигорӣ, таҳияи фарҳангҳои дузабонаи англисӣ ва тоҷикӣ истифода шаванд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯъ. Роҷеъ ба омӯзиши истилоҳот ва масоили марбут ба он таҳқиқоти зиёде аз ҷониби забоншиносони ватаниву ҳориҷӣ ба анҷом расидааст. Аз ҷумла: Г.О. Винокур, А.С. Герда, А.А. Реформатский, Д.С. Лотте, В.П. Даниленко, В. Гринев, Т.Л. Канделаки, Б.Н. Головин, В.М. Лейчик, Л.Л. Нелюбин, А. Суперанская, Г.В. Демидова, инчунин, Ш. Рустамов, С. Назарзода, С. Сулаймонов, Мирзо Ҳасани Султон, А. Мамадназаров, Ҳ.А. Саидзода (Ҳ.А. Сайдов), М.Б. Нағзибекова ва М.М. Мирзоева, С. Ҷоматов, З. М. Мусоямов ва дигарон.

Аз ҷумла, фарҳанги «Толковый переводоведческий словарь»-и Л.Л. Нелюбин яке аз муҳимтарин корҳо дар соҳаи тарҷумашиносӣ маҳсуб меёбад. Фарҳанги мазкур дорои зиёда аз 2028 мақолаи лугавӣ буда, дар заминаи 224 манбаъ таҳия гардидааст. Дар фарҳанг истилоҳоти тарҷумашиносӣ,

забоншиносӣ, ва мафҳумҳо, ки ба тарҷумаи анъанавӣ ва техниқӣ алоқаманданд, инъикос ёфтаанд.

Илова бар ин, фарҳанги «Русско-таджикский переводческий толковый словарь»-и М.Б. Нагзибекова ва М.М. Мирзоева дар рушди илми тарҷумашиносии забонҳои русӣ ва тоҷикӣ нақши бориз дорад. Фарҳанги мазкур шомили беш аз 328 воҳиди лугавӣ буда, дар он истилоҳоти забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ ва мафҳумҳои марбут ба ин бахшҳо бо забонҳои русӣ ва тоҷикӣ шарҳу тафсир гардидаанд.

Қобили қайд аст, ки истилоҳоти зиёда аз 30 шоҳаи забони тоҷикӣ ва англисӣ ба таври муқоисавӣ дар шакли диссертационӣ таҳқиқ ва рӯйи чоп омадаанд. Масалан, истилоҳоти забоншиносӣ (С. Ҷоматов, 2006, 2015), истилоҳоти дипломатӣ (Ҳ. Саидов, 2013), истилоҳоти авиатсионӣ (Ш. Каримов, 2014), истилоҳоти компютерӣ (З. Мусоямов, 2017), истилоҳоти нақлиёт (И. Фатхуллоев, 2017), истилоҳоти синтаксисӣ (М. Ҷӯраева, 2019), истилоҳоти педагогӣ (Б. Ҷӯракулов, 2019), истилоҳоти адабӣ (Ҳ. Ҷӯраев, 2019), истилоҳоти фалсафӣ (М. Комилов, 2020) ва ф.

Дар боби коркард ва баррасии истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ саҳми донишмандон Мандей Ҷереми (M. Jeremy), Марк Шаттлерворт (M. Shuttleworth), Мойра Коуи (M. Cowie), Мона Бейкер (M. Baker), Найда Евгений (N. Eugene), Питер Ньюмарк (P. Newmark), Гусеппе Палумбо (G. Palumbo), Роман Якобсон (R. Jakobson), Басил Ҳатим (B. Hatim), Венути Лоуренс (V. Lawrence), Вермер Ханс (V. Hans), Харрис Брайан (H. Brian), Л.Л. Нелюбин, Г.В. Демидова ва дигарон бағоят бузург мебошад. Ин рисолатро дар забони тоҷикӣ олимон Б. Камолиддинов ва Ф. Турсунов, М. Б. Нагзибекова ва Мирзоева М. ва дигарон амалий намудаанд.

Аз ҷумла, фарҳанги «Key Terms in Translation Studies»-и Г. Палумбо (G. Palumbo) дар рушди соҳаи тарҷумашиносии забони англисӣ нақши асосӣ дорад. Ин фарҳанг, асосан, аз ду қисм иборат мебошад. Қисми аввал роҷеъ ба таърихи илми тарҷумашиносӣ ва заминаҳои рушди он маълумот медиҳад.

Қисми дуюм бошад, зиёда аз 400 истилоҳи калидии тарҷумашиносиро шарху тафсир намудааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзуъҳои илмӣ. Таҳқиқи диссертационӣ бо барнома ва мавзуъҳои илмии даврони муосир алоқаманд буда, дар масири омӯзиши фанҳои забоншиносӣ, тарҷумашиноси, истилоҳшиносӣ, луғатнигорӣ, ҳамчунин, назария ва амалияи тарҷума кумак менамояд.

Инчунин, диссертатсия ба сарҳати 9-уми қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.09.2020, №503 («Самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025») алоқамандӣ дорад. Таҳқиқи мавзуъ дар доираи яке аз самтҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба анҷом расидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Ҳадафи асосии диссертатсияи мазкур: 1) чамъоварӣ ва аз дидгоҳи илми забоншиносии муқоисавӣ мавриди таҳқиқ қарор додани беш аз 1000 истилоҳи тарҷумашиноси забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ҷиҳати соҳторӣ-маънӣ; 2) муайян намудани умумият ва фарқияти истилоҳоти соҳа, ҳамчунин, муайян кардани мавқеи истилоҳоти тарҷумашиноси асл ва иқтибосӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Расидан ба ҳадафи пешбинишуда зарурати ҳалли вазифаҳои зеринро ба миён овард:

- аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардани мавзуи таҳқиқ, таҳияи усулҳои таснифи истилоҳоти тарҷумашиноси забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ;
- ба низоми муайян овардани истилоҳоти тарҷумашиноси соҳа дар ҳар ду забон;
- муайян намудани сарчашмаҳои асосии истилоҳоти тарҷумашиноси забонҳои таҳлилшаванда;
- мушаххас намудани шева ва роҳу усулҳои калимасозии истилоҳоти тарҷумашиноси забонҳои муқоисашаванда;
- пешниҳоди таҳлили соҳторӣ ва маънои истилоҳоти соҳа дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ;
- таҳқиқи падидаҳои полисемия, синонимия ва антонимия дар мисоли истилоҳоти тарҷумашиноси забонҳои муқоисашаванда;
- муайян намудани этимологияи истилоҳоти тарҷумашиноси забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.

Объекти таҳқиқ истилоҳоти тарҷумашиноси забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, таҳлили соҳторӣ-маънӣ ва этимологии ин қабати лексикии забонҳои таҳқиқшаванда дар шакли муқоисавӣ мебошад.

Предмети таҳқиқ. Таҳлили соҳторӣ-маънӣ ва этимологияи истилоҳоти тарҷумашиноси забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба ҳайси предмети таҳқиқ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Асосҳои назарии таҳқик. Дар рафти омӯзиш ва баррасии масъалаҳои марбут ба рисола ба таълифоти забоншиносон А. А. Реформатский, В.М. Лейчик, Л.Л. Нелюбин, О. Каде (O. Kade), Р. Якобсон (R. Jakobson), Ҷ. Мандей (J. Munday), Ю. Найда (E. Nida), О.С. Ахманов, В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, М. Шукуров, Г.В. Демидова, Д. Саймиддинов, Б. Камолиддинов, Т. Л. Канделаки, С. Назарзода, С. Сулаймонов, М.Ҳ. Султон, А. Сатторзода, С. Ҷоматов, А. Мамадназаров, Ҳ.А. Сайдзода (Ҳ.А. Сайдов), П. Ҷамшедов, М.Б. Нағзибекова, М.М. Мирзоева ва дигарон такя намудаем.

Ба ақидаи мо, дар омӯзиш ва таҳқики истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои таҳқиқшаванда нақши забоншиносон Л.Л. Нелюбин, Ҷ. Мандей (J. Munday), Мона Бейкер (Mona Baker), Марк Шаттлворт (Mark Shuttleworth), Мойра Коуи (Moira Cowie), М.Б. Нағзибекова ва М.М. Мирзоева назаррас мебошад.

Асосҳои методологии таҳқик. Диссертасияи мазкур дар асоси методҳои муқоисавӣ-таъриҳӣ, типологӣ, синхронӣ ва диахронӣ таълиф гардидааст. Ҳачунин, дар диссертасия дар ҳолатҳои алоҳида аз усули оморӣ низ истифода шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқик. Ба сифати маводи таҳқик осори зерини марбут ба тарҷумашиносӣ интихоб гардидаанд: «On Linguistic Aspects of Translation» (*Чанбаҳои забонии тарҷума*)-и Роман Якобсон, «A Textbook of Translation» (*Дастури таълимӣ оид ба тарҷума*)-и Питер Нюмарк, «Dictionary of Translation Studies» (*Фарҳанги тарҷумашиносӣ*)-и М. Шаттлворт, М. Кови, «The Routledge Encyclopedia of Translation Studies» (*Энсиклопедияи тарҷумашиносии Рутледж*)-и Мона Бейкер, «Longman Dictionary of English Language and Culture» (*Лугати Лонгман оид ба забон ва фарҳанги англисӣ*), «Introducing Translation Studies: Theories and Applications» (*Муқаддимаи тарҷумашиносӣ: назарияҳо ва барномаҳо*)-и Мандей Череми, «Encyclopedia of Translation Terminology» (*Энсиклопедияи истилоҳоти тарҷума*)-и Абдул Салиб Мехди Али (Mehdi Ali), «Key Terms in Translation Studies» (*Истилоҳоти асосии тарҷумашиносӣ*)-и

Гусеппе Палумбо, «Dictionary of Translation Studies» (*Фарҳанги тарҷумашиносӣ*)-и Марк Шаттлворт ва Мойра Коуи ва дигарон.

Инчунин, «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (иборат аз ду ҷилд), «Тарҷумонӣ ва тарҷумаи бадеӣ»-и Б. Камолиддинов ва Ф. Турсунов, «Тарҷума ва балоғати сухан»-и Б. Камолиддинов ва М. Б. Нағзибекова, «Назарияи тарҷума»-и М.Б. Нағзибекова, «Лугати истилоҳоти забоншиносӣ»-и Х. Ҳусейнов, К. Шукрова, «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ)»-и С. Ҷоматов, «Вожаномаи тафсирии англисӣ-русӣ-тоҷикии лугатнигорӣ»-и А. Мамадназаров, «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ»-и Ш. Бобомуродов, З. Мухторов ва дигаронро метавон ном бурд. Вале ба сифати сарчашмаи бунёдии маҳз *истилоҳоти тарҷумашиносӣ* дар забони тоҷикӣ танҳо ҷанд лугатнома ва фарҳангро метавон муаррифӣ кард, аз ҷумла М.Б. Нағзибекова «Краткий русско-таджикский словарь переводческой терминологии», М.Б. Нағзибекова, М.М. Мирзоева «Лугати тафсирии истилоҳоти тарҷумонӣ», М.Б. Нағзибекова Мирзоева М.М. ва дигарон.

Навғонии илмии таҳқиқ. Дар рисолаи диссертационии мазкур бори нахуст вижагиҳои соҳторӣ-маънӣ ва этиологияи истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ таҳқиқ гардидаанд. Шумораи истилоҳоти муҳимтарини соҳа мушаххас гардида, дар ин замина таҳлилу баррасии ҳамаҷонибаи ин истилоҳот бо такя ба сарчашмаҳои мӯтамад дар диссертатсия оварда шудааст. Инчунин, бори аввал моделҳои муҳимтарин ва асоситарини истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар ҳар ду забон муайян гардидаанд. Ҳамзамон, таҳлили этиологии истилоҳоти соҳа дар ҳар ду забон гузаронида шуда, омилҳои иқтибосшавии вожаҳои бегона низ ба ин ду забон муфассал шарҳ дода шудаанд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Ҷанде аз истилоҳоти тарҷумашиносӣ дорои майдони васеи истилоҳӣ буда, ҳамзамон, ин истилоҳот унсури асосии як қатор истилоҳоти дигар дар ҳар ду забон қарор гирифтаанд. Масалан, аз шумораи умумии истилоҳоти

таҳлилгардида -17% дар забони англисӣ ва 12%-ро дар забони тоҷикӣ, истилоҳоте ташкил мекунанд, ки яке аз унсурҳои меъварии онҳоро истилоҳи «translation – тарҷума» ташкил медиҳад, ба монанди: «translation methods – усулҳои тарҷума», «translation memory – хотираи тарҷума» ва «translation strategy – стратегияи тарҷума».

2. Таҳқиқи мавод нишон дод, ки аз лиҳози сохтор истилоҳоти тарҷумашиносии ин ду забон аз ҳамдигар тафовут доранд. Яке аз вижагиҳои фарқкунанда ин аст, ки аксари истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забони тоҷикӣ дар қолаби ибора, ки аз якчанд калима таркиб ёфтаанд, сохта шудаанд ва ин дар ҳолест, ки онҳо дар забони англисӣ одатан бо як калима ифода ёфтаанд.

3. Пажуҳиши мазкур аён соҳт, ки дар ҳар ду забон падидай синонимия ҷой дорад. Аммо ин ҳодиса бештар хоси истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ мебошад.

4. Таҳлили мазкур нишон дод, ки дар забони англисӣ истилоҳоти соҳа, асосан, бо аффиксҳои зерин сохта шудаанд: «**non-**», «**un-**», «**mis-**», «**in-**», «**anti-**», «**re-**», «**sub-**», «**hyper-**», «**over-**», «**trans-**», «**inter-**»; «**-ability**», «**-ibility**» ва **f.** ва сермаҳсултарини инҳо аффиксҳои «**inter-**», «**re-**», «**trans-**»; «**-ion**», «**-ity**», «**-ability**» ва «**ability**» мебошанд. Дар раванди истилоҳсозии забони тоҷикӣ пешвандҳои, «**бе-**», «**ҳам-**», «**но-**» ва пасвандҳои «**-а**», «**-ӣ**» ва «**-иш**» бештар ширкат варзидаанд.

5. Зимни таҳлил собит гардид, ки дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ гурӯҳи истилоҳоте мавҷуд аст, ки дорои пешванд ва ҳам пасванд мебошанд, ба монанди **interpretation** – (тағсир), **information** – (иттилоот), **rewriting** – (бознависӣ), **restructuring** – (бозсозӣ) ва ғайра, ки ин усул дар забони тоҷикӣ фаъол нест.

6. Мушахҳас гардид, ки доираи асосии иқтибосоти илмӣ дар истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забони англисӣ аз забонҳои олмонӣ, фаронсавӣ ва лотинӣ (байналмилалӣ) буда, дар забони тоҷикӣ аз забонҳои арабӣ, русӣ ва қисман лотинӣ (байналмилалӣ) мебошад.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки диссертатсияи мазкур метавонад дар омӯзиш ва таҳқиқи минбаъдаи муқоисавии истилоҳоти тарҷумашиноси забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, таҳқиқи вижагиҳои типологии забонҳои таҳқиқшаванда, инчунин, дар пешрафти самтҳои алоҳидай таҳқиқ оид ба хусусиятҳои истилоҳоти тарҷума дар доираи ҳар як забон мусоидат кунад. Натиҷаҳои бадастомада имкон медиҳанд, то хусусиятҳои типологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба таври муфассал таҳқиқу баррасӣ гарданд. Хулосаҳои илмии бадастомадаи диссертатсияро ҳангоми омода ва хондани лексияҳо оид ба лексикология, типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, муқаддимаи забоншиносӣ, забоншиносии умумӣ ва таҳияи лугатҳои дузабона, бисёрзабона ва тафсирӣ истилоҳоти тарҷумашиноси метавон истифода кард.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи таҳқиқоти диссертационӣ ба шиносномаи ихтисос ва муҳтавои он ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёғти дараҷаи илмии доктори фалсафа (Ph.D) – доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ аз он иборат мебошад, ки бори нахуст истилоҳоти тарҷумашиноси забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз лиҳози соҳторӣ-маънӣ ва этиологӣ ба таври нисбатан мукаммал аз ҷониби диссертант таҳқиқ шудааст. Довталаби дараҷаи илмӣ беш аз 1000 истилоҳи тарҷумаро дар асоси назария ва амалияи тарҷума, лугатҳои дузабона ва тафсирӣ, аз ҷумла фарҳангҳои этиологӣ, энсиклопедӣ, забоншиносӣ, фарҳангҳои истилоҳоти тарҷумашиноси гирдоварӣ ва мавриди муқоиса қарор додааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (протоколи № 9, аз 20.04.2022) мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор гирифта, барои ҳимояи пешниҳод шудааст. Аз рӯйи мавзуи таҳқиқ дар конфронсҳои

анъанавии солонаи кафедра (2019-2023), конференсияҳои байналмилалии «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олий» (Душанбе, 2023) ва «Масъалаҳои назариявӣ ва амалии забоншиносии типологӣ-муқоисавӣ, забоншиносии тоҷик ва усулҳои нави омӯзиши забонҳои хориҷӣ» (Душанбе, 2023) маъruzаву мақолаҳо ироа ва нашр шудаанд, ки феҳристи он дар охири фишурдаи рисола оварда шудааст.

Нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Мазмуну мундариҷаи диссертатсия дар 6 мақола, аз ҷумла, 4 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандай Комиссияи олии атtestатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯйи чоп омадааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсияи мазкур аз номгӯйи ихтиораҳо, муқаддима, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқик, феҳристи адабиёт ва замима иборат буда, дар умум аз 189 саҳифа таркиб ёфтааст.

БОБИ I

ЗАМИНАХОИ НАЗАРИИ ОМӮЗИШИ ИСТИЛОХОТИ ТАРҔУМАШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

1.1. Мафхум ва мазмуни истилоҳ дар забоншиносӣ

Дар боби мазкур масоили марбути мафхуму мазмуни истилоҳ, нишонаҳои асосии он, майдони истилоҳ, системаи истилоҳшиносӣ, таҳлилу таҳқики ҷанде аз муҳимтарин истилоҳоти тарҷумашиносӣ ва роҳҳои стандартикунонии истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Тавре ки аз таҷриба ба мо маълум аст, тамоми паҳлӯҳои ҳаёти чомеа ҳамсафари қашфиётҳои илмӣ мебошанд. Имрӯз илм то ҳадде тараққӣ карда, дар сатҳи байналмилалӣ густариш ёфтааст, ки бешубҳа ин раванд доманаи илмҳоро васеъ намуда омили ба фирқаҳои гуногун тақсимбандӣ шудани онҳо гардидааст. Мавқei забони ягона ва дақиқу мушахҳас ҷузъи меҳварии ин қашфиётҳо маҳсуб ёфта онро ба оламиён муаррифӣ менамояд. Асоси забони илмиро, ки ба ҷаҳониён ин дастовардҳоро якранг муаррифӣ менамояд истилоҳшиносӣ ном мебаранд, ки дар меҳвари омӯзиши он истилоҳ қарор дорад.

Таркиби луғавии ҳар як забон дар баробари қалимаҳо ва ё вожагони маъмули забони расмӣ ва ё адабӣ, инчунин аз истилоҳот (маҷмуи қалимаву ибораҳое, ки мафҳумҳои илмиро ифода мекунанд) ва вожагон (маҷуи қалимаву ибораҳое, ки номҳои ҷуғрофӣ, нуҷумӣ, наботот, ҳайвонот, маъдану фулизот ва ғ.-ро ифода менамоянд) иборат мебошад [Султон, 2019, с. 3].

Қалимаҳои забонро метавон үнсури меҳвариву аввалияни ҳар як забон номид. Забоншиносон бар ин ақидаанд, ки муҳимтарин аҷзои ифодай забонии дилҳоҳ забон маҳз қалимаҳои он маҳсуб меёбанд. Аммо истилоҳ ба андешаи муҳаққиқон қалимаи хос, саҳехтараш қалимаи дорои вазифаи

махсус аст, ки тобиши махсуси маънои илмӣ дошта, дар ҳавзай амалкарди як илми мушаххас мафҳуми муайянеро ба шакли музазу дақиқ ифода мекунад.

Агар ба таъини фалсафии мафҳуми истилоҳ назар афканем, хоҳем дид, ки аз ин нуқтаи назар мафҳуми истилоҳ ду ҷиҳат дорад:

Якум, асоси таъину ифодаи фалсафии мафҳуми истилоҳро аломати воқеии он ташкил медиҳад, яъне ба воситаи истилоҳ дар шакли моддӣ натиҷаи тафаккур ифода меёбад.

Дуюм, истилоҳ ҳамзамон бо дигар воситаҳои ифодаву баён ҳангоми пайдо намудани донишҳои нави умумиинсонӣ мусоидат мекунад [Лейчик, 1987, с. 135].

Истифодаи истилоҳот дар фаъолияти системаҳои гуногун муюшират ва ҳамдигарфаҳмии дақиқи касбиро таъмин менамояд. Истилоҳ чун воҳиди иттилоотии муҳимми илмӣ ҳангоми мубодилаи донишҳои техникӣ ва дигар донишҳои илмӣ дар ҷомеа хизмат мекунад [Григорев, 1991, с. 14].

Наҳустин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ дар охирҳои асри XIX ва аввалҳои асри XX пайдо шуданд. Яке аз муҳаққиқони рус А.Д. Хаютин таъкид менамояд, ки Гриноф (Greenough) ва Китрич (Kittrige) истилоҳотро ба формулаҳои риёзӣ, Э. Жилберт (E. Jilbert) бо формулаи риёзиву кимиёвӣ муқоиса менамоянд, чун истилоҳот танҳо барои ифодаи мафҳумҳои мушаххас истифода мешаванд, онҳоро набояд ба таркиби лугавии забон ворид кард [Хаютин, 1972, с. 11-19].

Олим англisis О. Найбеккен (O. Nybakken) «забони фанний англisis»-ро дар муқобили мафҳуми «забони мутадовили англisis» пешниҳод карда изҳор мекунад, ки «забони фанний англisis» бештар аз «истилоҳоти фанний» (technical terms) иборат аст. Ўз ҳусусиятҳои асосии «истилоҳоти фанний»-ро чунин мепиндорад:

- а) ифодаи катъӣ ва дақиқ (precise restrained descriptiveness);
- б) самтдорӣ ба соҳаи худ ва соҳаҳои вобаста (orientation in its own related avers);

- в) хусусиятҳои худвижагӣ (specificity);
- г) мутобиқат ба меъёрҳои забонӣ.

Пеш аз ҳама, донишмандон ва забоншиносон кӯшиш карданд, ки фарқи байни калима, вожа ва истилоҳро муайян намоянд. Дар аксари ҳолатҳо вожа, калима ва истилоҳ ҳамтои яқдигар буда, онҳоро забоншиносон ба як маънӣ истифода мекунанд. Вале дар ҳолатҳои муайян фарқи байни онҳоро низ ташхис додаанд [Хаютин, 1972, с. 509].

Мафҳумҳои «*истилоҳ*» ва «*термин*» ҳарду бо мазмуни якранг дарк карда мешаванд. Агар мо ба этимологияи вожаи «термин» назар афканем, дар меёбем, ки он аз калимаи лотинии «*terminus*», ки миёни римиёни қадим маънои худованди сарҳад, ки нигаҳбони марз ва аломатҳои марзӣ маҳсуб меёфт, истифода гардидааст. Забоншинос А.Д. Хаютин то андозае бар ин ақидааст, ки дар забони лотинии асрҳои миёна вожаи «*terminus*» маъноҳои *таъин*, *ифода*-ро пайдо намуд. Дар ин замана минбаъд дар забони фаронсавии қадим вожаи «*terme*» ба маънии «*калима*» падид омад [Хаютин, 1972, с. 2-3]. Ин матлаб аз ҷониби фарҳангнигорони маъруф Э. Литтрे (E. Littré), О. Блох (O.Bloch) В. Фон Вартбург (W. von Wartburg) ва П. Робер (P. Robert) пештар баён гардида буданд.

Дар забони англисӣ вожаи **term** – термин вожаи сермаъно мебошад. Масалан, А. Мамадназаров дар фарҳанги худ зери унвони Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ зимни шарҳи вожаи «*term*» чунин маъноҳоро овардааст: *term* 1) муҳлат, давра, даврон, муҳлати хизмат, муддати хизмат; 2) семестр, нимсолаи таҳсил, ҷоряқ (*омӯзии*) (инч. **school term**): **When does a new term begin at the University?** Нимсолаи нав дар донишгоҳ қай оғоз мегардад?; 3) вожа, ибора, истилоҳ: a technical term вожаи фанӣ; *in flattering terms* бо ибораҳои тавсифӣ; 4) *pl* шарт: **They carried out the terms of the agreement.** Онҳо шартҳои аҳдномаро иҷро карданд; 5) *pl* равобит, муносибатҳо: **They are on friendly terms.** Онҳо равобити дӯстона доранд.

Илова бар ин, дар зери шарҳи маъноҳои ин калима ибораҳои маъмуле, ки бо истифода аз ин вожа ба кор бурда мешаванд, дар мақолаи

калимаи мазкур муаллиф чой додааст: **be on good terms** равобити хуб доштан; **come to terms** ба қароре омадан; ба тавоғуқ расидан; **in set terms** аниқ, ошкоро, күшоду равшан [Мамадназаров, 2011, с. 831].

Истилоҳот ифодаи илмии назария ва консепсияҳо мебошанд, ки самтҳои дониш ва фаъолиятро дар якчоягӣ бо дигар воситаҳои маърифат тавсиф мекунанд. Илова бар ин, чунин воситаҳои рамзӣ ба монанди номенклатура, номҳои мувоғиқ, аломатҳо, нишондиҳандаҳо ва инчунин комбинатсияи онҳо дар шакли шифоҳӣ, формулаҳои рамзӣ, диаграммаҳо ва гайра ифода мешаванд.

Созандагону оғаринандагони фарҳанги энциклопедии даврони поёнии Ҳукумати Шуравӣ «Советский энциклопедический словарь» «истилоҳ»-ро ба шакли зайл таъриф кардаанд: «Истилоҳ (термин) оғаринандаи марзҳо... Истилоҳ (термин) – истилоҳгузинӣ (терминология)» [Советский энциклопедический словарь, 1982, с. 254].

Минбаъд дар шарҳу тафсири он навиштаанд: «Истилоҳ (термин) аз (лотинии **terminus** – марз, ҳудуд) вожа ва ё таркиби вожагоне, ки ба як навъ маънои хоси илмӣ истеъмол мешавад. Илме, ки истилоҳотро ва ё ба ибораи дигар, системаи истилоҳотро (**терминҳоро - terms**) меомӯзад, одатан истилоҳшиносӣ (**терминология – terminology**) меноманд [Назарзода, 2013, с. 29].

Забоншиносон дар таҳқиқоти илмии худ шарҳу тавзехоти гуногунро ба истилоҳ нисбат додаанд, аз ҷумла Д.С. Лотте истилоҳро калима ё иборае ном мебарад, ки дар системаи муайяни илму техника мағҳуми мушаҳҳасро дорост [Лотте, 1968, с. 23].

Дар забоншиносӣ истилоҳ ҳамчун як маводи забонӣ шинохта мешавад. Аз ин лиҳоз, забоншиносон истилоҳро аз ҷиҳати лексикӣ, дастурӣ, шаклҳои калимасозӣ ва гайра мавриди омӯзишу баррасӣ қарор медиҳанд. Аз нигоҳи илми забоншиносӣ «истилоҳ» калимаи якмаъност, ки мағҳуми муайяни илм, техника, санъат ва гайраро инъикос менамояд

[Даниленко, 1982, с. 85]. Ба андешаи дигар истилоҳ мафҳуми мушаххасеро дар фаъолияти соҳаи муайян ифода менамояд [Васильева, 1998, с. 385].

Муаллифони як монографияи хеле маъмул дар Русия дар маҷмуъ тафсири зерини «истилоҳ»-ро пешниҳод мекунанд: «истилоҳ калимаи маҳсус ё ибораест, ки дар фаъолияти касбӣ қабул шудааст ва дар шароити муайян истифода мешавад. Истилоҳ ифодаи мафҳумест, ки ҷузъе аз мафҳумҳои соҳаи муайяни дониши касбӣ мебошад. Истилоҳ воҳиди асосии мафҳумҳои забонӣ мебошад, ки барои мақсадҳои маҳсус истифода мешавад» [Суперанская, 2003, с. 14].

Ҳамин тариқ, маълум гардида, ки забоншиносон мафҳум ва мазмуни истилоҳро бо тавзехи як ё ду ҳусусияти муҳимми он муайян намудаанд.

Аз баски дар забони муосири тоҷикӣ ҳар ду вожагон, яъне ҳам термин ва ҳам истилоҳ мавриди истеъмол қарор доранд, назаре ба баромади калимаи истилоҳ низ аз манфиат холӣ нест. Истилоҳ аслан, калимаи сирф арабӣ буда, аз феъли навъи VIII *istalaha* ба маънни 1) бех шудан, ислоҳ гаштан; 2) сулҳ кардан (бо касе مع); 3) мувофиқа кардан (дар бобати чизе على), созиш кардан, шарт бастан, пазируфтан (чизеро على) падид омада, дар ин забон маънни 1) шартӣ будан, мувофиқаи умумӣ; суханронии маъмулӣ; 2) ифодаи маъсусро дорад [Баранов, 1984, с. 442-443] ва дар забони модарии мо маъмулан ба маънни мушаххаси воҳиди луғавӣ – истилоҳ истифода мешавад. Вале мавриди зикр аст, ки дар забони арабӣ барои баёни мафҳуми истилоҳ аксаран аз вожаи *mustalah* (at) истифода мекунанд.

Таърифҳои дар боло зикршуда роҷеъ ба мафҳуми истилоҳ аз ҷиҳати мазмун гуногунранг мебошанд. Баъзе аз муҳаққиқон истилоҳро ҳамчун номи мафҳуме аз соҳаи илм ва технология мефаҳманд. Гурӯҳи дигар истилоҳро мафҳуми маҳсусе, ки ба соҳаи мушаххас тааллуқ дорад, шарҳ медиҳанд. Сеюмин бошад истилоҳро чун унсури системаи донишҳои касбӣ медонанд.

Мо чунин мешуморем, ки истилоҳ метавонад калима ё ибора бошад, ки чун воситай забонӣ мафҳуми маҳсус (қасбӣ)-ро ифода мекунад. Илова бар ин, он ҳамчун узви системаи муайяни истилоҳот буда, дорои таърифи дар луғат событшуда мебошад.

1.2. Нишонаҳои асосии истилоҳ

Агар мо ба таърихи баромади қалимаи термин амиқтар назар афканем, дармеёбем, ки он аз забони лотинии асримиёнагии «*terminus – истилоҳ*» гирифта шуда, маъноҳои «маҳдудият дар вақт ва ё вақти таъиншуда, мушаххасшуда, анҷом ва ё сарҳад»-ро доро мебошад. Дар охирҳои асри XIX ва аввалҳои асри XX ин истилоҳ ҳангоми номгузории принципҳои илмҳои табииву риёзӣ, чун зоология, математика, тиб, ботаника, химия ба кор бурда мешуд. Зимнан омили рушд ёфтани ин бахши забоншиносӣ махсусан, истилоҳофаринӣ ва стандартикунонии истилоҳоти техникӣ ва илмӣ, раванди саноатишавӣ мебошад. Ин амал дар асл ба системакунонӣ, муаррифии мағҳумҳову принципҳо ва методҳое, ки дар ин илмҳо ҳанӯз мукаммал дарк намешуданд, бахшида шуда буд.

Дар маҷмуъ илме, ки ин ҳамаро ба танзим медарорад терминология ва ё истилоҳшиносӣ ном дорад. Ҳар як соҳаи илм ниёзи аввалияи худро дар истилоҳот ва луғатномаҳои махсуси худ мебинад, ки маҳз он соҳаро осонтару мушаххастар муаррифӣ намоянд.

Аз андешаҳои дар боло зикршуда чунин бармеояд, ки сарчашмаҳои истилоҳот чун асосҳои истилоҳ аз ҷониби забоншиносони варзида, тарҷумонҳои ҳаттӣ ва шифоҳӣ, фарҳангнигорон, фарҳангҳои электронӣ, фарҳангҳои фаъол бо шабакаи интернетӣ ва ғайра таҳия ва пешниҳод мегарданд.

Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар адабиёти забоншиносӣ доимо мавриди баррасӣ қарор мегирад, ин муайян намудани нишонаҳои асосии истилоҳ мебошад. Таърифоти гуногун роҷеъ ба истилоҳ «*термин*», «*term*» вучуд доранд, вале аз миёни онҳо интихоб намудани таърифи универсалий ва ягона басо душвор аст. Ба андешаи В.М. Лейчик «Фаровонии таърифҳои гуногун на танҳо маънои онро дорад, ки дар замони ташаккули онҳо соҳаи мушаххаси илмӣ, ки ба омӯзиши истилоҳ (истилоҳшиносӣ) бахшида шуда бошад вучуд надошт, балки ҳамзамон

истилоҳ худ объекти як қатор илмҳо маҳсуб меёфт, ки ҳар яке аз ин илмҳо аз нуқтаи назари худ истилоҳро таъриф медоданд» [Лейчик 1987, с. 135].

Пеш аз ворид шудан ба майдони муҳокимаи мушаххасоти истилоҳ сараввал худи калима ва фарқи миёни калима ва истилоҳро чудо кардан лозим аст.

Истилоҳ калимаест, ки сохтор ва хусусиятҳои лингвистро соҳиб аст [Ananiadou, 1994, р. 1034]. Фарҳанги забоншиносӣ ва фонетикии забони англисӣ истилоҳро чунин шарҳ медиҳад, ки истилоҳ як воҳиди ифодаест, ки аз ҷониби соҳибони забон якранг, ба як маънои универсалӣ ҳам дар забони ҳаттӣ ва ҳам шифоҳӣ фаҳмида мешавад. Сипас, муаллифи фарҳанг Д. Кристал (D. Crystal) менависад, ки ин воҳиди хурд қодир аст, ки як масъала ё мавзуи домандореро ифода ва муаррифӣ намояд [Crystal, 2008, pp. 551-553].

Фарқияти асосӣ миёни истилоҳ ва калима дар ифода ва корбурди ин ҳар ду мебошад. Истилоҳ исноди ягона ва мағҳуми мушаххасеро дорост, ки ба соҳаи муайян тааллуқ дорад. Ин дар бар мегирад хусусиятҳои лингвистӣ (лексикӣ, синтаксисӣ ва семантикӣ) ва маънӣ (чинсӣ, маҷозӣ). Донишмандон роҷеъ ба ин масъала тадқиқот анҷом дода, фарқияти миёни калима ва истилоҳро ба таври возеху мушаххас баён намудаанд.

Аз ҷумлаи ин забоншиносон Енифер Пиерсон мебошад. Ӯ тафсири анъанавӣ ва прагматикии истилоҳро аз муҳаққиқон Рондеу (Rondeau) ва Вустер (Wuster) иқтибос оварда менависад, ки калима воҳиди забониест, ки дар дилҳоҳ маврид ва дар дилҳоҳ соҳа метавонад истеъмол гардад, аммо истилоҳ инъикосгари мағҳуму мазмуни мушаххас буда, дар як соҳаи муайян мавриди истифода қарор мегирад [Pearson, 1998, р. 7].

Илова бар ин, забоншиноси дигари англис Ч. Сейгар (J. Sagar) дар мавриди нишонаҳои асосии истилоҳ қайд менамояд, ки мағҳумҳои мушаххас, ки исноди ягона доранд ва танҳо дар як соҳа истеъмол мешаванд *истилоҳот «terms»* ном доранд ва маҷмуан онҳо терминологияи он соҳаи муайянро ташкил мекунанд. Аммо мағҳумҳое, ки исноди

муштарак дошта дар забонҳо ба таври гуногун истифода мешаванд *калимаҳо* «*words*» ном доранд ва маҷмуи онҳоро *лугатнома* «*vocabulary*» меноманд [Pearson, 1998, p. 13].

Мушкилоти муайянсозӣ ва таҳқиқи истилоҳот ба моҳияти дучонибаи онҳо вобаста аст: концептуалӣ ва забонӣ. Аз як тараф, истилоҳ воҳиди системаи муайяни мағҳумҳои илмӣ бошад, аз тарафи дигар, ин як воҳиди забони умумист, зеро он ба системаи луғавии забони табиӣ тааллуқ дорад [Реформатский, 1968, с. 122].

Истилоҳ дар навбати худ метавонад аз як калима (*истилоҳи сода*) ва ё якчанд калима (*истилоҳи мураккаб*) таркиб ёбад ва ҳатто як рамз ба танҳоӣ метавонад мазмuni мушаххасеро чун истилоҳи соҳавӣ ифода намояд [Pearson, 2008, pp. 15-16].

Акнун ҷанд ҳусусиятҳои дигари истилоҳотро метавон мавриди мулоҳиза қарор дод:

Дақиқият. Калимаҳое, ки дар мавриди соҳтмони истилоҳ ба кор бурда мешаванд бояд маънии дақиқу илмӣ ва мушаххас дошта бошанд.

Шаффоғият. Калимаҳо дар системаи забон аз лиҳози тобишҳои маъниӣ равшан ва тира мебошанд. Калимаҳои равшану шаффоғ калимаҳое мебошанд, ки ба осонӣ ва ё ба маҳзи шунидан ё дидан маънои онҳо ба хубӣ фаҳмида мешавад, ба мисоли «тарҷумашиноӣ», «тарҷумон», «мутарҷим», «тарҷумаи ҳаттӣ», «тарҷумаи шифоҳӣ» ва ғ. Аз ин рӯ, лозим меояд, то ҳангоми истилоҳгузинӣ аз калимаҳои осонфаҳму шаффоғ истифода кард, то истилоҳи навпайдоро шунаванда ё хонанда ба зудӣ пурра дарк намояд ва ё ин ки робитаи наздики соҳаро, ки истилоҳ онро муаррифӣ менамояд то андозае дарк намояд.

Тасрифпазирӣ ва ишиқоқпазирӣ. Дар истилоҳ беҳтар аст, ки аз калимаҳои шаклан комил истифода намуд. Зимнан бо истифода аз пешоянду пасоянӣ, пешванду пасванд, муштақот ва дигар имконоти забонӣ истилоҳро метавон ба зудӣ ва ба содагӣ дарк намуд.

Сохтори грамматикий. роچеъ ба ин хусусияти истилоҳ забоншиноси точик Сайфиддин Назарзода менвисад, ки «...лугатҳои баргузида бояд ҳамоҳанг ва ё созгор ба нормаҳо ва сохтмони дастурии забон бошанд. Албатта ин чунин маъно надорад, ки истилоҳот ҳатман аз решоҳои калимаҳои тоҷикӣ асил бошанд, балки метавонанд аз решоҳои калимаҳои бегона ҳам гирифта шаванд. Вале албатта, бояд тобеи дастури забони тоҷикӣ бошанд» [Назарзода, 2013, с. 328]. Ба андешаи мо аз решоҳои калимаҳои забонҳои бегона замоне истифода бояд кард, ки агар истилоҳсозон дар соҳтани истилоҳи мақбули назар ногузир бимонанд ва он ҳам бо риояи принсипҳои мушаххас.

Қўмоҳии калима. Тавре ки ба ҳамагон маълум аст, замони муосир таҳаввулоту тараққиёти илму техника, яъне замони техника ва технологияи навин мебошад, ки дар натиҷа ин ҳама ба пайдо шудани падидаву мағҳумҳои навин барои бошандагони сайёра боис гардидааст. Аз ҷумла, иддае аз он истилоҳот бо якчанд калима ва ҳатто баъзан бо ибораҳо ифода мешаванд, ки ин вазъ кори истилоҳсозонро басо мушкил мегардонад. А ин рӯ, ҳангоми муодилчӯй ё ҳамоҳангсозии онҳо зарурат пеш меояд, ки то ҳадди тавон калимаҳои интихобшуда кӯтоҳ бошанд. Бад-ин гуна барои сомеъ ва хонанда дарку фаҳми ин истилоҳот на дурушту гӯшҳарош, балки содаву дилчасп менамоянд.

Суфта ва возехӣ. Агар истилоҳ бо меъёрҳои истилоҳсозӣ мувоғиқ бошаду барои шунаванда ва хонанда душворӣ орад, он истилоҳ дар соҳаи муайяни худ истеъмолаш ё ногузир мегардад ё муодили суфташудаи онро дар забони бегона ҷӯё мешаванд ва ё то замони муайяне шаклу соҳти он тағиیر ёфта меистад. Аз ин лиҳоз, хусусият ва нишонаи дигари истилоҳ суфтау возех ва шуниданиву хонданӣ будани он маҳсуб мейбад.

Таърифоти нисбатан маъмули истилоҳрометавон чунин арзёбӣ кард: «Истилоҳ – ин калима ё ибораест, ки аломати ягонаи забонӣ буда бо мағҳумҳои соҳаи муайяни илм ва технология алоқаманд мебошад» [Климовитский, 1967, с. 34]. Дар ин таъриф нишонаҳои асосии истилоҳ

инъикос ёфтаанд: 1) таҷассум ёфтани истилоҳ дар шакли калима ва ибора; 2) алоқамандии истилоҳ бо мағхум; 3) системанокии истилоҳ ва алоқамандии он бо истилоҳоти дигари системаи истилоҳӣ.

Истилоҳ – ин калима ё ибораест, ки аломати ягонаи забонӣ буда бо мағхумҳои соҳаи муайни илм ва технология алоқаманд мебошад [Климовитский, 1967, с. 34]. Дар ин таъриф нишонаҳои асосии истилоҳ инъикос ёфтаанд: 1) таҷассум ёфтани истилоҳ дар шакли калима ва ибора; 2) алоқамандии истилоҳ бо мағхум; 3) системанокии истилоҳ ва алоқамандии он бо истилоҳоти дигари системаи истилоҳӣ.

Истилоҳшиносӣ маъруф Т.Л. Канделаки истилоҳро чунин маънидод менамояд: «Калима ё ибораи лексикие, ки дар системаи мағхумҳо таърифи мушаххаси худро тақозо менамояд» [Канделаки, 1977, с. 7]. Таърифи дар боло зикрёфта хусусиятҳои зерини истилоҳро шарҳ медиҳад: 1) корбурди истилоҳ дар шакли калима ё ибораи лексикӣ; 2) мувофиқат бо мағхумҳо; 3) дорои маънои мушаххас; 4) системанокӣ.

В.П. Даниленко чунин меҳисобад, ки «истилоҳ калима ё ибораи соҳаи маҳсуси илмӣ, истеҳсолӣ ва ё технологӣ буда, дорои мағхуми муайян мебошад» [Даниленко, 1971, с. 11]. Аз ин таъриф вижагиҳои дигари истилоҳро метавон дарк намуд: 1) калима ё ибора будани истилоҳ; 2) мансубият ба соҳаи муайяни илм; 3) номинатсияи мағхуми маҳсус; 4) таърифи мушаххас.

Дар луғати энциклопедии забоншиносии «Языкоznание» таърифи ҷолибе нисбат ба истилоҳ оварда шудааст «Истилоҳ – ин калима ё ибораест, ки мағхуми мушаххасеро дар соҳаи муайяни илму фаъолият ифода менамояд, вале он ба лексикаи умумии системаи забон танҳо тавассути системаи мушаххаси истилоҳот ворид мегардад» [Языкоznание, 1998, с. 5].

Аксари истилоҳот дар дараҷаҳои грамматикий ва калимасозӣ қисми муҳими забони умумӣ маҳсуб мейбанд [Головин, 1987, с. 32]. Онҳо бо роҳи лексикӣ- семантикӣ соҳта мешаванд.

Истилоҳ – ин воҳиди лексикии забон буда дорои нишонаҳои маҳсус мебошад, ки истилоҳро аз ғайри истилоҳ фарқ мекунонад. Дар ҳамаи методҳои омӯзиши соҳтори дохилии термин онро дар асоси мағҳум ва системаи истилоҳшиносӣ муайян менамоянд. Дар забоншиносии мусир соҳтори истилоҳро чунин муайян намудаанд: мувофиқати истилоҳ бо мағҳум, вобастагии истилоҳ ба соҳае, ки дар он истифода мешавад, дорои маъни мушахҳас будан, дақиқияти дониш, истиқлолияти матнӣ (яъне берун аз матн ҳам дар танҳоӣ мазмуни он ба хубӣ дарк гардад), системанокӣ, фаъолнокӣ, маъни ба ҳадаф далолаткунанда доштан, бардавом истифодашаванда ва ғ. Дар илми истилоҳшиносии мусир муайян шудааст, ки истилоҳ ғайр аз он, ки калима ва ибора мешавад, инчунин метавонад дар шакли ҷумла низ вучуд дошта бошад [Блягоз, 1999, с. 14]. Истилоҳотро дар шакли ҷумла метавон дар соҳаҳои ҳарбӣ, баҳрӣ ва варзишӣ дучор омад. Ҷумла дар забон вазифаи итилоот ва муошираторо ичро менамояд, на номзадӣ. Аз ин рӯ, наметавон ҷумларо ба сифати истилоҳ ба кор бурд. Зоро ҷумла аз нишонаҳои истилоҳ, ки мушахҳасӣ, кӯтоҳӣ ва фоилиӣ дар забон мебошанд, орӣ аст.

Воҳидҳои истилоҳӣ соҳтори дохилии семантиկӣ доранд, ки дар он асолати онҳо ниҳон аст. Асолати истилоҳ дар он зоҳир мешавад, ки истилоҳ – ин калимаест, ки ба таври сунъӣ соҳта шуда ба мағҳумҳои ин ё он соҳаи илм мансуб мебошад. Истилоҳ ин рамзест, ки ба он танҳо як мағҳум мувофиқат менамояд. Дар асоси се нишона – муҳобиротӣ (коммуникативӣ), бардавомӣ ва таркибандӣ (иштиқоқпазирӣ) истилоҳоти таркибӣ таснифот мешаванд. Ин истилоҳот дар худ нишонаҳои асилеро дорост, ки дар соҳтмон ва мазмун мухолиф ба забони умумӣ мебошанд: ягонагӣ дар шаклу соҳтор ва онҳо дар забон ҳамон вазифаэро ичро мекунанд, ки дигар истилоҳот бар уҳда доранд [Ульянов, 1956, с. 42].

Як қатор вижагиҳои дигари хоси истилоҳро дида мебароем. Яке аз аввалин таҳиягарони меъёрҳои истилоҳот Д.С. Лотте як зумра талаботро ба истилоҳоти илмӣ-техникикӣ мансуб доистааст:

- 1) якмаънои мутлақ ва нисбӣ;
- 2) орӣ будан аз синонимҳо;
- 3) мувофиқати маъни аслӣ ва воқеӣ (ҳавасмандкунӣ);
- 4) системанокӣ (муттасилиӣ);
- 5) кӯтоҳӣ;
- 6) сода ва возехият;
- 7) дақиқият;
- 8) татбиқӣ;
- 9) мустақилият аз контекст;
- 10) ғайри қобили қабул будани қарзгириӣ аз забонҳои хориҷӣ (яъне беназир будани истилоҳ) [Лотте, 1961, с. 15-16; 72-79].

Муҳаққиқони дигар бошанд дар навбати худ ин рӯйхатро комил сохтаанд:

- 11) «тозагии зеҳнӣ»-и истилоҳ, яъне «ҷодошавии он аз таҷрибаҳои маҷозӣ ва эҳсосотӣ» [Винокур, 1939, с. 3] ва ё ба ибораи дигар, тааллуқ надоштани истилоҳ ба модалият, ифода ва стилистика [Реформатский, 1999, с. 117];
- 12) шартӣ;
- 13) мансубият ба забони маҳсус;
- 14) саҳехияти забонӣ;
- 15) қобилияти калимасозӣ (иштиқоқпазирӣ);
- 16) байналмилалӣ;
- 17) шуниданӣ (гӯшфорамӣ);
- 18) замонавӣ (муосир) [Новикова, 1998, с. 198- 204].

Ҳамин тавр, мавҷудияти забони доимӣ, аз як категория ба категорияи дигар гузаштани воҳидҳои луғавӣ имкон медиҳад ба хулосае оем, ки фарқияти калидии миёни истилоҳоти илмӣ ва калимаҳои умумииистеъмол на дар шакл, балки дар хусусияти истифодай онҳо мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми гузаштани сарҳад миёни истилоҳ ва «ғайриистилоҳ» таваҷҷуҳи бештар бояд ба соҳаи истифода равона гардад.

1.3. Мушаххас кардани мафҳуми истилоҳ, системаи истилоҳшиносӣ ва майдони истилоҳ

Тавре аз таҷрибаи ҳаётӣ ба мушоҳида мерасад рӯз аз рӯз муносибату ниёзмандии инсоният ба истилоҳот ва системаи истилоҳсозӣ зиёд шуда истодааст. Ин ҳама натиҷаи пешрафти бесобиқаи илмҳои замона ва ба шоҳаҳои зиёди муҳталиф тақсим шудани онҳо мебошад. Истилоҳи термин дар забони англисӣ «*term*» ба маъни таъбира, ки дорои маъни муайяну маҳсус дар илм ё шоҳае аз илм мебошад, дар забонҳои аврупой ин мафҳум бо дигаргун соҳтани шакли китобати он ифода ёфтааст. Аз ҷумла бо фаронсавӣ «*terme*», бо англисӣ «*term*», бо португалӣ «*termo*», бо итолиёй «*termine*» ва бо испониёй «*termino*» ҳамагӣ аз қалимаи «*terminus*»-и лотинӣ баргирифта шудаанд. Ҳар воҳиди забоние, ки аз як қалима (*истилоҳи сода*) ва ё аз ду ва зиёда қалимаҳо (*истилоҳи мураккаб*) таркиб ёфта, маъно ва мафҳуми ягона ва мушаххасеро дар ин ё он соҳаи илм муаррифӣ менамояд, истилоҳ ном дорад [22-23. 2008, ସ. غلیسی و یوسف].

Дар маҷмуъ истилоҳ чун воҳиди забонӣ дорои ду руҳи мебошад, яке шакл «*form*» ё номгузорӣ «*denomination*» ва дуюм маъно «*sense*» ё мафҳум «*notion or concept*» ва ин ҳарду дар таъриф «*definition*» яъне бо тасвири маъно инъикос меёбанд. Ба ибораи дигар, соҳтмони истилоҳ аз шакл ва мазмун иборат мебошад.

Роҷеъ ба унсурҳои истилоҳ истилоҳшиносон бар ин назаранд, ки истилоҳ аз се унсури меҳварӣ барҳӯрдор аст: шакл; мафҳум ва майдон.

1) Соҳт «*form*», яъне номгузории лафзе, ки дар худ мафҳумро инъикос менамояд.

2) Маъно «*notion*», ки он аз ақл ва фикр таркиб ёфтааст ва дар навбати худ аз принсипҳои мушаххасе барҳӯрдор аст:

- а) муайяну мушаххас будани истилоҳ;
- б) дорои шакл ва симои истилоҳӣ будан;
- в) инъикоскунандай фан ё соҳаи муайян [82. 2004, ସ. بلقاسم, محمد].

3) Доираи истеъмол, яъне истилоҳ бояд дар як соҳаи муайяни ҳаёти иҷтимоӣ ба кор бурда шавад, на берун аз он.

Ба андешаи муҳаққиқон замоне истилоҳ ҳақиқӣ ва асил мегардад, агар дар он ин ду вижагӣ дида шавад:

а) ягонагӣ (яъне ҳар як истилоҳ бо шакли хоси худ фарқунанда аст);

б) интишор (истифодаи истилоҳ дар соҳаи муайян ва мақбулияти он аз ҷониби аҳли он соҳа. Зоро истилоҳ ҳамчун забон иртиботи байни кормандон ва соҳаи муайянро таъмин менамояд. Дар сурати зоҳир нашудани ин принсип истилоҳ моҳияти истилоҳ будани худро гум мекунад).

Акнун чун дигар шоҳаҳои мустақили илми забоншиносӣ, истилоҳшиносӣ низ доманаи васеи худро пайдо намуда, аз қонуният ва хусусиятҳои вижа барҳӯрдор аст ва ин ҳама маҷмуан системаи истилоҳшиносиро ташкил медиҳанд. Хусусиятҳои илми истилоҳшиносӣ зиёд мебошанд ва мо дар ин кор муҳимтарини онҳоро дар майдони мулоҳиза мавриди таҳлилу баррасӣ қарор ҳоҳем дод. Аз ҷумла:

1. Истилоҳшиносӣ мағҳумҳои илмиро ба истилоҳоти мушаххасу дақиқ табдил медиҳад;

2. Истилоҳшиносӣ бо муайянсозии решаву мағҳумҳои истилоҳот ва таърихи онҳо иктифо накарда, балки фан ва соҳаеро, ки истилоҳ онро муаррифӣ мекунад, инъикос менамояд;

3. Истилоҳшиносӣ дорои меъёрҳои муайяни худ мебошад. Яъне бо истифода намудани асосҳо ва меъёрҳои худ бо мақсади муттаҳид намудани мағҳум ва истилоҳот барои ифодаи як мағҳум истилоҳоти мухталифро коркард менамояд;

4. Истилоҳшиносӣ аз шакли шифоҳӣ дида ба шакли хаттии забон эҳтимоми бештар зоҳир менамояд;

5. Истилоҳшиносӣ омили асосии инъикоскунандай фарҳанг ва илмҳои замона маҳсуб мейбад [16, ص. 2008].

6. Истилоҳшиносӣ аз як ҷониб ҳамчун баҳши мустақили лексикология «Lexicology» ва семасиология «Semasiology» буда, аз тарафи дигар бо роҳҳои гуногун ба соҳтмони забони илм нигаронида шудааст;

7. Истилоҳшиносӣ фарогири илмҳои гуногуни инсонист, аз ҷумла забоншиносӣ, мантиқ, нуҷум, тиб, ҳуқуқ ва ғайра. Маҳз аз ин ҷост, ки истилоҳшиносиро «*илми илмҳо*» (*Science of sciences*) номидаанд [17-16 .ص.، 2008 *علي القاسمي*,];

8. Истилоҳшиносӣ агарчи таърихи басо тулонӣ надошта бошад ҳам, аммо истилоҳот дар соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ таърихи амиқ доранд. Аз ин лиҳоз, он ҳомил ва интиқолдиҳандай дастовардҳои илмии инсонист, зеро он маҳсули тафаккур ва идроки худи инсон аст;

9. Истилоҳшиносӣ самарабахшии истилоҳоти илмӣ ва ғайрии илмиро барои амалӣ намудани табодули маълумот таъмин менамояд;

10. Истилоҳшиносӣ ҳамзамон ба илмҳо ва соҳаҳои гуногун таъсирбахш мебошад.

Ҷараёни таъсиррасонии истилоҳотро дар мисолҳои зирин метавон баррасӣ намуд:

а) Алоқаҳои давлатӣ, сиёсӣ ва иқтисодиро зиёд намуда, ахбороти бозорҳои иқлимиро ба бозорҳои илмӣ овард;

б) Омили рушди бесобиқаи илмҳои гуногун гардид, ки он сабаби ба миён омадани шумораи зиёди мағҳумҳои навин гардид;

в) Интиқолёбии маълумоту донишҳо зимнан омили пайдо шудани бозорҳои наве барои табодули илмӣ, фарҳангӣ ва тиҷоратӣ дар ҷомеа мегардад;

г) Рушд ёфтани воситаҳои интиқол сабабгори паҳн гардидани истилоҳшиносӣ дар тамоми манотики олам мегардад;

Амалан истилоҳро мебояд аз рӯйи ҳусусиятҳои саҳехият ва ғайритасаввур будани он мушахҳас кард. Забоншинос О.С. Аҳманова роҷеъ ба усули муайянсозии истилоҳ қайд менамояд, ки истилоҳ – қалима ё ибораи забони маҳсусест (илмӣ, техникӣ ва ғ.), ки барои ифодаи мағҳуму

мавзуи муайяне дар соҳаи мавриди назар ба кор бурда мешавад [Ахманова, 1966, с. 423]. Барои мушаххас намудани мафҳуми истилоҳ хусусиятҳои сохторӣ, шаклӣ, семантиқӣ ва функсионалии он ба инобат гирифта мешаванд, зоро он воҳиди маҳсусгардонидашудаи забон маҳсуб меёбад. Таҳлили семантиқӣ бад-ин мақсад аст, ки истилоҳ мухолиф ба меъёрҳои забонӣ набуда, барои ифодаи мафҳуми мавриди назар қодир бошад; якмаънӣ (зоро қалимаҳои сермаъно низ дар системаи забон вучӯд доранд); шарҳи комил (истилоҳ бояд ба таври шоиста ва пурра мафҳуми муайяншударо ифода намояд).

Яке аз муҳимтарин ҷузъиёт ё вижагиҳои истилоҳ ва истилоҳшиносӣ системаи мавриди назар ба ҳисоб меравад ва омӯзиши воҳиди терминологӣ бояд дар доираи ин система сурат гирад, чое, ки дар он истилоҳот сохта мешаванд.

Дар робита ба омӯзиши системаи истилоҳшиносӣ се роҳ мавҷуд аст:

Роҳи якум мантиқист. Инроҳ имкон медиҳад, то истилоҳоти мураккаб дар системаи мафҳумҳо ташхис ва таҳлил гарданд.

Роҳи дуюм забоншиносист. Инроҳ ин гуна воҳидҳои лексикиро аз нуқтаи назари семантиқӣ ва шаклҳои ифодаи воҳидҳои айнан ҳамин системаи истилоҳшиносиро пешкаш менамояд. Истилоҳот метавонанд сохтори гуногун дошта бошанд ва танҳо иртиботу наздикии семантиқии онҳо муттаҳид намудани онҳоро ба система таъмин менамояд.

Роҳи сеюм истилоҳшиносист, ки ду роҳи қаблиро бо ҳам мепайвандад ва муносибати истилоҳро бо системаи истилоҳӣ инъикос намуда, чойи ин ё он воҳидро вобаста ба системаи истилоҳот нишон медиҳад.

Системаи истилоҳшиносӣ – ин модели забоншиносӣ буда, доираи баҳси худро доро мебошад. Ин модел метавонад бо модели мантиқӣ якҷо омада системаи мафҳумҳо ва таърифҳоро пешниҳод намояд. Он модели мантиқиро дар системаи нишонаҳои шифоҳӣ инъикос менамояд [Лейчик, 1993, с. 21]. Системаи истилоҳӣ ба таври коғӣ системаи воқеии мафҳумҳои илмӣ-техникиро дар ин доира тасвир намуда, онро изоформи худ медонад [Кобрин, 1979, с. 2-3]. Дар ин маврид Винокур қайд менамояд, ки

«...системаи истилоҳӣ дар сохтори семасиологии калимаҳои ба он алоқаманд инъикосгари алоқаҳо ва муносибатҳои муайянерио дар доираи мафхумҳо ва зухуроти номбаршуда ба таври объективӣ инъикос менамояд» [Винокур, 1939, с. 24]. Илова бар ин, на ҳар як маҷмуи истилоҳот метавонанд системаи истилоҳиро ташкил кунанд. Танҳо рушди истилоҳшиносӣ ба сохтани системаи истилоҳӣ даст медиҳад. Дар таркиби системаи истилоҳӣ истилоҳот ба гурӯҳҳои гуногун тасниф мешаванд. Онҳо аз рӯйи консепсияҳои муҳталифи ишорашуда, аломатҳои шартӣ дар системаи истилоҳшиносӣ таснифот мешаванд. Як система унсури системаи бузургтари дигар ба ҳисоб меравад.

Истилоҳи «майдони истилоҳӣ» акнун дорои маъноҳои зиёд мебошад. Аз ҷумла, ба маъноҳои зерин истифода бурда мешавад: 1) ба сифати таснифоти сохторӣ; 2) ҳамчун усули ҷамъоварӣ, ба низомоварӣ ва муттаҳидсозии мавод; 3) ҳамчун фазои лингвистии фаъолияти истилоҳӣ; 4) ҳамчун воситаи муассири фаъолияти қасбӣ ...майдони истилоҳӣ пурра ва бе фосила соҳаҳои иҷтимоӣ ва донишро фаро мегирад [Морозова, 2006, с. 275-276].

Аз нуқтаи назари Д.С. Лотте, талабот ба системаи истилоҳӣ дар хусусиятҳои зерин инъикос меёбад: систематикӣ, фарқунанда, возеху саҳеҳият [Лотте, 1968, с. 38]. Се шарти умумии мафхум вучуд дорад, ки ба онҳо системаи истилоҳӣ мувоғиқат менамояд:

1. Таснифоти мафхумҳо бояд дар асоси системаи истилоҳӣ сурат гирад;
2. Аз рӯйи схемаҳои таснифот дар системаи истилоҳӣ бояд маълумоте вучуд дошта бошад, ки тавонад нишонаҳои истилоҳ ва мафхумро баён намояд;
3. Воҳидҳои системаи истилоҳӣ бояд мафҳуми истилоҳиро бо дигар мафхумҳо ва инчунин мушаххасоти худро низ инъикос намоянд.

Истилоҳшиносӣ барои истилоҳ майдоне маҳсуб меёбад, ки ба он такя мекунад. Дар доираи ин майдон истилоҳ хусусият ва нишонаҳои худро

пайдо менамояд. И.А. Стерни концепсияи майдони истилоҳиро дар асоси концепсияи умумии забон пешниҳод намудааст [Суперанская, 1989, с. 55]. Ба андешаи ин чониб баррасии арзиши ин концепсия аз манфият холӣ нест:

1. Унсурҳои майдони истилоҳӣ миёни муносибатҳои системавӣ қарор доро мебошанд;
2. Унсурҳои майдони истилоҳӣ умумияти семантиկӣ дошта вазифаи ягонаро дар забон ичро менамоянд;
3. Унсурҳои майдони истилоҳӣ хусусиятҳои якранг ва гуногунранги навъҳои сохторро дороанд.
4. Майдони истилоҳӣ дар навбати худ метавонад аз майдони истилоҳии хурд таркиб ёбад;
5. Сохтори майдони истилоҳӣ, ки на камтар аз ду майдони хурди истилоҳӣ таркиб ёфтааст, дорои сохтори амудӣ мебошад, ки дар он майдонҳои хурдро нишон медиҳад. Инчунин, ин сохтор фарогири созмони уфуқие мебошад, ки муносибати майдонҳои хурдро нишон медиҳад;
6. Майдони истилоҳӣ дорои калидвожа ва вожагони ҳамнисбат мебошад;
7. Ҷузъҳои ядроии майдони истилоҳӣ барои майдонҳои мушаххас зарурӣ ва фаъол маҳсуб ёфта, нисбат ба воҳидҳои канорӣ функцияи асосӣ ва ягонаро ифода мекунанд;
8. Вазифаҳои майдони истилоҳӣ дар миёни ҷузъҳои ядроӣ ва канорӣ тақсим мешаванд.

Ҳамин тавр, майдони истилоҳӣ ҳамчун муҳити забонӣ барои истилоҳ хизмат менамояд. Дар ин майдон истилоҳ тамоми хусусиятҳои худро пайдо намуда, вазифаи асосии худро ҳангоми номгузории мағҳумҳои маҳсус анҷом медиҳад.

1.4. Истилоҳоти асосии тарҷуманиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Зимни таҳқиқ ва баррасии истилоҳоти тарҷуманиносӣ дар забонҳои таҳқиқшаванд ошкор гардид, ки шумораи умумии истилоҳоти соҳа беш аз 1000 ададро ташкил медиҳад. Ҳар як истилоҳ мақом ва вазифаи меҳварии худро дар раванди фаъолияти дилҳоҳ навъи тарҷума ба сомон мерасонад. Баррасии масоили мухталифи қисми зиёди истилоҳоти мавриди назар, аз он ҷумла таҳлили соҳторӣ, маънӣ ва этимологии истилоҳот дар бобҳои 2 ва 3 инъикос ҳоҳанд ёфт. Дар ин фасл мо ҷанде аз муҳимтарин истилоҳоти соҳаро, ки майдон ва системаи истилоҳии васеътарро доро мебошанд, ба таври муфассал баррасӣ ҳоҳем кард.

1.4.1. Мағҳуми *translation – тарҷума* чун калидвожаи майдони истилоҳот дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Истилоҳи *translation – тарҷума* муҳимтарин унсури майдони истилоҳӣ дар системаи истилоҳоти тарҷуманиносӣ маҳсуб мёбад. Тарҷуманиносон онро чӣ гуна шарҳу тафсир намудаанд? Роҷеъ ба ин масъала таҳқиқот нишон медиҳад, ки бори нахуст соли 1963 истилоҳи «*translation*» аз тарафи Отто Каде (O. Kade) муаррифӣ шудааст, ки дар он замон ба маънӣ ҳам «тарҷумаи ҳаттӣ ва ҳам шифоҳӣ» фаҳмида мешуд. Муҳаққиқони олмонӣ тарҷумаро ҳамчун «воҳиди асосии коммуникативии ду забон, ки дорои аломатҳои гуногуни забонӣ мебошад» маънидод намудаанд [Комиссаров, 1999, с. 66]. Отто Каде ва мактаби Лейпсиг бад-ин назаранд, ки истилоҳи «*interpretation*» аз «*translation*» тафовут дорад. Минбаъд тафовути миёни ин ду истилоҳ шарҳу тавзех шудааст.

Мазмуни мағҳумҳои *translation* ва *interpretation* маҷмуан восита ва роҳи муюшират байни одамонро, ки бо забонҳои гуногун сӯхбат мекунанд, ифода менамояд. Аксарият чунин мешуморанд, ки *translation* ё тарҷума ин

дар амал табдил додани як забон ба забони дигар мебошад. Дар воқеъ, тақрибан, 50 таърифоти гуногун ҳам барои истилоҳи «*translation*» ва муодили он дар забони тоҷикӣ «тарҷума» мавҷуд мебошад. Чунин ба назар мерасад, ки омили меҳварии барзиёд будани таърифҳо маҳз дарёфти таърифи универсалие мебошад, ки тамоми нишонаҳои мағҳуми мавриди назарро баён намояд.

Бояд қайд кард, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳи «тарҷума» на танҳо раванд ва натиҷа (ё маҳсулот)-ро, балки тарҷумаи хаттӣ ва шифоҳиро низ маънидод менамояд. Аммо дар забони англисӣ ду мағҳум вучуд дорад, яъне барои тарҷумаи хаттӣ (*translation*) ва шифоҳӣ (*interpreting*) фарқ карда мешавад. Яке аз мақолаҳои аввалине, ки ба муайян кардани фарқияти байни истилоҳоти *translation* ва *interpreting* бахшида шудааст, соли 1981 аз ҷониби Б. Ҳеррис (B. Harris) ба нашр расидааст. Илова бар матнҳои хаттӣ ва шифоҳӣ Б. Ҳеррис ба он ишора мекунад, ки дар тарҷумаи шифоҳӣ тарҷумон вазифадор аст, ки «мақсади коммуникативии гӯянда» (speaker's communicative intent)-ро расонад, дар муқоиса ба тарҷумаи хаттӣ, ки дар он «матни изҳорнамудаи муаллиф» (author's stated text) афзal дониста мешавад [Harris, 1981, p. 157].

Баррасӣ намудани таърифоти гуногун роҷеъ ба истилоҳи «*translation*» аз паҳлӯҳои муҳталиф аз манфиат ҳолӣ нест. Фарҳанги Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language истилоҳи «*translation*»-ро чунин тафсир намудааст: *translation* (*тарҷума*) аз калимаи лотинии *translatio* баргирифта шудааст [WEUDEL, 1996, p. 2011]. Оғози истифодаи феъли *translate* (аз лотинии *translatus*, ки маънои овардан, интиқол додан (to bring over, to carry over, to transfer)-ро дорад, ба соли 1300 рабт дорад ва шакли исмии он *translation* аз ҳамин сол инҷониб истифода бурда мешавад. Тибқи таърифи лугати энсиклопедӣ «тарҷума – интиқоли паём ба забони дигар ва аз забони дигар ба забони модарии худ мебошад» [WEUDEL, 1996, p. 2001].

Барои тавсифи фаъолияти зеҳнӣ ҳангоми тарчума ҳар ду вожа ҳам *interpreting* ва ҳам *interpretation*-ро истифода бурдан мумкин аст. Аммо дар истилоҳоти қасбии тарчумашиносӣ истилоҳи «*interpreting*» истифода мешавад ва он ҳам бо мақсади пешгириӣ намудани иштибоҳот бо маъноҳои дигари калимаи «*interpretation*» (*тафсир*).

Таҳлили чанде аз таърифҳои истилоҳи «тарчума» нишон дод, ки онҳо ба дидгоҳҳои илмии олимон, ки чун қоида, ба ин ё он мактаби илмӣ тааллуқ доранд, асос ёфтаанд.

Баъзе аз таърифоти истилоҳи *translation – тарҷума* ҳамбастагии зичи забон ва фарҳангро инъикос менамоянд. Масалан, ин гуна алоқамандиро дар таърифи Лоренса Венути (Lawrence Venuti) дидан мумкин аст.

Тибқи гуфтаи Л. Венути, тарчума равандест, ки бозёфти монандиҳои забон ва фарҳанг, аз ҷумла, паёмҳои монанд ва методҳои расмиро фаро мегирад – аммо ин ба он хотир аст, ки миёни онҳо доимо фарқият вучуд дорад [Venuti, 1995, р. 305]. Ин муаллиф, инчунин, қайд менамояд, ки иваз намудани реалияҳо дар забони *асл* (*target language*), ки барои хонандагон фаҳмо ҳоҳад буд, ногузир аст. Аммо ҳар як тарчумони қасбӣ медонад, ки ҳангоми тарчума баъзе талафотҳо ногузиранд.

Равиши функционалии Катарина Райе (K. Reiss) ва Ҳанс Фермеер (H. Vermeer), ки мувофиқи он тарчума замоне қобили қабул аст, ки агар он ба ҳадафи худ расад ва бо он мувофиқат намояд [Vermeer, 2004, р. 221]. Муқаррароти назарияи К. Райе ва Ҳ. Фермеер бар он асос ёфтаанд, ки онҳо ҳам тарчумай хаттӣ ва ҳам шифоҳиро ҳамчун *раванди муоширати байнифарҳангӣ* мешуморанд ва дар он муҳимијати вазъият ва контексти коммуникативро асос медонанд [Vermeer, 2004, р. 223].

Ба андешаи Ю. Найда (E. Nida), назарияҳои пештараи тарчума ба шакли иттилооти тарчумашуда бештар дикқат медоданд. Дар ин миён, тарчумонҳо низ дар навбати худ кӯшиш мекарданд, ки воситаҳои услубӣ, аз қабили қофия, ритм, мувозинати калимаҳо, инчунин, сохтори муайянӣ грамматикиро то ҳади тавон интиқол диханд. Назарияҳои муосир на ба

шакл, балки ба аксуламали қабулкунандай иттилооти тарчумашуда диққат медиҳанд. Ин аксуламал бояд бо аксуламали гирандаи иттилооти аслӣ муқоиса карда шавад. На ба шакли тарчума, балки ба мазмуни иттилооти асл ва тарчума диққат бояд дод. Ба андешаи Ю. Найда «... we are not content merely to translate so that the average receptor is likely to understand the message; rather we aim to make certain that such a person is very unlikely to misunderstand it – мо на танҳо мазмуни матнро тарчума намуда, ба хонанда пешкаш менамоем, балки моро лозим меояд муайян созем, ки то чӣ андоза матни тарҷумакардаи моро қабулкунанда дарк менамояд» [Nida, 1982, p. 1]. Дар таърифи пешниҳоднамудаи Ю. Найда баъзе аз талаботҳои тарчума дуруст инъикос ёфтаанд, аз ҷумла:

- ифодаи дақиқи мазмуни матн;
- рад кардани литализмҳо (буквализмҳо);
- риояи меъёрҳои забони тарчума;
- зарурати наздик шудан ба нусхай аслӣ;
- афзалияти мазмун бар шакл;
- интиқоли сабки аслӣ.

Аmmo силсилаи талаботи зикрёфта ҳанӯз ҳам моҳияти мағҳуми тарҷумаро ошкор насохта, мавқеи онро низ дар миёни падидаҳои марбута мушахҳас намесозад. Таърифи тарҷумаро дар асоси талаботи марбут ба он пешниҳод намудан душвор аст. Зоро, тавре ки дар боло маълум гардиҳ, ин талабот аксар вакт зиддиятноканд ва одатан ба жанри матни тарҷума вобаста мебошанд, яъне аз вазъи коммуникативӣ ва меъёрҳои тарҷума.

Таърифи тарҷума дар асари Ҷ. Катфорд, ки ба пешбурди таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи тарҷума бахшида шудааст, инъикос ёфтааст. Муаллиф таърифи кӯтоҳ, вале таърифи сирф лингвистии тарҷумаро пешниҳод менамояд. Ӯ тарҷумаро ҳамчун як амали лингвистӣ, яъне «раванди иваз кардани матни як забон бо матни забони дигар» муайян намудааст [Катфорд, 2004, с. 11]. Зимни ин таъриф муайян менамояд, ки «иваз намудани маводи матн дар як забон (*source language*) ба муодили маводи

матн дар забони дигар (*target language*)» [Катфорд, 2004, с. 43]. Пас, маълум мегардад, ки ба андешаи Ҷ. Катфорд мушкилоти асосии тарчума ин муайян намудани хусусият ва шароити эквиваленти тарчума мебошад.

Яке аз забоншиносони барчастаи рус А.В. Федоров, ки тибқи андешаи ў маводи таҳлил «танҳо матнҳо ҳамчун сухан хизмат мекунанд», қайд менамояд, ки «тарчума – дуруст ва пурра баён кардани воситаҳои як забон мебошад, ки қаблан бо забони дигар баён шудаанд» [Федоров, 2002, с. 15].

Чонибдори методҳои таҳқиқоти сохторӣ Л.А. Черняховская тарчумаро ҳамчун «табдили сохтори таркиби забон, ки дар натиҷа ҳангоми бетагӣир нигоҳ доштани мундариҷа тағӣир меёбад нақшай ифода» ва ба ибораи дигар, «як забон бо забони дигар иваз карда мешавад» [Черняховская, 1976, с. 3].

Тарафдорони ақидаҳои денотативӣ (аслӣ ё ифодакунанд) оид ба тарчума онро ҳамчун раванд мешуморанд, яъне «тавсифҳо бо истифодаи забони тарчумаи денотатсияҳо дар забони асл васф мегарданд» [Комиссаров, 1973, с. 32].

Пайравони усулҳои трансформатсионӣ чунин мешуморанд, ки тарчума – ин табдил додани сохтор ва воҳидҳои **забони асл** ба сохтор ва воҳидҳои **забони тарчума** мебошад, аммо пайравони назарияи семантиկӣ бар ин назаранд, ки тарчума – ин ошкор намудани моҳияти муносибати эквивалентии мазмуни аслӣ ва тарчума мебошад.

В.С. Виноградов чунин таърифро пешниҳод мекунад, ки «тарчума – ин раванди муҳимми иҷтимоист, ки дар натиҷа иттилооти дар шакли хаттӣ ё шифоҳӣ инъикосёфтаи як забон, матни муодил (эквивалент)-и худро дар забони дигар меёбад» [Виноградов, 2004, с. 11].

Н.К. Гарбовский чанде аз вижагиҳои тарчумаро васф мекунад ва аз ҷумла: сараввал, тарчума ин як падидай иҷтимоӣ аст, сониян, тарчума ин фаъолияти зеҳнӣ аст ва сеом ин ки тарчума бо системаи мушаххаси аломатҳо кор мекунад. Баргирифта аз ин аломатҳо Н.К. Гарбовский дар

шарҳи ин мафхум чунин мегӯяд: «тарҷума ин функсияи коммуникативиро миёни одамоне, ки системаҳои гуногуни забониро истифода мебаранд ичро намуда, иттилооти як забонро ба забони дигар интиқол медиҳад» [Гарбовский, 2004, с. 214].

Л.Л. Нелюбин истилоҳи «перевод» (*тарҷума*)-ро дар фарҳанги истилоҳоти тарҷумашиносии худ чунин шарҳ медиҳад: зери мафхуми «перевод» (*тарҷума*) ҳамчун яке аз намудҳои фаъолияти забонии инсон, одатан худи раванди тарҷума ва ё натиҷаи фаъолияти тарҷумон дар шакли *шифоҳӣ* ё матни *хаттӣ* фаҳмида мешавад. Азбаски раванди тарҷума (натиҷаи он низ) дар миёни ду забон сурат мегирад, метавон тарҷумаро ҳамчун раванде муайян намуд, ки дар натиҷаи он матни шифоҳӣ ва ё хаттӣ аз як забон ба забони дигар интиқол мейбад [Нелюбин, 2003, с. 137].

Акнун, лозим ба ёдоварист, ки муҳаққиқони ватаний роҷеъ бад-ин масъала чӣ изҳороте доранд. Масалан А. Мамадназаров дар фарҳанги забони англисӣ-тоҷикии худ, ки шомили зиёда аз 100 ҳазор мақолаи луғавӣ мебошад, зери истилоҳи *translation* ва феъли он *to translate* чунин маъниҳоро ҷой додааст:

translation *n* 1) тарҷума; close/ near translation тарҷумаи дуруст; loose translation тарҷумаи озод; authorized translation тарҷума аз тарафи муаллиф тасдиқшуда; 2) тафсир, шарҳ; 3) радио. паҳнкуни; 4) интиқол.

translate *v* 1) тарҷума кардан, баргардондан (*аз забони дигар*): to translate from English into Tajik аз англисӣ ба тоҷикӣ тарҷума кардан; 2) таъбир кардан, ба тарзи дигар баён кардан, тасвир кардан, табдил додан: the translation of theories into practice табдили назария ба амалия; 3) фаҳмондан, шарҳ додан [Мамадназаров, 2011, с. 857].

Шарҳи таърифоти нисбатан комили истилоҳи «тарҷума»-ро забоншиносон М.Б. Нагзибекова ва М.М. Мирзоева дар лугати тафсирӣ худ чунин шарҳ додаанд:

Тарҷума – 1. Зери мафхуми «тарҷума» яке аз навъҳои мураккаби фаъолияти гуфтугӯиву забонии инсон, одатан, худи ҷараёни тарҷума ва ё

натицаи ин чараён дар шакли хаттӣ ё шифоҳӣ фаҳмида мешавад. Аз сабаби он ки чараёни тарҷума дар ҳолати дузабонӣ сурат мегирад, тарҷумаро ҳамчун чараёни таъвизи байнизабонӣ ва ё таҳвили матни хаттӣ ва шифоҳии аз як забон ба забони дигар ирсолшуда фаҳмидан мумкин аст. Агар забон – системаи иртиботи табиӣ бошад, нутқ иштироки забон дар чараёни иртибот барои ифодаи иттилоот ба шумор равад, пас, тарҷума моҳияти ифодаи иттилоот дар маводи додашуда ба тавассути воситаҳои забони дигар маҳсуб мешавад. Файр аз ин муқаррарот, тарҷума ҳамчун ифодаи афкори дар як забон баёнишуда бо воситаҳои забони дигар ва ё тағирии матни як забон (матни асл) ба маводи баробари он дар забони дигар (забони тарҷума), ё ин ки чараёни иртиботи забонӣ дар ҳолати дузабонӣ мебошад. Тарҷумон фаъолияти иртиботиро дар ҳолати дузабонӣ амалий намуда, ҳамзамон, иттилооти таҳияшавандаро дар ду системай гуногуни аломатҳо бо рамз ифода меқунад ва ё берун аз он инъикос менамояд. Аз ин рӯ, чараёни тарҷумаро ҳамчун навъи мураккаби фаъолияти психолингвистӣ дар шароити вазъи дузабонӣ ҳисобидан мумкин аст;

2. Тарҷума ҳамчун яке аз навъҳои фаъолияти забонӣ чараёни комилан ва пурра ифода кардани афкори дар як забон бавучудомадаро бо воситаҳои забони дигар фаро мегирад. Тарҷумай комил ва пурра ба ифодаи саҳех, аниқ ва пурраи хусусиятҳо ва мазмуни матни асл, бо назардошти ҷиҳатҳои лексикӣ, калимасозӣ, соҳтору услуб ва наҳвиёти он дар алоқамандӣ бо саҳехияти забони тарҷума асос меёбад;

3. Ҷараёни тарҷумай ягон намуди матн ва ё нутқи шифоҳӣ бо воситаҳои забони дигар;

4. Матни аз як забон ба забони дигар баргардонидашуда;

5. Натицаи фаъолияти тарҷумон;

6. Ҷараёни ифодаи матлаб (эҳсосоту ҳаяҷони)-и дар як забон баёнишуда бо воситаҳои забонҳои дигар;

7. Ифодаи он чи ки аллакай дар як забон ифода шудааст, бо воситаи забонҳои дигар;
8. Ифодаи иттилооте, ки дар асари додашуда баён шудааст, бо воситаи забонҳои дигар;
9. Мундариҷаи пурра, ки бо воситаҳои баробар ифода шудааст;
10. Ҷараёни таъвизи байназабонӣ ва ё таҳвили матни хаттӣ ё шифоҳии як забон ба забони дигар;
11. Тағирии матни як забон (забони асл) бо матни мувофиқи он дар забони дигар (забони тарҷума);
12. Ҷараёни иртиботи забонӣ, ки дар ҳолати дузабонӣ мегузарад;
13. Навъи фаъолияти нутқ, ки унсурҳои иртиботро дучанд мегардонанд. Мақсади ин иртибот ифодаи иттилоот дар он мавридҳое мебошад, ки рамзҳои аз ҷониби гиранда ва ирсолкунандаи маълумот истифодашаванда мувофиқат нақунанд;
14. Ҷараёни коркарди матн, вақте ки матн бо як забон ворид мешавад, бо забони дигар паҳн мегардад;
15. Дар забони дигар ҷустуҷӯ кардани воситаҳои баёни матлуби саҳехро, ки на танҳо ифодаи онро аз рӯйи гуногуни маълумоти асари пешниҳодшаванда, балки мутобиқати нисбатан пурраи матни нав ба ибтидой аз рӯйи шакл (дохилӣ ва зоҳирӣ) таъмин менамояд;
16. Ҷараёни муоширати забонӣ дар ҳолати дузабонӣ, ки иттилооти аз як забон воридшавандаро бо воситаҳои забони дигар бо нигоҳ доштани ягонагии шаклу мазмуни матни асл ифода мекунад;
17. Фаъолияти гуфтугӯю забонӣ, ки барои ифода ва қабули ахбори ба иртиботи байназабонӣ зарур равона шудааст;
18. Ба вуҷуд овардани воқеяти дар матни асл ифодаёфта;
19. Мутобиқат ба воситаи тағиирназарии маъно барқарор мешавад;
20. Тарҷума бояд на танҳо чизи дар матни асл ифодаёфтaro баргардонад, ҳатто чӣ тавр ифода шудани онро низ бозгӯ кунад;

21. Муқоисай ду ё зиёда забонҳо бо мақсади чустучӯйи мутобиқатҳои семантиқӣ байни воҳидҳои онҳо, хусусан барои лексикографияи дузабонӣ, барои тадқиқоти муқоисавии семантиқӣ;

22. Амалиёти забонӣ, ки дар он тағири як матн бо матни дигар ба амал меояд [Нагзабекова, 2014, с. 49-50].

Барои дарк намудани мафхуми *translation* на аз нигоҳи мутахассисони касбӣ, балки аз нуқтаи назари «истифодабарандагони содалавҳонаи забон», мо ба лугати иқтибосоти адабӣ рӯ овардем. Дар зери сарлавҳаи *Translation* ва *Translators* изҳороти гуногунро аз маинбаъҳои адабии марбут ба тарҷумаи бадеӣ, ки дар он одатан, шакли афористӣ ва маҷозӣ таъкид мегардад воҳӯрдан мумкин аст. Масалан фарҳанги «The Oxford Dictionary of Literary Quotations» (ODLQ) чунин қайд менамояд: «Translation it is that openeth the window, to let in the light; that breaketh the shell, that we may eat the kernel, that putteth aside the curtain, that we may look into the most holy place; that removeth the cover of the well, that we may come by the water – Тарҷума – ин равзанаест, ки равшаниро ворид месозад, гилофи чормағзро мешиканад, то тавонем аз любоби он истеъмол намоем, пардаеро мекушиояд, то мо тавонем ба макони муқаддастарин назар афканем, сарпӯши чоҳро мебардорад, то мо аз обаи истифода барем» [ODLQ, 2003, p. 307].

Изҳороти афористие, ки дар лугати иқтибосот оварда шудаанд, асосан ба таври комил тарҷума шудани шеърро ҷонибдорӣ мекунанд. Масалан:

1. «Poetry, indeed, cannot be translated; and, therefore, it is poets that preserve languages; for we would not be at the trouble to learn a language, if we could have all that is written in it just as well in translation. But as the beauties of poetry cannot be preserved in any language except that in which it was originally written, we learn the language – *Дар воқеъ, назм тарҷуманашавандаст ва маҳз шоиронанд, ки забонҳоро пойдор нигоҳ медоранд. Ба мо лозим намебуд омӯхтани забон, агар ҳама он чизеро, ки дар он навишта шудааст, дар тарҷума инъикос меёфт.* Аммо азбаски, зебоиҳои

назмро, ба ҹуз дар забони асл, наметавон дар ҳеч як забони дигар ифода намуд, мо забонро меомӯзем» [ODLQ, 2003, p. 307].

2. «I believe that a poem ought to be translated in the way the poet himself would have composed it – *Ман боварӣ дорам, ки шеър низ он гуна, ки шоир навииштааст бояд тарҷума гардад*» (Henrik Ibsen 1828-1906: letter, 1872) [ODLQ, 2003, p. 308].

3. «Translation is the purest procedure by which the poetic skill can be recognized – *Тарҷума ин тозатарин равандест, ки ба түфайли он маҳорати шоирӣ шинохта мешавад*» (Rainer Maria Rilke 1875-1926: in conversation in 1924) [ODLQ, 2003, p. 308].

4. «A translation is no translation unless it will give you the music of a poem along with the words of it. (John Millington Synge: The Aran Islands 1907) – *Тарҷума замоне асил мегардад, агар дар баробари қалимоти шеър мусиқии онро низ тақдим кунад*» [ODLQ, 2003, p. 308].

Барои боз ҳам мукаммалтар инъикос намудани мафҳуми *translation* – *тарҷума* ва кистанд *translators* – *тарҷумонҳо*, мо боз чанде аз хусусиятҳои бадеии афористиро мулоҳиза хоҳем кард.

1. «Translations (like wives) are seldom strictly faithful if they are in the least attractive. (Roy Campbell: in Poetry Review June-July 1949)» [ODLQ, 2003. p. 308]. Тарҷумонҳо (ба монанди занҳо) аҳёнан дурустанд, агар онҳо ҳатто каме ҳам зебо бошанд.

2. «Translators are like busy pimps extolling the surpassing charms of some half-veiled beauty. They excite an irresistible desire for the original. (Johann Wolfgang von Goethe 1749-1832: Art and Antiquity (1816 – 32))» [ODLQ, 2003, p. 307]. Тарҷумонҳо ба даллолҳое монанданд, ки баъзе зебоиҳои фавқулодаи нимпӯшро васф мекунанд. Онҳо хоҳиши раднопазирро барои нусҳаи аслӣ ба вучуд меоранд.

3. «Some hold translations not unlike to be The wrong side of a Turkey tapestry (James Howell 1594-1666: Familiar Letters)» [ODLQ, 2003, p. 307].

Баъзехо бар ин назаранд, ки тарчумахоро метавон чун тарафи чапи пардаи туркӣ воҳӯрд.

Аён гардид, ки ҳеч як таърифи пешниҳодгашта моҳияти объекти пурраи назарияи тарчумаро инъикос наменамояд. Барои муайян намудани мазмуни мафҳуми «тарчума», ба назари ин ҷониб, лозим аст, то тамоми вижагиҳои таърифоти қаблан зикршударо ба инобат гирифта, чунин хулоса кард, ки тарчума ин:

- раванд аст;
- натиҷа (маҳсулот) мебошад;
- фаъолияти нутқӣ-фикри махсуб меёбад;
- иштироки ду ва ё зиёда коммуникандро тақозо менамояд;
- иштироки ду ва ё зиёда системаҳои семиотикиро фаро мегирад;
- ҳузури қабулкунандаро пешбинӣ мекунад.

Дар баробари вижагиҳои монанд дар таърифҳои истилоҳи *translation* (тарчума) як қатор фарқиятҳоро муайян намудан мумкин аст, ки зикри чанде аз онҳо аз манфиат ҳолӣ нест:

- сохторӣ;
- трансформативӣ;
- лингвофарҳангӣ;
- маънӣ ва ғ.

Аз таҳлили ақидаҳои забоншиносони русу Аврупо ва ватаниӣ маълум гардид барои дарёфти тафсири васеътари тарчума, ки тавонад ҳамаи алломатҳои онро инъикос намояд, душвор аст. Вале бо вучуди ин, дар зеҳни ҳар як мутахассис (дар соҳаи назария ё амалияи тарчума) ақидае вучуд дорад, ки тарчума – фаъолиятест, ки аз *транскод* (интиқоли замзӣ)-и матн дар як забон бо матни забони дигар иборат аст, ки дар натиҷа фаъолиятҳои дар боло зикрёфтаро аз худ ба ҷой мемонад.

Аз ақида ва андешаҳои муҳталифе, ки мавриди таҳлил қарор гирифтанд, мо ба таърифоти пешниҳоднамудаи А.В. Федеров ва Л.А.

Черняховская чонибдор ҳастем ва дар фаъолияти минбаъдаи худ низ ба онҳо такя ҳоҳем кард.

Роҷеъ ба хостгоҳ ва ё таърихи баромади вожаи *тарҷумон* «tarjumon - ترجمان», ки *тарҷума* «tarjuma - ترجمه», низ аз ҳамин вожа ба вуҷуд омадааст, аз ҷониби забоншиносон андешаҳои мутафовит баён гардидааст. Бештари забоншиносон онро муарраб ва бархе низ онро дорои решай арабӣ медонанд, ки дар шакли зерин пешниҳод мешавад:

1. *Тарҷумон* бар вазни «тафъулон - تفعلان» калимаи арабӣ ва аз решай раҷама «رجم» аст [346 . ص 1412، اصفهانی]. Роғиби Исфаҳонӣ нахустин нафарест, ки «тарҷумон»-ро аз решай «رجم» донистааст.

2. *Тарҷумон* муарраб аз «targmana - ترگمانا»-и сурӯнӣ аст, ки худ аз вожаи «targumanu - ترگومانو»-и забони акадӣ баргирифта шудааст ва феъли он дар забони оромӣ «tarem - ترجم» ё буда, ба маънии «шарҳу тавзех додан» аст. Тафсирҳои китоби Тавротро бо забони оромӣ «targum - ترجم» ном мебаранд, ки аз ҳамин решаш аст [98. ص 1357، مشکور، جرجانی].

3. *Тарҷумон* муарраб аз «тарзабон ё тарзелефон»-и форсӣ аст. Қадимтарин асаре, ки «тарҷумон»-ро муарраб аз «тарзабон ё тарзелефон» донистааст, китоби «ترجمان القرآن» -и Мирсаид Шарифи Ҷурҷонӣ мебошад [1. ص 1360، جرجانی].

Агар ба таърихи корбурди ин вожа дар забони арабӣ назар афканем, дармеёбем, ки он вожаи муарраб буда, дар оғоз ба маънии «шарҳу тафсири сухан ба забони аслий» ба кор рафтааст ва бо мурури замон маънои «тарҷумон»-ро ба худ қасб кардааст. Далели ҷолиб ин аст, ки миёни арабҳо вожаи «тарҷумон» ба таври васеъ истифода мешудааст ва дар баробари ривоҷи тарҷумаи матнҳои юнонӣ ба забони арабӣ ва робитаи қавии миёни ин ду забон, ин вожа ба забони юнонӣ дар шакли «dragoumanos» ва аз он дар шакли «dragutannus» ба забони лотинӣ ворид шудааст. Ҳамин тавр, вожаи «тарҷумон» дар бисёре аз забонҳои аврупойӣ дар шаклҳои зерин мавриди истифода қарор гирифтааст: а) дар забони англисӣ «dragoman», дар забони фаронсавӣ «truchement» ва «drogman», дар забони олмонӣ

«dragoman», дар забони итолиёгӣ «turcimanno» ва дар забони испониёгӣ «trujamán ва trujimán».

Даврони ташаккул ва такомули вожаи «тарҷумон» дар забони форсӣ ду масирро фаро гирифтааст:

Тасвири № 1

ба маъни мутарҷим, яъне нафаре, ки як забонро ба забони дигар тарҷума менамояд.

ба маъни муфассир ва баёнкунанда.

Бо таваҷҷуҳ ба таҳлили анҷомёфта метавон ба чунин натиҷа расид, ки вожаи *тарҷумон* «tarjumon - ترجمان», ки *тарҷума* «tarjuma - ترجمه», низ аз ҳамин вожа ба вучуд омадааст, аз ду манбаъ вориди забони арабӣ гардидааст. Яке аз забони суриёни ба маъни *тағсирӯ баёни сухан* ва дигаре аз забони форсӣ ба маъни *забонеро ба забони дигар баргардон кардан*.

1.4.2. Истилоҳи *equivalence* – муодилнокӣ ва шарҳу тафсири он дар забонҳои английӣ ва тоҷикӣ

Бо вучуди мухталиф будани талабот барои тарҷума, бояд иқрор шуд, ки тарҷума фаъолияти мақсаднок буда, ҷавобгӯй ба талаботи маҳсуси худ мебошад. Яке аз талаботе, ки қайҳо боз аз ҷониби назария ва амалияи тарҷума пешниҳод гардидааст, ин талаботи муодилнокӣ ва ё баробарии матни асл бо матни тарҷума мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳи *equivalence* – муодилнокӣ (эквивалентность) ҳамчун яке аз асосҳои назарияи тарҷума ҳанӯз аз солҳои 1960-1970-и асри гузашта маҳсуб меёбад. Дар тавсифи назариявии тарҷума ва муайян намудани моҳияти он, муодилнокӣ нақши боризро дорост. Ин гуфтаҳоро таърифоти гуногун ба таври лозимӣ инъикос месозанд. Дар ин таърифот, мо чун қоида, мағҳуми муодилнокӣ-ро, ки аз ҷониби тарҷумашиносон яке аз бахшҳои муҳимтарин тарҷума арзёбӣ менамоянд, инъикос ҳоҳем кард.

Мағҳуми истилоҳи *equivalence* – муодилнокӣ-ро аз нуқтаи назари муҳаққиқони гуногун, ки ба мактабҳои гуногуни илмӣ мансубанд, баррасӣ ҳоҳем кард. Роҷеъ ба шарҳу тафсири мағҳумҳои муодил ва муодилнокӣ забоншоносони ватаниву ҳориҷӣ андешаҳои гуногун доранд. Акнун мағҳуми *equivalence* – муодилнокӣ-ро вобаста ба таҳқиқоте, ки дар доираи назарияи тарҷума сурат гирифтаанд, мулоҳиза ҳоҳем кард.

Дар баробари асарҳои мухталифи забоншиносони тоҷик дар маҷмуъ оид ба истилоҳшиносӣ, саҳми муаллифон М. Нағзибекова ва М. Мирзоева бо таҳияи фарҳангӣ тафсирии истилоҳоти тарҷумашиносӣ, маҳсусан, дар илми тарҷумашиносии тоҷик басо назаррас арзёбӣ мегардад. Аз ҷумла, дар асари мавриди назар тафсироти ҷолибе нисбат ба истилоҳи «муодил» оварда шудааст: муодил (эквивалент) – 1. Воҳиди нутқи аз рӯйи вазифа бо воҳиди дигар мутобиқ, ки қобилияти иҷро кардани ҳамон вазифаро дорад; 2. Ҷизи баробарарзиш, баробармаъно, баробарқувва, ки пурра воҳиди забони дигарро иваз меқунад; 3. Мутобиқати доимӣ ва

баробармањо; 4. Аз нав ба вучуд овардани мањнои порчаи матни асл бо воситаҳои забони тарҷума; 5. Дар тарҷума муродифи байни забони чунин меноманд; 6. Дар назарияи *мутобиқати муодилӣ* муодил гуфта мутобиқати доимию баробармањои байни воҳидҳои матни асл ва тарҷумаро меноманд, ки ба матн вобаста нестанд; 7. Калима ва ё иборае, ки пурра ва яклухт бо калима ва ибораи матни асл мувофиқ меояд, яъне мутобиқати бевоситае, ки пойбанди матн нест; 8. Муодил гуфта мутобиқати доимию баробармањоеро ҳисобидан равост, ки вай то замон ва макони муайян ба матн вобаста нест. Калимае, ки бо муодил тарҷума мешавад, яке аз омилҳои муайянкунанда дар матн ба шумор меравад. Берун аз қонуният муқаррар кардани муодил дар ҷараёни тарҷума ба ҳарфпарастӣ оварда мерасонад [Нагзибекова, 2014, с. 177].

Тавре ки аён гардид, истилоҳи «муодил» мањноҳои мухталиферо соҳиб аст, ки аз ҳар ҷиҳат бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Муаллифон, илова бар ин, таърифоти гуногунҷабҳаеро, ки аз ҳар ҷиҳат истилоҳи *equivalence* – *муодилнокӣ*-ро шарҳ медиҳанд, инъикос намудаанд: «муодилнокӣ – 1. Умумияти мањноии воҳидҳои ба якдигар баробаршаванда; 2. Чи тавре ки таносуби байни алломатҳоро дар бар мегирад, таносуби байни матнҳоро низ фаро мегирад. Муодилнокии алломатҳо мањнои муодилнокии матнҳоро намедиҳад, баръакс, муодилнокии матнҳо баробарии ҳамаи бандҳои онҳоро дар назар надорад. Муодилнокии матнҳо аз ҳудуди забонии онҳо берун баромада, инчунин баробарии фарҳангиро низ фаро мегирад; 3. Истилоҳи «муодилнокӣ» ва «муодилнок» таносуби байни матни асл ва тарҷумаро, ки вазифаҳои иртиботии ба ҳам монандро дар фарҳангҳои гуногун иҷро мекунанд, дар назар доранд. Бар хилоғи саҳеҳият (адекват), муодилнокӣ ба натиҷа нигаронида шудааст; 4. Муодилнокӣ – ҳодисаи маҳсуси комилан мувофиқ будан аст» [Нагзибекова, 2014, с. 178].

Зимни тарҷума ва шарҳи истилоҳи *equivalence* – *муодилнокӣ*, А. Мамадназаров дар фарҳанги худ чунин менависад: equivalence 1. *n* муодил,

ҳамбаҳо; a precise equivalent of sth муодили пурраи чизе; 2. *a* ҳаммаънӣ, ҳамарз, баробар: Silence is sometimes equivalent to a lie. Хомӯшӣ баъзан ба дурӯғгӯй баробар аст [Мамадназаров, 2011, с. 857].

Яке аз олимоне, ки дар нимаи дуюми асри XX бо масоили калидии тарҷумашиноӣ ва маҳсусан, истилоҳоти тарҷумашиноӣ сару кор гирифтааст, Р. Якобсон (R. Jakobson) мебошад. Ба андешаи ин забоншиносӣ варзида миёни воҳидҳои рамзҳои забонҳои гуногун муодилнокии пурра вучуд надорад [Jacobson, 2004, р. 139]. Р. Якобсон чунин мешуморад, ки тарҷумон иттилооти қабулшударо аз нав рамзгузорӣ намуда ба забони дигар интиқол медиҳад. Аз ин рӯ, дар тарҷума ду иттилооти ба ҳам муодил, ки дорои рамзҳои гуногун мебошанд, ширкат меварзанд [Jacobson, 2004, р. 139].

Забоншинос В.Н. Комиссаров ақидаҳои Отто Каде (O. Kade)-ро ҷонибдорӣ намуда, онҳоро аз ҳар ҷиҳат мавриди таҳлил қарор додааст. Аз ҷумла, ў қайд менамояд, ки «Отто Каде кӯшиш менамояд, ки мушкилоти муодилнокии тарҷумаро дар асоси се компоненти аломати забон (шаклбандӣ, ишоратӣ ва денотатсия) ҳаллу фасл намояд. Вай се роҳи татбиқи тарҷумаро фарқ мекунад: ивазкунӣ – дар асоси маънои грамматикӣ, тафсир – дар асоси маънои ишоратӣ ва тарҷума – дар асоси маънои денотативӣ» [Комиссаров, 1999, с. 66]. Дар ҳолати охир бо сабаби номувофиқатии воҳидҳои забони асл ва забони тарҷума аз наврамзгузорӣ не, балки рамзгузории муқаррарӣ сурат мегирад.

Қобили қайд аст, ки андешаҳои Отто Каде роҷеъ ба муодилнокии тарҷума таҳаввулотеро аз сар мегузаронад, ки дар он лаҳни вобаста ба аломатҳои забон ба тафсири васеътари коммуникативии матни тарҷума табдил ёфтааст. Агар дар асарҳои қаблии худ О. Каде муодилияти тарҷумаро ҳамчун инвариантӣ нақшай мазмун ва нақшай баён ҳам дар матни асл ва ҳам дар матни тарҷума муайян карда бошад, пас дар асарҳои минбаъда ў бештар ба ҷустуҷӯи меъёрҳои муодилнокӣ камар бастааст. Ў

таъсири мураккаби матни тарчумашударо дар ҳолати махсуси коммуникативӣ арзёбӣ мекунад [Комиссаров, 1999, с. 67].

Ҷ. Катфорд масъалаи муҳимеро ба миён гузошт, ки минбаъд он ба рушди соҳаи тарчумашиноӣ мусоидат намуд. Ў изҳор менамояд, ки истилоҳи *муодилнокӣ* дар таъриф ва муайянсозии тарчума калиди асосист ва вазифаи меҳварии назарияи тарчума низ дар он зоҳир мегардад, ки табиати муодилнокии тарчумаро омӯхта, то кадом дараҷа наздикии маънои матни асл ва матни тарчумаро муайян намояд. Тибқи таърифи Ҷ. Катфорд «муодилҳои матни тарчума метавонанд тамоми намуди забони тарчума (матн ё қисме аз матн) бошанд, ки муодили айнан ҳамин матн дар забони асл (матн ё қисме аз матн) маҳсуб меёбанд» [Катфорд, 2004, с. 56]. Сарфи назар аз он ки дар ин таъриф сухан дар атрофи матнҳо меравад, дар асл шаклҳои алоҳидай ду забон муқоиса мешаванд. Масалан, дар матн чумлаи «*My son is six*» муодили он бо забони дигар ба тарчумони салоҳиятнок вобаста аст, ки метавонад бо забони тоҷикӣ бо ҷанд навъ ифода ёбад: *Писарам шаши сол дорад*; *Писарам шашисола аст* ва ё *Писари ман шашисола мебошад* ва бо забони фаронсавӣ муодили чумлаи мавриди назарро метавон чунин инъикос кард: *Mon fils a six ans*.

Тибқи гуфтаи Ҷ. Катфорд муодилнокӣ ва ё баробаркунӣ бояд эмпирӣ, яъне бо муқоиса намудани тарчумаҳои воқеӣ бо нусхаҳои асли муайян гардад. Илова бар ин, ҳангоми тарчума интиқоли арзишҳои як забон ба забони дигар сурат намегирад, балки танҳо арзишҳои як забон бо арзишҳои забони дигар иваз мегарданд [Комиссаров, 1999, с. 24-25].

Ҷ. Катфорд шароити эквиваленти тарчумаро тавсиф намуда, қайд мекунад: «муодилнокӣ ва ё баробарии тарчума замоне таъмин мегардад, ки агар матн ва ё унсури забони асл ва забони тарчума нишонаҳои як ҷавҳар (ҳадалимкон як нишона)-ро доро бошанд» [Катфорд, 2004, с. 99].

Дар фасли қаблӣ бо назардошти таърифи Ҷ. Катфорд роҷеъ ба тарчума, мо қайд кардем, ки унсури асосии ин таъриф дар ҳолати тарчумай мавзӯй инъикос меёбад. Дар робита ба тафсири истилоҳи *муодил* низ

муаллифи мазкур айнан чунин як андешаро дорост. Аммо чи тавре ки муаллифи асарҳои муҳталиф оид ба масоили гуногуни тарҷумашиноӣ, аз ҷумла, *муодилнокӣ* ва *мувоғиқати комил* дар тарҷума Р. Левитский қайд менамояд то замоне ки вазъият ба тавсифи илмӣ такя накунад, назарияи тарҷума танҳо ба омӯзиши мушкилоти баробаркунонии забони асл ва тарҷумаро меомӯзад [Левитский, 1984, с. 75]. Ин мавқеъ ба ҷорӣ намудани *тарҷумай маҳдуҷ* (*restricted translation*) оварда мерасонад, ки зимни он муаллиф дарк менамояд, ки «ивази матни забони асл бо муодили забони тарҷума танҳо дар як сатҳ, яъне тарҷума танҳо дар сатҳи фонологӣ ё графологӣ ва ё танҳо дар як сатҳи грамматикӣ ё лексикӣ анҷом дода мешавад» [Катфорд, 2004, с. 46].

Ҳамин тавр, эквиваленти тарҷума на баробарии шаклӣ ва на маъноиро таъмин наменамояд. Ба ақидаи Ҷ. Катфорд ягона шарти муодилиятнокӣ ин аст, ки онҳо ҳамдигарро дар ин вазъият иваз менамоянд ва он дар таҳлил низ ошкор мегардад.

М. Нагзибекова муодилнокии матнҳои асл ва тарҷумаро дар асоси амалий гардидан се принсип имконпазир медонад:

1. Матни тарҷума дар муносибат ба хонандагонаш бояд ҳамон гуна таъсири пурӯзвват дошта бошад, чунон ки матни асл ба хонандагони худ;
2. Матни тарҷума ҳадалимкон бояд муодили таҳтуллафзи матни асл бошад;
3. Матни тарҷума набояд тағириоти матни аслро, ки берун аз ҷорҷӯбай тағириоти дар тарҷума имконпазир қарор дорад, фаро гирад (дар ҳолати акс тарҷума ба шакли дигари миёнҷии забонӣ табдил меёбад [Нагзибекова, 2014, с. 179].

Ю. Найдо ду навъи муодилнокиро пешниҳод менамояд, яъне: *муодилнокии шаклӣ* (*formal equivalence*) ва *муодилнокии динамикӣ* (*dynamic equivalence*). Муодилнокии динамики (*dynamic*)-ро Ю. Найдо муодилнокии функционалий (*functional*) низ меномад. Дар зери мағҳуми муодилнокии динамикӣ раванди бартараф намудани маҳдудиятҳои сирф семантикий

муодилҳо баррасӣ мегардад. Мавҷудияти монандиҳои семантиқии ду матн шарти коғии муодилнокӣ ҳисобида намешавад.

Забоншинос Г. Тури оид ба ин масъала қайд менамояд, ки «муодилнокии динамикӣ ё функсионалӣ дар асоси 4 принципи таъсири муодил, ки дар он муҳтавои маънои аслӣ дар забони ретсептор (қабулкунанда ё худ забони тарҷума) ба тарзе интиқол дода мешавад, ки аксуламали тарҷумаи ретсепторҳо асосан ба аксуламали ретсепторҳои забони модарӣ монанд аст» [Nida, 1964, p. 159].

Ҳадафи муодилияти динамикӣ пайдо кардани наздиктарин муодил ба забони асл мебошад. Дар ин ҳолат, ретсептор бояд мазмуну муҳтавои иттилоотро бапуррагӣ дарк намуда, ба мисли ретсептори забони асл айнан ҳамон эҳсосотро дар худ дарк намояд. Ҳамин тавр, дар таърифи муодилнокӣ як ченаки прагматикикӣ дар бораи ретсептор муқаррар карда мешавад.

Мафҳуми муодилияти динамикӣ дар таърифи Ю. Найда ҷузъи дигари муҳимми тарҷума – вазъияти коммуникативиро низ баррасӣ менамояд. Агар барои Ҷ. Катфорд меъёри ҳалкунанда (ва шояд ягона)-и муодилнокӣ меъёри семантикӣ вобаста ба мавзӯъ бошад, пас Ю. Найда таъкид менамояд, ки раванди тарҷума мувофиқати ду ҳолати коммуникативист, яъне мувофиқати вазъияти коммуникативии дуюм ба вазъияти коммуникативии якум.

Муодилнокии коммуникативӣ (ба ибораи дигар муодилнокии матн ва тарҷума) аз ҷониби Г. Ҷейгер (G. Jager) ҳамчун муносибати байни матнҳо муайян шудааст. Ӯ қайд менамояд, ки «агар ҳар ду матн ҳадафи ягонаро ифода карда тавонанд ва ё ин ки тавонанд таъсири коммуникативии якрангро ифода кунанд. Бояд қайд кард, ки муодилнокии коммуникативӣ муносибати байни матни забони асл ва матни забони тарҷумаро меноманд, ки ҳангоми гузариш аз забони асл ба забони тарҷума арзиши коммуникативии матн ё ҳифз мешавад ва ё инвариант бοқӣ мемонад» [Jager, 1975, p. 87].

Таърифи пешниҳоднамудаи Г. Ҷейгер, пеш аз ҳама, барои он пурарзиш аст, ки он дар худ яке аз муҳимтарин категорияҳои тарҷумаро чун матн ба таври комил баррасӣ менамояд. Муаллифи таъриф ба таври шоиста робитаи байни мағҳумҳои чун *муодил* ва *инвариант*-ро васф кардааст. Маҳз инварианти мушаххаси забони асл (аз ҷумла арзиши коммуникативии он) баробарии матни аслро бо матни тарҷума таъмин мекунад.

Таърифи пешниҳоднамудаи Г. Ҷейгер роҷеъ ба муайян намудани мағҳуми *equivalence*-ро таҳлил намуда, мо ҷунин мешуморем, ки онро комилан асоснок ҳисобидан мумкин аст, зоро дар он сухан на дар бораи ҳусусиятҳои умумии амалияи тарҷума, балки дар бораи стандарти идеалии он меравад.

Агар дар таърифҳои дар боло овардашуда мағҳуми муодилнокӣ барои мо ба андозаи кофӣ мушаххас набошад, пас дар асарҳои дигар муаллифон муодилнокӣ ва навъҳои он ба таври комил тавсифи ҳудро ёфтаанд. Масалан, В. Коллер ҷунин мешуморад, ки мағҳуми муодил замоне маълум карда мешавад, ки агар навъи муносибатҳои муодил дар ду забон ошкор карда шавад. Навъи муодил бо нишон додани он ҷанбаҳое муайян карда мешавад, ки дар онҳо ин мағҳуми меъёри татбиқ карда мешавад. Ба ибораи дигар, сухан дар бораи он вижагиҳои матни асл меравад, ки дар раванди тарҷума ҳифз карда мешаванд. В. Коллер панҷ намуди муодилнокиро фарқ мекунад: «муодилнокии денотативӣ (чудокунанда), муодилияти коннотативӣ (далолаткунанда), муодилияти матн-меъёри, муодилияти прагматикӣ ва муодилияти шаклӣ (расмӣ)» [Koller, 1979, p. 47]. Акнун метавон шарҳи кӯтоҳи панҷ навъи муодилнокии мазкурро инъикос намуд:

1. Муодилнокии денотативӣ (*denotative equivalence*), ки ҳифзи мазмун (мундариҷа)-и матнро фаро мегирад (дар адабиёти тарҷумашиносӣ онро «инварианти мундариҷа ё тағйирназарии нақшай мундариҷа» меноманд).

2. Муодилияти коннотативӣ (*connative equivalence*), ки тавассути интихоби мақсадноки синонимҳо ва воситаҳои гуногуни забонӣ тобишҳои матнро интиқол медиҳад (дар адабиёти тарҷумашиносӣ онро бо номи муодили услубӣ ишора мекунанд);

3. Муодилияти матн-меърӣ (*text-normative equivalence*) навъи муодилест, ки хусусиятҳои жанрии матнро дар меърҳои забон ва нутқ инъикос менамояд. Дар адабиёти тарҷумашиносӣ онро «муодили услубӣ» меноманд;

4. Муодилияти прагматикӣ (*pragmatic equivalence*), ин навъи муодил ретсепторро бо иттилооти муайян таъмин менамояд (дар адабиёти тарҷумашиносӣ онро «муодили коммуникатсионӣ» низ ном мебаранд);

5. Муодилияти шаклӣ (расмӣ), ки он хусусиятҳои бадеӣ, эстетикӣ, ҷаззобӣ ва фардии матни аслро интиқол медиҳад.

Аз тафсилоти мазкур нисбат ба анвои муодилҳо, ба назари мо, чунин бармеояд, ки тарҷума раванди бисёрҷанба ва гуногунҷанба маҳсуб меёбад. Дар тақвияти ин суханҳо В. Коллер қайд менамояд, ки муодил на мағҳуми тавсифӣ, балки меъёрист [Koller, 1979, p. 53]..

Дар воқеъ тарҷума дорои талаботи гуногун мебошад, аммо ба назар чунин мерасад, ки талаботи муодилияти коммуникативӣ – прагматикӣ дар дилҳоҳ вазъият аз ҳама муҳим боқӣ мемонад. Зоро маҳз ҳамин талабот аст, ки таъсири коммуникатсионии матни аслиро ба қабулкунанда мерасонад. Ба ибораи дигар, маҳз ҳамин муодилнокӣ робитаи байни дигар муодилҳоро, аз қабили денотативӣ, коннотативӣ, матнӣ-меърӣ ва шаклӣ, таъмин менамояд. Ин муқаррарот бо он чи, ки мо қаблан гуфтем мувофиқат мекунад.

П. Нюмарк ду мағҳумро ҷорӣ намудааст: *semantic translation* (*тарҷумаи семантиկӣ*) ва *communicative translation* (*тарҷумаи коммуникативӣ*). П. Нюмарк қайд мекунад, ки «Тарҷумаи коммуникативӣ кӯшиш менамояд, то ҳадди имкон ба хонанда айнан ҳамон таъсиреро дихад, ки хонандаи нусҳаи аслиӣ онро ба даст меорад. Тарҷумаи семантиկӣ

бошад күшиш менамояд, то чое, ки сохторхой синтаксисій ва семантикии забони дувум имкон диҳанд, маънои дақиқи матни аслро интиқол диҳад» [Newmark, 1981, р. 52].

Тавсифи П. Нюмарк роčeъ ба тарчумай коммуникативӣ ба муодили динамикии Ю. Найда шабоҳат дорад. Илова бар ин, тарчумай семантиқӣ ба истилоҳи пешниҳодкардаи Ю. Найда, яъне «муодили шаклӣ» монанд мебошад.

Шарҳи Г. Тури (G. Toury) дар бораи мафҳуми *муодилнокӣ* аз таърифи тарчума сарчашма мегирад, ки аз ҷумла дар он омадааст: «Тарчума категорияи телологӣ мебошад, ки раванд ва натиҷаи он ба ҳадаф тобеъ мебошанд. Ба андешаи Г. Тури муносибати байни тарчума ва нусҳаи асл қаблан муайян карда намешавад, балки он бо роҳи муқоисаи матни асл бо тарчума мушаххас мегардад. Илова бар ин, муаллиф қайд менамояд, ки муодил бояд бо нусҳаи асл баробар бошад» [Toury, 1995, р. 24].

В.Н. Комиссаров истилоҳи муодилро таҳлил намуда, қайд мекунад: «Муодил умумияти мазмуну мундариҷаи нусха (наздикии маънӣ)-и асл ва тарчума мебошад» [Комиссаров, 2002, с. 182].

Р.К. Миняр-Белоручев менависад: «Муодилҳо новобаста аз контекст ва синонимҳои байнизабонӣ, мувофиқати доимии байни воҳидҳои забони асл ва тарчумаро таъмин менамоянд» [Миняр-Белоручев, 1996, с. 202].

Дар баробари истилоҳи *муодилнокӣ* дар назарияи тарчума инчунин, истилоҳи *мувофиқати комил* (*адекватнокӣ*) вуҷуд дорад. Баъзе аз забоншиносон онҳоро мафҳумҳои алоҳида шуморидаанд, иддаи дигар онҳоро муродифи ҳамдигар меҳисобанд. Масалан, дар мақолаи Р. Левитский «Роčeъ ба принсипи функционалии адекватнокии тарчума» оварда шудааст, ки ин ду истилоҳ дар аксар маврид ивазкундандаи якдигар мебошанд. Масалан, мафҳуми пешниҳоднамудаи Ҷ. Катфорд, яъне *муодилнокии тарчума* – *translation equivalence* дар ин мақола чун *мувофиқати комили тарчума* тафсир карда шудааст [Левитский, 1984, с. 75].

Мұхаққиқи дигар, ба мисли В.Н. Комиссаров, истилоҳоти *муодилнокі* ва *адекватнокі*-ро мағұмхой гүногун меномад. Ұ қайд менамояд, ки ҳарчанд онҳо бо ҳам наздиканд, аммо наметавон онҳоро муродифи яқдигар шуморид. Ба андешаи ӯ истилоҳи *адекватнокі* маънои васеътар дорад ва ҳамчун муродифи тарчумаи «хуб ва комил», яъне тарчумае, ки дар шароити муайян муюширати мукаммали байни забонхоро таъмин менамояд, маҳсуб меёбад. Истилоҳи *адекватнокі*, чуноне ки қаблан дар фасли мазкур қайд карда шуд, аз ҷониби В.Н. Комиссаров ҳамчун умумияти баробаркардашудаи воҳидҳои забон ва нутқ мебошад.

Қобили қайд аст, ки К. Райс ва Х. Фермеер масъалаи муносибати *муодилнокі* ва мувофиқати комилро бо роҳи дигар баррасій намудаанд. Ба андешаи онҳо истилоҳи *муодилнокі* хусусиятҳои умумӣ ва фардии матнхоро фаро мегирад. Муодилияти хусусият ё аломатҳо маънои баробар будани матнхоро надорад ва барьакс, баробарии матнҳо баробарии ҳама бахшҳои матнро низ дар назар надорад. Ҳамзамон, муодилияти матнҳо аз доираи матнҳо берун рафта, зухуроти забонӣ ва ҳамчунин баробарии фарҳангиро фаро мегирад.

Ба андешаи инҷониб, мувофиқати комил ва ё *адекватнокі* ин робитаи матни асл ва тарчума мебошад, ки дар он пайваста мақсади тарчума ба инобат гирифта мешавад, ба мисли «*тарҷумаи забоншиносӣ*» ё «*тарҷумаи таълимӣ*».

Зимни мулөхизаи як қатор таърифот оид ба истилоҳи *муодилнокі* метавон ба хулосае омад, ки тарҷумашиносони ватаниву хориҷӣ истилоҳи мавриди назарро ба таври лозимӣ баррасій намудаанд. Масалан, М. Нағзибекова мувофиқати комил (*адекватнокі*)-ро натиҷаи амалӣ гардидани се функция медонад:

1. Мувофиқати интихоби аломатҳои забонӣ дар забони тарчума бо тағйироти матни асл, ки ба сифати аломати асосии ҷараёни тарчума интихоб карда мешавад;

2. Чунин таносуби матни асл ва тарчума, ки дар натиҷаи он мақсади тарчума ба инобат гирифта мешавад. Истилоҳоти *мувофиқати комил* (*адекватнокӣ*) ва *мувофиқат* дар ҷараёни тарчума мавқеи муайян доранд;

3. Он ба амалияи воқеи тарчума такя мекунад, ки он аксар вакт ба ифодаи мазмун (мундариҷа)-и иртиботӣ-функционалии матни асл монеъ мешавад. Мувофиқати комил ба он асос меёбад, ки қарори тарчумон баъзан хусусияти созишкорона дорад.

А. Мамадназаров дар ҷоизаи тафсирӣ англисӣ-русиӣ-тоҷикии истилоҳоти лугатнигории ҳуд истилоҳи *equivalent* – *муодил*-ро ҷунин тафсир кардааст: **equivalent** – **эквивалент** – **эквивалент/ муодил/ баробарӣ** Ин истилоҳ ба маънии *воҳиди лугавӣ*, ки *маънои* наздиқтарин ба сарвожаро дорад ва ҳамчун ҷоизаи муайянкунанда истифода мешавад, яъне қисми муайянкунандай *мағҳум*, ки ё маънои сарвожаро шарҳ медиҳад ё онро дар матни иваз мекунад. Дар лугатҳои яқзабона, аксаран *эквивалентҳои синонимӣ* ва, ҳамчунин, *антонимҳо* оварда мешаванд. Дар *лугатномаҳои бисёрзабона*, аз ҷумла, дар лугатҳои дузабона, одатан, *эквивалентҳои тарчума* оварда мешаванд [Мамадназаров, 2020, с. 47].

Дар ҷойи дигар муаллиф истилоҳи *translation equivalent* (*муодили тарчума*)-ро роҷеъ ба санъати таҳияи фарҳангҳо, ба ибораи дигар, аз лиҳози лексикографӣ ба таври зайл тафсир намудаат: **translation equivalent – переводной эквивалент – эквивалент/ муодили тарчума**. Истилоҳи эквиваленти тарчума категорияи дори аҳаммияти аввалиндарава барои назарияи тарчума ва ҳам лугатнигории тарҷумавӣ қасб кардааст. Возех аст, ки заманаи асосии лугатҳои тарҷумавӣ фарзӣ аст, ки сарвожа ё лемма, яъне воҳиди тарафи чапи забони асл (одатан *забони тарчума* дар раванди тарчума мебошад) ё, одатан, қалима метавонад бо воҳиди лугавии забони тарчума *эквивалент*, яъне *муодил* бошад, ки ҳамон маъноро ифода мекунад [Мамадназаров, 2020, с. 163]. Муаллиф ҳамзамон аз Л. Згуста (L. Zgusta) иқтибос оварда, қайд мекунад, ки лугати тарҷумавӣ набояд ибораҳои шарҳдиҳанда ё таърифҳо пешниҳод кунад, балки воҳидҳои лугавии

ҳақиқии забони тарчумаро, ки метавонанд дар контекст омада, тарчумаи нармро ба вучуд оваранд. Ин талаботро бо мушаххас кардани ду нукта қабул кардан мумкин аст. Аввалан, ҳар як лугати тарчумавии дузабона ё чандзабона набояд ҳатман лугати тарчумавӣ бошад (*translation dictionary and bilingual dictionary*). Дуюм, тарчумонҳои қасбӣ аз таҷрибаи ҳалқи худ эквивалентҳои дар лугати дузабона овардашударо бо лугатҳои тафсирӣ месанҷанд [Zgusta, 1984, p. 147].

1.4.3. Мавқеи истилоҳи *translation norm* – меъёри тарҷума дар системаи истилоҳоти тарҷумашинойӣ

Истилоҳи *translation norm* дар системаи истилоҳоти тарҷумашинойӣ мавқеи калидӣ дошта, доманаи васеи баҳси худро дорост. Қобили қайд аст, ки меъёри тарҷума – ин маҷмуи талаботест, ки ба сифати тарҷума алоқаманд буда, вижагиҳои стандартикунонии тарҷумаро меомӯзад. Мағҳуми меъёри тарҷума иборат аст аз:

1. Талаботи истифодаи меъёрии забони тарҷума, ки аз ҷониби тарҷумон ба роҳ монда мешавад;
2. Зарурати мувофиқати натиҷаҳои раванди тарҷума бо ҳадаф ва вазифаҳои фаъолияти тарҷума.

В.Н. Комиссаров панҷ навъи талабот ё худ меъёри тарҷумаро ҷудо намудааст:

Меъёри муодилияти тарҷума. Ин меъёрест, ки умумияти мазмун (мундариҷа)-и нусҳаи асл ва таҷумаро фаро мегирад, аммо бо дигар талаботҳои меъёрий якҷо адекватнокии тарҷумаро таъмин намояд. Бо мақсади ба даст овардани тарҷумаи комил (адекватнокӣ), бо назардошти омилҳои прагматикий тарҷумон маҷбур мегардад, ки аз интиқоли ҳамаҷонибаи иттилоот дурӣ ҷӯяд.

Меъёри жанрӣ-услубии тарҷума. Ин талабот мувофиқати тарҷумаро бо ҳусусиятҳои услубии намуди матнҳо, ки тарҷума ба он тааллук дорад, дар бар мегирад. Дар асоси ин навъи талабот муодилияти мазмун ва

мундарицаи матни асл ва тарчума таъмин мегардад. Ба ибораи дигар, тарчумон айнан ҳамон матни аслиро дар забони дигар меофарад. Ба андешаи инҷониб, дар забонҳои гуногун талабот ба матнҳо низ гуногун мешавад ва меъёрҳои дигари тарчума низ ба инобат гирифта мешаванд. Аз ҷумла:

Меъёри нутқи тарчума. Ин талаботест, ки ба риояи қоидаҳои меъёри Ҷаҳонӣ истифодаи забони асл бо назардошти хусусиятҳои маъмули матнҳои тарчумашуда ба ин забон, нигаронида шудааст.

Меъёри прагматикии тарчума. Ин талаботи таъмин намудани арзиши максималии прагматикии забони асли мебошад. Тибқи ин меъёр тарчумон бояд айнан ба ҳамон ҳадафе расад, ки дар назди муаллифи асл меистад.

Меъёри тарчумаи маъмулӣ. Ин талабот барои то ҳадди аксар наздик намудани нусхай асл ба тарчума нигаронида шудааст. Ҳадафи ягонаи ин навъи меъёр чӣ аз ҷиҳати ҳадаф ва чӣ аз ҷиҳати мазмун ивази пурраи матни асл бо тарчума мебошад.

Акнун таърифоти муҳаққиқонро нисбат ба истилоҳи *translation norm* мулоҳиза хоҳем намуд. Мағҳуми *translation norm – меъёри тарчума* дар миёни консепсияҳои пешниҳоднамудаи Гидеон Тури (Gideon Toury) мавқеи маҳсус дорад. Маънои хоси ин мағҳумро донишманди исроилий баён намуда, аз ҷумла қайд менамояд, ки қарорҳои тарчумон дар раванди тарчума дар асоси се омили зерин бунёд меёбанд: қоидаҳои ҳатмӣ, муқаррароти меъёрҳои забон ва меъёрҳои тарчума – яъне, қарорҳои асосии тарчумон. Муайян намудани стратегияи ӯ ва тарчума ва интихоби субъективӣ. Тавре ки аён гардид, ин меъёрҳои сегонаи тарчума объект ва субъекти тарчумаро фаро гирифтааст.

Г. Тури намудҳои гуногуни меъёрҳои тарчумаро муайян менамояд, ки дар марҳилаҳои раванди тарчума функцияҳои худро иҷро менамоянд. Дар тарчумаи бадеӣ пешниҳод карда мешавад, ки меъёрҳои адабӣ ва тарчумаи дуруст аз ҳам фарқ карда шаванд. Муҳаққиқ ҳамзамон ду навъи дигарро низ қайд мекунад:

1. **Preliminary** – аввалия. Меъёрхое, ки сиёсати тарчумонро муайян менамоянд, яъне ҳангоми пеш омадани душворӣ дар тарчума тарчумон бояд танҳо ба забони асл такя намояд ва ё забони сеюмро низ истифода барад;

2. **Operational** – амалиётӣ. Меъёрҳои муайянкунандай тақсимоти маводи забон дар матн ва таҳияи мазмуни матн.

Меъёрҳои пешакӣ (тарчумай пешакӣ) сиёсати тарчумонро ҳангоми мушкилӣ пеш омадан дар раванди тарчума инъикос менамояд, ки оё ў ба забони асл такя мекунад ва ё аз забони сеюм низ истифода менамояд. Дар ин раванди тарчума меъёрҳои амалиётӣ татбиқ мешаванд ва тақсимоти маводро дар матн (*меъёрҳои матрикӣ - matrical norms*) муайян намуда, мазмун ё худ мундариҷаи манро (*меъёрҳои матнӣ-лингвистӣ - textual-linguistic norms*) таҳия менамояд. Ба меъёрҳои амалиётӣ, инчуни, меъёри ибтидой (*initial norm*), ки самти тарчумонро ба забони асл ё меъёрҳои забони тарчума равона буданашро муайян менамояд, тааллук дорад.

А. Честерман (Andrew Chesterman) таснифоти дигари меъёрҳои тарчумаро пешниҳод менамояд, ки айнан ҳамон вижагиҳои меъёрҳои аввалия ва *амалиётии* Г. Тури пешниҳод намударо фаро мегирад. А. Честерман меъёрҳои зеринро муайян мекунад:

- **product (expectancy) norms** (меъёри интизории гирифтани тарчума);
- **process (professional) norms** (меъёрҳои равандӣ ё қасбӣ ва ё меъёри муносибат ва муюшират бо муштарии тарчума);
- **professional norms**, ки худи раванди тарчумаро танзим мекунад. Ин меъёр дар навбати худ ба чунин меъёрҳо тақсим мешавад:
- **accountability norm** (меъёри масъулияти тарчумон);
- **communication norm** (меъёри муюшират бо муштарии тарчума);
- «**relation norm**» (меъёри муносибат бо муштарии тарчума) [Koller, 1979, p. 71].

Дар асоси гуфтаҳои боло мо ба хулосае расидем, ки истилоҳи *translation norm* – меъёри тарчума яке аз истилоҳоти марказии назарияи

тарчума маҳсуб меёбад. Дар мавриди шарҳи мағҳуми истилоҳи мавриди назар донишмандон андешаҳои гуногун доранд. Масалан, В.Н. Комиссаров меъёрҳоро аз нуқтаи назари забоншиносӣ таҳқиқ менамояд, дар ҳоле ки А. Честарман ҷанбаҳои иҷтимоии ин меъёрҳоро тавсиф менамояд.

1.5. Мавқеи тарчумашиносӣ ва истилоҳоти марбут ба он дар илми забоншиносӣ

Тарчумашиносӣ ҳамчун илм *дар бораи тарҷума* раванди фаъолияти тарчумонӣ ва натиҷаи он, таҳқиқи масоили марбути тарҷума, марҳилаҳои асосии ташакқул ва инкишоф, асосҳои назариявӣ (умумӣ ва маҳсус), методология ва технологияи раванди тарҷума, қонуниятҳои ба таври шифоҳӣ ва хаттӣ интиқол додани маълумот аз як забон ба забони дигарро меомӯзад.

Дар илми забоншиносии муосир мағҳумҳои тарчумашиносӣ ва назарияи тарҷума ҳамчун синонимҳои як мағҳум – *ilm dar boraи тарҷума баромад* менамоянд.

Ба монанди бахшҳои дигари илм назарияи тарҷума низ мавзуи омӯзиши худро дорад, ки он ҳам бошад *тарҷума* ва *масъалаҳои марбути* он маҳсуб мешавад. Тавре ки маълум аст, вожаи «тарҷума» ҳамчун воҳиди лексикии забон дорои маъниҳои гуногун мебошад, аммо ҳамчун истилоҳ он дорои маъно ва мағҳуми мушаххас мебошад.

Якум, тарҷума – ин *фаъолиятест*, ки дар натиҷаи он мавод ва аҳбори забони манбаъ ба забони дигар бо ҳамон як маънӣ интиқол меёбад.

Дуюм, тарҷума – ин худ *натиҷаи фаъолияти тарҷумонӣ* мебошад, ки дар шакли хаттӣ ва ё шифоҳӣ сурат мегирад. Одатан дар *раванди тарҷума* вазъият ва контексти забони асл бо забони тарҷума якранг нигоҳ дошта мешавад.

Ҳамин тавр, мавзуи омӯзиши тарчумашиносӣ ҳамчун бахши забоншиносӣ, пеш аз ҳама бояд «раванди тарҷума» маҳсуб шавад.

Қобили қайд аст, ки дар тарчумашиносӣ «таҳлили натиҷаи раванди тарҷума» барои муайян намудани дараҷаи саҳехияти маводи тарҷумашуда гузаронида шуда, дар он худи тарҷума ҳамчун объект баромад менамояд. Таҳлили мазкур дар асоси муқоисаи *матни асл ва матни тарҷума* ба роҳ мода мешавад. Бояд қайд кард, ки матни асл (оригинал) ҳамеша дар шакли

ягона вучуд дорад, аммо тарчума ҳамчун натицаи фаъолияти тарчумонӣ (*раванди тарҷума*) метавонад дорои вариант бошад. Маҳз тавассути таҳия намудани вариантҳои тарчума метавон нусхай аз ҳама муносабро, ки бо матни забони асл муодил аст, дарёфт намуд.

Аз андешаҳои баёнгардида чунин бармеояд, ки назарияи тарчума ва ё худ тарчумашиносӣ илмест, ки дар умум раванди тарчума ва натицаи ин равандро аз ҷиҳати назарӣ ва амалӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Ҳамчунин бояд қайд кард, ки тарчумашиносӣ на танҳо муқоисаи анализикии матни асл ва нусхаҳои матни тарҷумаро баррасӣ менамояд, балки дар замони муосир тарҷума ҳамчун асоби ҳамгирии коммуникативии байнифарҳангӣ хидмат намуда, дорои истилоҳоти маҳсусе мебошад, ки ҳангоми тарҷумаи матнҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, равоншиносӣ ва ғайра корбаст мешаванд.

Назарияи забоншиносии тарҷума дар баробари омӯзиши *раванди тарҷума ва натиҷаи он*, инчунин, якчанд масъалаи дигарро дар худ фаро гирифтааст, аз ҷумла «тарҷумашавӣ – translatability», «муодилнокӣ – equivalence», «меъёри тарҷума – translation norm » ва «сифати тарҷума – translation quality».

Назарияи тарҷума ҳамчун сутуни меҳварии амалияи тарҷума маҳсуб меёбад. Аз назарияи тарҷумашиносӣ маълум аст, ки тарҷума дар фаъолияти башарият мавқei муҳимро дорост. Паҳлуҳои гуногуни тарҷума мавзуи таҳқиқи чандин муҳаққиқону забоншиносон қарор гирифтааст, аммо шевай илмии омӯзиши тарҷума танҳо тавассути принсипҳои забоншиносӣ инъикос мегардад. Таърихи мавҷудияти амалияи тарҷума ҳамқадам бо пайдоиши муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи халқҳои дунё дар доманаи таърих мебошад. Аммо назарияи забоншиносии тарҷума ва асосҳои ташаккули он таърихи таҳминан 50-60 сола дорад.

Назарияи умумии тарҷума объекти омӯзиши муҳаққиқони соҳаҳои гуногун гардидааст, ба монанди забоншиносону адабиётшиносон, равоншиносону этнографҳо ва дигарон, ки мавзуи асосии он пеш аз ҳама

коммуникатсияи лингвистӣ маҳсуб мешавад. Аз як тараф, тарчума ба забоншиносии муқоисавӣ ва аз тарафи дигар, ба забоншиносии умумӣ алоқаманд мебошад.

Ҳамин тавр, назарияи умумии тарҷумашиносӣ омӯзиши ҳамаҷонибаи раванди тарҷума ва натиҷаи онро дар дилҳоҳ навъи матн баррасӣ менамояд.

Яке аз вижагиҳои назарияи тарҷумашиносӣ ҳамчун илми серсоҳа дар он зоҳир мегардад, ки он дар бисёр соҳаҳои фаъолияти инсон (тарҷумаи адабиёти илмӣ-техникӣ, тарҷумаи бадеӣ ва г.) ба ҷашм мерасад.

Ҳарчанд методи асосии таҳқиқ дар назарияи умумии тарҷумашиносӣ методи муқосавӣ аст, аммо он бо забоншиносии муқоисавӣ иваз шуда наметавонад. Забоншиносии муқоисавӣ ба таҳқиқи муқосавии забонҳои гуногуннизом дар сатҳи лексикӣ, грамматикӣ ва услубӣ мебошад. Дар назарияи тарҷумашиносӣ методи муқоисавӣ ҳангоми баррасии матни асл ва тарҷумаи он аз рӯйи контекст гузаронида мешавад. Илова бар ин, тарҷумашиносӣ натанҳо натиҷаи раванди тарҷума, балки технологияи тарҷумаро низ мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Ҳамчунин, фарқияти дигари забоншиносии муқоисавӣ аз назарияи тарҷумашиносӣ дар он аст, ки технологияи муосири тарҷума натанҳо низоми алоқамандии забонҳоро, балки ҳамгириӣ ва муносибати фарҳангҳои гуногунро низ инъикос менамояд.

Соҳтори назарияи тарҷумашиносӣ. Ба монанди дигар соҳаҳои илм, назарияи тарҷумашиносӣ низ дорои соҳтори муайяни худ мебошад. Ҳарчанд соҳаи тарҷумашиносӣ ҳамчун бахши мустақили забоншиносӣ таърихи кӯҳан надошта бошад ҳам, аммо дар асоси донишҳои навин он дорои соҳтору низоми мушаххас мебошад.

Назарияи забоншиносии тарҷума меъёрҳои лингвистӣ ва коммуникативии забонҳоро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Дастроҳи асосии назарияи умумии тарҷумашиносӣ таҳқиқи муқосавии забоншиносӣ ба шумор меравад. Муқоисаи меъёрҳои матни забони асл ва тарҷума

имкон фароҳам меоварад, то хulosai лозимиро оид ба муносибати мутақобилаи забонҳои корӣ бароварда, сифати тарҷумаро муайян кард. Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки назарияи тарҷумашинсӣ мавриди омӯзиш қарор додааст *метод ва техникаи тарҷума* маҳсуб мешавад. Дар зери истилоҳи «методи тарҷума» роҳу усулҳои илмии фаъолияти тарҷумонӣ фаҳмида мешавад ва «техникаи тарҷума» бошад ифодакунандай маҷмуи техника ва технологияи зарурӣ барои таҳлили матни асл ва тарҷума, муқосай онҳо ва пайдо намудани муодили муносиб барои матни асл мебошад.

Омӯзиши забонҳои гуногуннизом, матнҳои гуногунҷанр ва ё гуногунслуб объекти омӯзиши *назарияи нисбии тарҷума* мебошад, ки ба се самти асосӣ чудо мешавад. Яке аз самтҳои муҳимми ин навъи таҳқиқ ба муҳтавои матни забонҳои корӣ алоқаманд аст. Масалан, баргардон намудани матнҳои марбут ба назарияи тарҷума аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва ё аз забони форсӣ ба англисӣ. Бисёре аз муҳаққиқон ва тарҷумонон ҳангоми тарҷума намудани чунин матнҳои муҳим сараввал ба омӯзиши умумият ва фарқияти забонҳои корӣ машғул мегарданд, то матни тарҷуманамудаи онҳо ҳамвазни матни асл қарор гирад. Яке аз баҳшҳои алоҳидаи *назарияи нисбии тарҷума* ба навъҳои раванди тарҷума алоқаманд мебошад, ки он дар навбати худ ба назарияи тарҷумай хаттӣ ва шифоҳӣ чудо мешавад. Самти сеюми назарияи нисбии тарҷума жанрҳои матни асл (тарҷумай бадеӣ ва илмӣ-техникӣ) ва роҳҳои тарҷумай онҳоро мавриди омӯзиш қарор додааст. Истилоҳи «тарҷумай илмӣ-техникӣ» дар «Фарҳанги тафсирӣ русӣ-тоҷикии истилоҳоти тарҷумашиносӣ»-и М.Б. Нагзабекова ва М.М. Мирзоева чунин шарҳ ёфтааст: «1. Ҳусусияти хоси ин матнҳо истифодаи васеи истилоҳот ва равшану возех ифода кардани мавод бидуни обуранги бадеиу эҳсосӣ ва воситаҳои тасвири бадеӣ мебошад. Фаровонии истилоҳот дар маводҳои илмиву техникӣ аз тарҷумон на танҳо дониши хуби истилоҳот дар ҳолати дузабонӣ, балки маҳорати истифода бурда тавонистани онро тақозо мекунад. Донистани усулҳо ва методҳои

тарчумавӣ ҳангоми чой надоштани реалияҳои мувофиқ ва эквивалентҳои истилоҳӣ дар яке аз забонҳо аҳамияти хос дорад. 2. Яке аз жанрҳои тарчумаи маҳсус, ки ба соҳаи муюшират дар мавзӯъҳои илмиву техниқӣ хизмат мекунад. 3. Тарчумаи маводи маҳсуси характеристи илмиву техникидошта, ки бо усулҳои маҳсуси аз тарчумаи адабиёти бадеӣ фарқунанда амалӣ мегардад ва ҷавобгӯйи чунин талаботҳост: саҳехият, мӯҷазбаёнӣ, возеҳ ифода кардан. Истилоҳи «тарчумаи илмӣ» одатан бо истилоҳи «тарчумаи илмӣ-техниқӣ» ҳаммаъност» [Нағзибекова, 2014, с. 46].

Назарияи тарчумаи маҳсус масъалаи омӯзиши тарчумаи матнҳои соҳаҳои гуногунро инъикос менамояд. Далели ҷолиб ин аст, ки тарчумаи матни як соҳаи мушахҳас аз дигаре ба мисли мушкилоти тарчумаи матни техниқӣ аз матни ҳуқуқӣ тафовут дорад.

Назарияи забоншиносии тарчума раванди амалигардонии тарчума, муносибати коммуникативии байнизабонӣ ва байнифарҳангири инъикос менамояд. Назарияи лингвистӣ ва назарияи умумӣ ва нисбии тарчума бар мабнои бахшҳои фонетика, грамматика, лексикология ва услубшиносӣ бунёд ёфтааст.

Назарияи адабиётшиносии тарчума – бунёди назарии тарчумаи бадеӣ ба ҳалли (ичрои) вазифаҳои таърихӣ-адабӣ нигаронида шудааст. Дар ин маврид он ба «таърихи тарчума, ки таҳаввули назарияи тарчума ва амалияро аз мавқеи адабиётшиносӣ дида мебарояд, алоқаи зич дорад. Манбаи чунин таҳлил шоҳасарҳои таърихии адабиёт, фалсафа ва дар навбати аввал дин мебошанд» [Нағзибекова, 2014, с. 45].

Назарияи иттилоотии тарчума – ҷанбаи иттилоотӣ ҳамчун иртиботи байнизабонӣ назарияи иттилоотии тарчумаро ба миён овард, ки аз ҷониби Р. К. Миняр-Белоручев таҳия гардида буд. Мутобиқи ин назария гузариш аз забони асл ба тарчума дар сатҳи иттилоотӣ сурат мегирад. Мақсади тарчума ифода кардани тамоми ҷузъиёти иттилоотӣ дар тарчума аст. Ба назари тарчумашиносон соҳтори маълумот аз ҷанд навъи иттилоот иборат аст: «...матни асли барандай иттилооти семантиқӣ ва соҳтори он аст, на

объекти таҳвил. Аз ин рӯ дар ҷараёни тарҷума таҳвили дохилизабонӣ не, балки ҷустуҷӯ ва ифодаи иттилоот ба вучуд меояд. Дар матни тарҷума танҳо як қисми вазифаи иртиботии матни асл нигоҳ дошта мешавад, зоро дар муҳобироти дузабонӣ низ мисли дигар навъи иртибот талафоти табиӣ ва номатлуб ҷой дорад» [Нагзибекова, 2014, с. 34].

Соҳтани моделҳои лингвистии тарҷума. Яке аз масъалаҳои муҳимми назарияи забоншиносии тарҷума *соҳтани моделҳои лингвистии тарҷума* мебошад, ки дар онҳо баробарарзишии матни асл ва тарҷума, инчунин, муодилнокии воҳидҳои забони асл ва забони тарҷума муҳим арзёбӣ мегарданд. Дар раванди фаъолиати тарҷума нақши моделҳои он хеле муҳим мебошад, ки чанде аз онҳоро метавон ба таври фишурда шарҳу баён кард.

Модели динамикии тарҷума – соҳтори назариест, ки ҷиҳатҳои нисбатан муҳими тарҷумаро ҳамчун ҷараён инъикос намуда, назар ба нақшай беобуранги мутобиқатҳои байнизабонӣ як қатор афзалиятҳо дорад. Бунёди ин моделро мағҳуми тарҷума ҳамчун иртиботи дузабона, ки бо системаи алоқаҳои синтаксисӣ, семантикий ва прагматикий тавсиф мешавад, ташкил мекунад.

Модели ҳамарзишӣ (*equality model*) муодилияят ва баробарии воҳидҳои забони асл ва тарҷумаро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Тарҷумон ҳангоми аз рӯйи модели мазкур кор кардан бештар ба маъно диққат медиҳад ва мувофиқи мақсад муодилҳои муносибро дар забони тарҷума новобаста ба соҳтори матни асл истифода менамояд.

Модели денотативӣ ва ё модели вазъӣ (*situational model*) имконият медиҳад, то мутарҷим ҳангоми тарҷумаи матн баъзе аз воҳидҳои забони аслро бо муқтазои зарурат дар матни тарҷума шарҳу тафсир намояд. Модели мазкур ҳангоми тарҷума намудани матнҳои илмӣ, техникий, тиббӣ ва ғайра мавриди истифода қарор мегирад. Ҳангоми тарҷума мағҳуму истилоҳоти матни асл бо салоҳдиди мутарҷим дар матни тарҷума шарҳу баён карда мешаванд.

Модели таҳвилий (*transformational model*) назарияи муҳим дар тарҷумашиной маҳсуб ёфта, раванд ва натиҷаи ивазшавии воҳидҳои як забонро ба забони дигар меомӯзад. Аз рӯйи модели мазкур сохтори грамматикӣ ва маънои матни асл ва матни тарҷума муқоиса карда мешаванд. Ҳангоми тарҷума барои ташхиси маънои маводи тарҷума нақши модели семантикий ё маънӣ басо муҳим аст. Модели семантикий якрангии маънои матни асл ва тарҷумаро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Дар натиҷаи фаъолияти тарҷумавӣ мазмуну муҳтавои матни забони асл ба матни забони тарҷума интиқол меёбад. Матне, ки манбаи иттилоот маҳсуб мешавад *матни асл ва ё оригинал (source text)* ва матне, ки дар натиҷаи фаъолияти тарҷумонӣ таҳия мегардад *матни тарҷума (target text)* унвонгузорӣ шудааст. Андешаҳои ба ин монанд низ дар сарчашмаҳои тарҷумашиной вучуд дорад: «1. Маҷмуи донишҳои забонӣ, ки барои кор бо маводи хориҷӣ аз рӯйи ихтисос лозиманд. 2. Системаи иртиботие, ки хосиятҳои забони аслро ҳифз менамояд. 3. Метавонад ҳамчун модел, тавсифи таҳминии он забони хориҷие хизмат қунад, ки бо он аз рӯйи ихтисоси ба мо зарурӣ матн таҳия карда мешавад. Донистани чунин қолаб, ки унсурҳои лугавӣ, грамматикӣ ва маъноиро дар бар мегирад, ба мутахассис имкон медиҳад, ки матнҳои соҳаи худро пурра фаҳмад» [Нагзибекова, 2014, с. 14].

Модели иттилоотии тарҷума бо назардошти захираи иттилоотии панҷ дараҷаи дар матни асл гиранда ва зоҳиркунандаи иттилооти гуногуни арзишҳои иртиботӣ асос ёфтааст: нодир ва ё асосӣ, иловагӣ, дақиқунанда, такрорӣ ва сифрӣ. Ба назарияи иттилоотӣ тафриқаи возеҳи мағҳуми «Иттилоот» (чараёни ифодаи дониши муайян), «Матн» (маълумоти гуногуни алломатнок, ки ахборро ифода мекунад) хос аст. Як матн метавонад як ё якчанд маълумотро фаро гирад ва, баръакс, як маълумот имкон дорад, ки тавассути чанд матн ифода ёбад. Дар назарияи иттилоотӣ матни асл на ҳамчун объекти таҳвил (ба мисли назарияи лингвистии тарҷума), балки ҳамчун фарогирандаи навъҳои гуногуни иттилоот дида

баромада мешавад. Дар ин маврид қараёни тарчума на ҳамчун таҳвили дохилизабонӣ, балки ҷустуҷӯ ва ифодаи иттилоот фахмида мешавад. Р.К. Миняр Белоручев навъҳои зерини иттилоотро ҷудо мекунад: иттилооти заминавӣ, семантиկӣ, вазъӣ, ки дар маҷмуъ онҳо мазмани гуфтор, соҳтори асарро, ки қобилияти ба иртиботқунанда таъсири эстетикӣ расонданро дорад, фаро мегиранд. Ин маънои онро надорад, ки тарчумон маҷмуи иттилооти матни аслро ифода мекунад [Миняр-Белоручев, 1996, с. 127].

Аз рӯйи ақидаи Р.К. Миняр Белоручев, дар тарчума ҳамон қисми иттилоъ ифода меёбад, ки барои баргардондан ва расондан пешбинӣ шудааст, яъне он чизе, ки сарчашма (манбаъ) ба адресати расмӣ ирсол кардан меҳоҳад. Ин иттилоотро олим инвариант тарчума меномад. Дар ин навъи тарчума ҷиҳати муҳим он аст, ки гузариш аз як забон ба забони дигар дар сатҳи иттилоотӣ сурат мегирад. Аммо ин навъ хуносабарорӣ дар назарияи мусири тарчума ба қадри зарурӣ татбиқ карда нашудааст.

Навъҳои тарчума. Тарчума фаъолиятест, ки бо мақсади интишор намудани маълумоту мағҳумҳо аз як забон ба забони дигар тариқи хаттӣ ва ё шифоҳӣ амалӣ карда мешавад. Ҳарчанд оид ба тарчума ва вижагиҳои он андешаву ақидаҳои гуногун миёни забоншиносон ҷой дошта бошад ҳам, аммо дар маҷмуъ тарчума фаъолиятест, ки дар натиҷаи он воҳидҳои луғавии як забон ба забони дигар интиқол меёбад. Танҳо ду навъи тарчума мавҷуд аст – *шифоҳӣ ва хаттӣ*.

Дар натиҷаи **тарчумай шифоҳӣ** нутқу гуфтор аз як забон ба забони дигар бидуни таҳрир интиқол меёбад. Дар замони мусир бо тараққиёти илму технологияи навин тарчумон метавон аз фосилаи муайян гуфтореро аз як забон ба дигаре тарчума намояд. Инчунин, бо мақсади омӯзиш ва тафтиши саҳехияти тарчума тарчумон метавонад иттилооти тарчуманамудаи худро сабт намояд. Тарчумай шифоҳӣ дар навбати худ ба ду навъ *пайиҳам* ва ҳамзамон ҷудо мешавад.

Тарчумай пайиҳам ҳангоми танаффусҳо миёни воҳидҳои забони асл сурат мегирад. Дар аксар маврид ибораҳо ба сифати чунин воҳидҳои

забонӣ хизмат менамоянд. Одатан ин гуна *истҳои кӯтоҳ* барои кӯмак ба тарҷумон мақсаднок анҷом дода мешаванд. Лаёқатмандӣ ва таҷрибаи ғанини тарҷумон ба ӯ имкон медиҳад, то нутқи шунидаистодаашро дар зеҳн гирад ва моҳирона онро тарҷума намояд. Илова бар ин, тарҷумаи шифоҳӣ метавонад дар шакли **яксамта**, яъне танҳо аз як забони муайя ба дигаре (*тарҷума дар кабинаҳои тарҷумонӣ*) ва **дусамта** (*тарҷума аз як забон ба забони дигар ва баръакс*) сурат гирад. Дар солҳои охир дар ҳамоишӯ конфронсҳо тарҷумаи яксамта асосан корбурд мешавад, яъне ҳар як сухангӯ тарҷумони худро дорад ва тарҷума танҳо ба забони модарӣ анҷом дода мешавад. Ин ба муошираткунандагон муносиб буда, онҳоро барои анҷом додани истҳои кӯтоҳ ҳангоми суханронӣ водор намекунад. Дар ин маврид тарҷумаи яксамта ба тарҷумаи ҳамзамон монандӣ пайдо мекунад.

Тарҷумаи ҳамзамон навъи тарҷумаи шифоҳиест, ки дар баробари шунидани нутқи сухангӯ анҷом дода мешавад. Дар ин маврид воҳидҳои тарҷума танҳо ибораҳои кӯтоҳ маҳсуб мешаванд. Ҳангоми машғул шудан ба чунин навъи тарҷума тарҷумон бояд маҳорати сухангӯй (ораторӣ) ва таҷрибаи ғаниро соҳиб бошад. Суръати тарҷумаи ҳамзамон хеле баланд аст. Дар чунин раванд тарҷумон бояд доимо худро зери назорат гирифта, ҳангоми пайдо намудани фурсат камбуҷҳо ва суханони сарфи назаршударо тарҷума намояд.

Сифатҳои муҳими кори тарҷумони ҳамзамон аз рӯйи ду аломат муқаррар карда мешавад: 1) ҳарактистикаи психофизиологӣ ва 2) сифатҳои ҳосилшуда. Ҳарактистикаи психофизиологӣ: а) бодиққатӣ, қобилияти ҷалб кардани диққат, ба ягон монеа аҳамият надодан; б) қобилияти ҳамзамон ба ҷанд вазифа равона кардани диққат; в) суръати аксуламал; г) нутқи бошитоб; д) бардошти рӯҳиву ҷисмонӣ. 2) Сифатҳои ҳосилшуда: а) ҷаҳонбинии васеъ ва дониши энсиклопедӣ (ҳамаҷониба); б) озод донистани забони модарӣ, боигарии таркиби луғавӣ; в) қобилияти дарки озоди ягон матни хориҷӣ (шифоҳан); г) озод донистани забони

хориции корӣ, хусусан тарзҳои гуфтугӯйии он; д) эҷодкорӣ ва «гиро будани ақл».

Тарҷумаи хаттӣ чун қоида навъи тарҷумаест, ки дар шакли хаттӣ сурат мегирад. Тарҷумаи хаттӣ дар навбати худ ба ду навъ ҷудо мешавад: *тарҷумаи бадеӣ* ва *тарҷумаи маҳсус*. Тарҷумаи бадеӣ аз дигар навъҳои тарҷума бо жанру услуби хоси худ тафовут дорад.

Дар раванди тарҷумаи бадеӣ натанҳо ба меъёрҳои забонӣ, балки меъёрҳои фарҳангии забони асл ва забони тарҷума низ таваҷҷӯҳи маҳсус дода мешавад. Дар ин ҳангом мутарҷим бояд аз санъату маданият ва таъриху фарҳангӣ ҳар ду забон бархурдор бошад, то мағҳумҳои хоси як фарҳангро бо муодилҳои муносиб дар забони тарҷума ифода карда тавонад.

Вижагии маҳсуси матнҳои бадеӣ дар санъати шоирона нигошта шудани онҳо таҷассум мёбад. Дар ин маврид тарҷумонро лозим меояд, то аз маҳорату истеъоди баланди нависандагӣ низ оғаҳи дошта, шевай зебову бикр ва арзишии эмотсионалии матни аслро дар матни тарҷума ҳифз намояд.

Вазифаи меҳварии дилҳоҳ навъи тарҷумаи хаттӣ аз интиқол додани иттилоот аз як забон ба дигаре иборат мебошад. Тарҷумонӣ новобаста аз шакли матни асл ва ё жанри он фаъолияти пурмашаққат ва масъулиятталаб мебошад.

Роҷеъ ба асосҳои алгоритмии тарҷумаи мошинӣ (техники) забоншиносони ватанӣ М.Б. Нагзибекова ва М.М. Мирзоева чунин қайд менамоянд «...системаи мураккаби таҳлил ва синтези морфологӣ ва синтаксисиро дар назар дорад. Дар ин маврид алгоритм системаи мураккаби таъминоти инженерию математикий ба ҳисоб меравад, ҳарчанд маълумоти забонӣ хеле ихтисор шуда, дар хотираи мошин ҷойи на он қадар зиёдро ишғол мекунад» [Нагзибекова, 2014, с. 8].

Қобили қайд аст, ки дар даврони муосир бо дарназардошти рушди технологияи навин тарҷумаи техникии матнҳо низ имконпазир гардидааст.

Ин навъи тарчума асосан тавассути компьютер ба роҳ монда мешавад, ки дар тарчумашиной онро бо ду истилоҳ «тарчумай техникӣ» (*technical translation*) ва «тарчумай худкор» (*automatic translation*) баён мешавад. Ин навъи тарчума рӯз то рӯз комилтар гардида истодааст, вале он ҳануз ҳам наметавонад мавқеи тарчумай анъанавиро ишғол намояд.

Хулосаи боби I

Ҳамин тавр, зимни таҳлилу баррасии масоили боби якум метавон ба чунин натиҷаҳо расид:

1. Роҷеъ ба мафҳум ва мазмуни истилоҳ дар забоншиносӣ андешаҳои зиёде аз ҷониби забоншиносону муҳаққиқони тоҷик, рус ва Амрикову Аврупо баён гардидаанд. Агарчи, аз як тараф, андешаҳо қисман гуногунанд, аз тарафи дигар, нисбати моҳият ва мазмуни истилоҳ иттифоқи назар миёни забоншиносон вучуд дорад, ки истилоҳ ин вожа ё ибораест, ки мафҳум ва мазмуни мушаххасро ифода менамояд.

2. Нишонаҳои асосии истилоҳ аз диdi забоншиносон мусовӣ набуда, аз ҳамдигар бо ҷузъиёти худ фарқунанда мебошанд. Бояд қайд намуд, ки зикри муҳимтарин вижагиҳои истилоҳот хулосаи таърифҳои муҳталифи забоншиносонро инъикос менамояд. Чунончи: калима ё ибора будани истилоҳ, мансубият ба соҳаи муайяни илм, орӣ будан аз синонимҳо, системанокӣ, кӯтоҳӣ, сода ва возеҳият, мустақилият аз контекст ва ф.

3. Майдони истилоҳӣ ҳамчун муҳити забонӣ барои истилоҳ хизмат менамояд. Дар ин майдон истилоҳ тамоми ҳусусиятҳои худро зохир намуда, вазифаи асосии худро ҳангоми номгузории мафҳумҳои маҳсус анҷом медиҳад.

4. Истилоҳоти тарчумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бевосита ба илмҳои чун забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, фарҳангшиносӣ ва дар маҷмуъ илмҳои ҷомеашиносӣ робитаи ногусастаний доранд.

БОБИ II

ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ-МАҶНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ТАРҔУМАШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

2. 1. Сарчашмаҳои истилоҳоти тарҷумашиной дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Тарҷумашиной дар кишварҳои англисзабон, махсусан, Аврупо ва Амрико чун яке аз бахшҳои мустақили забоншиносӣ, аз густардатарин соҳаи забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Дар баробари дигар масоили муҳимми тарҷумашиной, *истилоҳоти он* ба таври амиқ таҳқиқ гардидаанд. Бояд тазаккур дод, ки асарҳои зерин дар бунёди сутунҳои устувори ин соҳа нақши калидӣ доранд ва ҳамзамон, аз ҷониби муҳаққиқону забоншиносон ҳамчун сарчашмаҳои муҳимми истилоҳоти тарҷумашиной дар забони англисӣ эътироф гардидаанд. Аз ҷумла, «On Linguistic Aspects of Translation (*Бахшҳои забонии тарҷума*) (1959)-и Роман Якобсон (Roman Jakobson), «A Textbook of Translation» (*Дастури таълимӣ оид ба тарҷума*) (1987)-и Питер Нюмарк (Peter Newmark), «Dictionary of Translation Studies» (*Фарҳанги тарҷумашиносӣ*) (1997)-и М. Шаттлворт ва М. Кови (M. Shuttleworth and M. Cowie), «The Routledge Encyclopedia of Translation Studies» (*Энсиклопедияи тарҷумашиносии Рутлиҷ*) (1998)-и Мона Бейкер (Mona Baker), «Introducing Translation Studies: Theories and Applications» (*Муқаддимаи тарҷумашиносӣ: назарияҳо ва барномаҳо*) (2001)-и Мандей Череми (Munday Jeremy), «Encyclopedia of Translation Terminology» (*Энсиклопедияи истилоҳоти тарҷума*) (2007)-и Абдул Салиб Мехди Али (Abdul Salib Mehdi Ali), «Key Terms in Translation Studies» (*Истилоҳоти мубрери тарҷумашиносӣ*) (2009)-и Гусеппе Палумбо (Giuseppe Palumbo), «Dictionary of Translation Studies» (*Фарҳанги тарҷумашиносӣ*) (2014)-и Марк Шаттлворт ва Мойра Коуи ва дигарон.

Асари калонҳаҷми Мандей Ҷереми (Munday Jeremy) бо номи «Introducing Translation Studies: Theories and Applications» маҷмуан аз 12 боб иборат буда, дар масоили мубрами тарҷумашиносӣ, назарияҳои гуногуни тарҷума то қарни бистум, амалияи тарҷума, методҳои омӯзиши тарҷума ва истилоҳоти он, омӯзиши тарҷума аз лиҳози фалсафӣ ва амсоли ин сухан меравад. Китоби мазкур аз назари забоншиносон муҳимтарин сарчашмаи назариявии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забони англисӣ муаррифӣ гардидааст. Аз ҷумла, дар фарҳанг муҳимтарин истилоҳоти соҳа ба виже намудҳои тарҷума мавриди тафсир тавсиф қарор гирифтаанд. Масалан, муҳаққиқ истилоҳоти *тарҷумай таҳтуллағзӣ* - *word for word translation* ва *тарҷумай маънӣ* – *sense for sense translation*-ро шарҳ дода, қайд менамояд, ки тарҷумони касбӣ на ба тарҷумай қалимаҳои матни асл, балки ба маънои умумии он матн таваҷҷӯҳи худро бояд равона кунад [Munday, 2001, p. 32].

Фарҳанг «Dictionary of Translation Studies»-и Марк Шаттлерт ва Мойра Коуи аз комилтарин фарҳангҳоест, ки ба шарҳу тавзехи истилоҳоти соҳаи тарҷума бахшида шудааст. Фарҳанг аз 233 саҳифа иборат буда, дар он зиёда аз 400 истилоҳи тарҷумашиносӣ моҳирона ба тафсир расидаанд. Қобили қайд аст, ки фарҳанги мазкур ҳарактери энсиклопедӣ дошта, дар он истилоҳот аз ҷиҳати этимологӣ, маънӣ ва функционалӣ шарҳ дода шуда, синонимҳову антонимҳо ва аз ақидаҳои забоншиносон роҷеъ ба ҳар як истилоҳ иқтибос оварда шудааст. Инчунин, дар поёни тафсир ҳар як истилоҳ барои жарфтар омӯхтани он истилоҳ, сарчашмаҳо пешноҳод шудаанд.

Масалан: **Calque** (or **Loan Translation; French Calque**) **Калка** (ё ҳуд иқтибоси тарҷумавӣ; аз фаронсавӣ: Calque). Истилоҳест, ки барои нишон додани раванди муайян истифода мешавад, ки дар он унсурҳои алоҳидай ҷузъи забони асл (масалан, морфемаҳо дар мавриди як қалима) ба маънои аслӣ тарҷума карда шуда, муодили забони тарҷума доранд. Виней ва Дарбелнет (Vinay and Darbelnet) калкаро ҳамчун намуди тарҷумай

мустақим тасниф мекунанд ва онро чун яке аз ҳафт расмиёти тарчума шуморидаанд [Виней ва Дарбелнет, 1995, с. 32]. Ин ҳодиса дар мавриди истилоҳоти дигар низ ба мушоҳида мерасад. Чунончи: *мутобиқшавӣ – adaptation, иқтибосгирӣ – borrowing, эквивалент - equivalence, тарҷумаи аслӣ – literal translation, модулятсия – modulation ва транспозитсия – transposition*.

Дар баробари ин, Ҳервей ва Ҳигинс (Hervey and Higgins) (1992) калкаро ҳамчун яке аз панҷ намуди транспозитсияи фарҳангӣ муайян мекунанд (*инчунин ниг. ба тарҷумаи коммуникативӣ, иқтибосоти фарҳангӣ, трансплантатсияи фарҳангӣ ва экзотизм*); ба андешаи онҳо, калка аз гунаҳои *иқтибосоти фарҳангӣ* бо он фарқ мекунад, ки танҳо модели сохторҳои грамматикии ЗА-ро аз худ мекунад ва аз ЗТ [Ҳервей ва Ҳигинс, 1992, с. 33]. ибораҳоро ба таври вожа иқтибос намегирад. Баъзе ибораҳое, ки дар ибтидо намунаҳои калка буданд, муодили стандартии фарҳангии ЗТ-и моделҳои ЗА мешаванд; Намунаҳои ин моделҳои фаронсавӣ мебошанд, ки аз рӯйи вазни англисӣ тасриф карда мешаванд. Хониши иловагӣ: Ҳервей ва Нигчинс (Hervey and Higgins) 1992; Виней ва Дарбелнет (Vinay and Darbelnet) 1958, 1958, 1995 [Mark Shuttleworth and Moira Cowie, 2014, р. 18].

Энциклопедияи истилоҳоти тарҷумашиносии Габриэла Салдана (Gabriela Saldanha) зери таҳрири Мона Бейкер (Mona Baker) таҳти унвони Routledge Encyclopedia of Translation Studies, ки се маротиба, солҳои 1998, 2009 ва 2011 бо тағири тасҳехот ва замимаҳо рӯйи чоп омадааст, яке аз манбаъҳои мұттамад оид ба истилоҳоти тарҷумашиносӣ маҳсуб меёбад. Энциклопедия ё худ донишномаи мазкур ба зиёда аз 950 истилоҳоти тарҷумашиносӣ иттилооти энциклопедӣ дода, дар умум 675 саҳифаро фаро гирифтааст. Дар ин фарҳанг ҳар як мағҳум ва истилоҳе, ки марбут ба дилҳоҳ навъи тарҷума бошад, гирдоварӣ шудааст. Дар донишнома ҳар як мақола бо шарҳи муфассал, сарчашмаҳои илмӣ, бори нахуст аз ҷониби қадом муҳаққиқ ва қадом сол истифода шудааст, андешаҳои муҳаққикони соҳа роҷеъ ба он, референсҳо ва ғайра дода шудаанд.

Маврид ба зикр аст, ки соҳаи тарҷума ва вижагиҳои тарҷумай бадей аз ҷониби муҳаққиқону забоншиносони варзидаи тоҷик ба таври алоҳида омӯхта шудаанд ва дар ин замине китобҳои соҳавӣ, дастурҳои таълимӣ, рисолаҳои илмӣ ва мақолаҳои илмӣ рӯйи чоп омадаанд. Аз ҷумла, «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (иборат аз ду ҷилд) (2008); «Тарҷумонӣ ва тарҷумай бадей»-и Б. Камолиддинов ва Ф. Турсунов; Тарҷума ва балоғати сухан, ҷилди (дуҷилда)-и Б. Камолиддинов ва М. Б. Нағзибекова; «Назарияи тарҷума»-и М.Б. Нағзибекова ва дигаронро метавон ном бурд. Вале ба сифати сарашмаҳои бунёдии маҳз *истилоҳоти тарҷуманиносӣ* дар забони тоҷикӣ танҳо ҷанд луғатнома ва фарҳангҳоро метавон муаррифӣ кард: Луғатномаи М.Б. Нағзибекова «Краткий русско-таджикский словарь переводческой терминологии» (2003), «Луѓати тафсирии истилоҳоти тарҷумонӣ» (2005) ва «Толковый русско-таджикский словарь по переводу» (2014), ва дигарон.

Аз сарчашмаҳои дар боло зикрёфта ошкор мегардад, ки аз ҷониби забоншиносон М.Б. Нағзибекова ва М.М. Мирзоева ба омӯзишу мулоҳиза ва шарҳу тафсири истилоҳоти тарҷуманиносии забони тоҷикӣ таваҷҷуҳӣ хосса равона гардидааст. Аз ин рӯ, мо низ ҷун яке аз муҳаққиқони соҳа, дар рисолаи мазкур бештар ба ин фарҳанг такя намудем. Фарҳанги тафсирии русӣ-тоҷикии истилоҳоти тарҷумонӣ, ки мансуб ба муаллифони фавқуззикр мебошад, аз нахустин фарҳангҳои соҳаи тарҷумонӣ ба шумор меравад. Луғатномаи фарҳанг зиёда аз 328 мақолаи луѓавиро шомил буда, фарогири истилоҳ, мағҳумҳо ва истилоҳоти иборавии мансуб ба *тарҷумаи анъанавӣ ва мошинӣ (техники)*, инҷунин, ҷанде аз истилоҳоти забоншиносӣ мебошад.

Қобили қайд аст, ки дар фарҳанг ҷанде аз истилоҳоти маъмули тарҷуманиносӣ, ки ҳанӯз дар забони тоҷикӣ муодили худро надоранд, ё тарҷума нашудаанд ва ё ин ки аз забони русӣ ва англисӣ иқтибос шудаанд. Ҷунончи:

Аббревиатура — слово, образованное из названий начальных букв или из начальных звуков слов, входящих в исходное словосочетание.

Аббревиатура – ихтисора, калимае, ки аз ҳарфҳои аввал ё овозҳои аввали калимаҳои ин ё он таъбир соҳта шудааст.

Антропоним – 1. Собственное имя человека. 2. Любое собственное имя, которое может иметь человек (группа людей), в том числе личное имя, отчество, фамилия, прозвище, псевдоним, кличка, андроним, гинеконим.

Антропоним – 1. Исми хоси одам. 2. Ҳар як исми хосе, ки ба инсон (гуруҳи одамон) мансуб аст, аз қабили ном, номи падар, насаб, лақаб, тахаллус, номи мустаор, криptonим, андроним, гинеконим [Нагзибекова, 2014, с. 3-4].

Аудитория – коллективный адресат (включающий несколько человек). В коммуникации с переводом часто выступает как финальный адресат, состоящий из двух и более человек. В переводе различают открытую, полуоткрытую и закрытую аудиторию.

Аудитория – гурӯҳи иборат аз чанд нафар. Дар иртибот бо тарҷума ҳамчун адресати ниҳоӣ, ки аз ду ё зиёда одамон иборат аст. Дар тарҷума шакли кушиода, нимкушиода ва ё пӯшидаи аудитория фарқ карда мешавад [Нагзибекова, 2014, с. 3-4].

Маврид ба зикр аст, дар фарҳанг истилоҳоте, ки манбаи байналмилалӣ доранд, ғайр аз он ки муодили тоҷикии онҳо оварда шудаанд, ҳамзамон, дар қавсайн худи истилоҳ ва ё шарҳи он низ ҷой дода шудааст. Аз ҷумла: *мувофиқати комил* (*адекватнокӣ*), *монандӣ* (*аналогия*), *тарҷумай комил* (*адекват*), *дузабона* (*билингв*), *рамзиқунонӣ* (*бо рамз ифодакунӣ*), *лавҳаҳо* (*клише*)-и *вазъӣ*, *лугати калимаҳои нав* (*неологизмҳо*), *вазъи экстралингвистӣ* (*гайризабонӣ*) ва ғ. [Нагзибекова, 2014, с. 5, 7, 11, 26, 98].

Илова бар ин, дар «Вожаномаи тафсирии англисӣ-русӣ-тоҷикии истилоҳоти лугатнигорӣ»-и Мамадназаров, ки соли 2020 дар ҳаҷми 196 саҳифа ба чоп расидааст, ҷонде аз истилоҳоти тарҷумашинносиро низ

метавон дарёфт, ки дар се забонанглисӣ, русӣ ва тоҷикӣ шарҳу тафсир шудаанд. Масалан: *abbreviation* – *аббревиатура* – *ихтиора ё кӯтоҳнавишт*, *absolute synonym* – *абсолютный синоним* – *синоними комил/мутлақ*, *acronym* – *акроним* – *акроним*, *alternative stress* – *побочное ударение* – *задаи алтернативӣ*, *context* – *контекст* – *контекст/матн*, *co-text* – *ко-текст* – *контекст*, *paraphrase* – *перефраза* – *баргардон/ баёни дигар*, *native speaker* – *носитель (языка)* – *соҳиби забон/соҳибзабон* ва г. [Мамадназаров, 2020, с. 11, 13, 14, 27, 28, 103, 138]. Дар қисмати охири фарҳанг, ҳамзамон, лугатномаи тоҷикӣ-англисӣ-русӣ ҷой дода шудааст, ки ин ҷо низ истилоҳоти тарҷуманиносӣ ба мушоҳида мерасанд. Масалан: *вожсаи умумӣ* – *general vocabulary* – *общий словарь*, *вожсаи қалидӣ* – *key word /keyword* – *ключевое слово*, *забони асл* – *source language* – *язык источника*, *калка ё худ иқтибоси тарҷумавӣ* – *translation-loan the same as calque* – *переводческое заимсование*, *тоже что и калка, маъно* – *meaning* – *значение*, *маъношинос* – *semanticist* – *семантист*, *эквивалент* – *equivalent* – *эквивалент* ва ғ. [Мамадназаров, 2020, с. 177, 178, 180, 185, 186, 192].

Таҳқиқоти мазкур оид ба истилоҳоти тарҷуманиносӣ нишон дод, ки истилоҳоти тарҷуманиносӣ ҳамзамон метавонанд чун қисме аз истилоҳоти забоншиносӣ ва ё адабиётшиносӣ баромад намоянд. Аз ин рӯ, «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ»-и мансуб ба муаллифон: Р. Ҳодизода, М. Шукурев, Т. Абдуҷабборов (1966), «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ»-и Темур Атахонов (2002), «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (тоҷикӣ-русӣ-англисӣ-форсӣ)»-и Усмон Сулаймонӣ (2009), «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ)»-и Ҷоматов Самъиддин (2015)-ро низ метавон сарҷашмаҳои истилоҳоти соҳа номид.

Масалан, С. Ҷоматов дар «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ)» қайд менамояд, ки «фарҳангҳо аз қадимулайём як навъ пулҳои маънавӣ ва пайвандгари тамаддунҳо маҳсуб ёфта, миёни кишварҳои гуногунзабон робитаю муносибатҳоро барпо медоранд ва забони ноошноро ошною худӣ мегардонанд» [Ҷоматов, 2015, с. 11]. Ин

фарҳанг аз сарчашмаҳои дигари истилоҳоти тарҷуманиносӣ дар забони тоҷикӣ ва ҳамзамон, англисӣ маҳсуб меёбад. Фарҳанги мазкур беш аз се ҳазор истилоҳи муҳимтарини забоншиносиро дар бар гирифта, онҳо дар се забон: англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ бо мисолҳои мушаххас шарҳу эзоҳ дода шудаанд.

Дар фарҳанги мавриди назар, ки бо риояи дастурҳои фарҳангҳои бисёрзабона тартиб дода шудааст, қисме аз муҳимтарин истилоҳоти тарҷуманиносиро бо ин се забон ба таври возех метавон мушоҳида кард. Масалан: **abbreviation** *n.* – аббревиатура, сокращение – ихтисора, муҳтасар; **interruption** *n.* – прерыв, разрыв – тавакқуф, танаффус; **absolute adj.** абсолютный – мутлақ, комил, пурра, қатъӣ; **accent** *n.* (*a particular way of pronouncing associated with a separate country, area, or social class*): (*a mark on a letter typically a vowel, to indicate pitch, stress, or vowel quality*) – акцент (особый способ произношения, связанный с отдельной страной, областью или социальным классом), ударение (знак на букве, типично на гласной, чтобы указать долготу или свойства гласного звука) – лаҳн; лаҳча (усули маҳсуси талафғуз, ки хоси як кишвар, вилоят ва ё синфи ҷамъиятӣ аст); зарба, зада (аломат дар болои ҳарф, маҳсусан ҳарфи садонок барои ишора намудани дарозӣ ва ҳусусияти овози садонок); **acceptable adj.** – Приемлемый – қобили қабул, мақбул, пазируфтаниӣ; **acceptable utterance** – приемлемое произношение – талафғузи қобили қабул; ва ғ. [Ҷоматов, 2015, с. 5, 6, 18, 19, 20].

Бад-ин мазмун, дар фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносии Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов, ки шомили зиёда аз 700 истилоҳ мебошад, шумораи зиёди истилоҳоти тарҷуманиносиро низ дидан мумкин аст: *абзац, автограф, библиография, вариант, гӯянда, диалог, жанр, матн, мавзӯъ, мазмун, муаллиф, муҳаррир, мутобиқат, нусха, табдил, вазъият, тавсиф, тафсир, таҳрир, шакл, қайд, ҳичо* ва ғ. [Ҳодизода, 1966, с. 7, 17, 75, 24, 26, 28, 51, 48, 54, 125, 62, 75, 12, 20, 106, 115, 124, 135, 155].

Ҳамчунин фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносии Темур Атахонов, ки аз назари забоншиносону муҳаққиқони адабӣ нахустин ва мукаммалтарин фарҳанг дар соҳа муаррифӣ гардидааст, як қатор истилоҳоти мансуб ба соҳаи тарҷумашиносиро низ тафсир кардааст: *автобиография, адабиёт, аналогия, аннотатсия, аппликатсия, васф, диалог, диалогия, ёддошт, иқтибос, натурализм* ва ғ. [Атахонов, 2002, с. 11, 16, 32, 34, 39, 82, 102, 114, 144, 242].

Ҳамин тавр, аз инъикоси андешаҳои зикрёфта чунин бар меояд, ки сарчашмаҳои истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои таҳқиқшавандӣ фаровон буда, дар пешрафти ин бахши забоншиносӣ нақши бориз доранд.

2.2. Таснифи морфологии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Дар фасли мазкур мо мансубияти истилоҳоти тарҷумашиносиро ба ҳиссаҳои нутқ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор ҳоҳем дод. Бо назардошти ҳусусияти асосии истилоҳ, яъне системанокӣ, ки қаблан ба таври муфассал шарҳи онро зикр намудам, дар доираи мавзуи мазкур истилоҳот ба таври қуллӣ таҳлилу таҳқиқ мешаванд. Дар ин замина соҳтори истилоҳ, синонимҳо, антонимҳо ва ибораҳои мансуб ба ин ё он истилоҳ муайян карда мешаванд. Ҳамин тариқ, истилоҳотро дар жанрҳои лексикографӣ (дар лугатномаҳои маҳсус, дар маҷмуаҳои истилоҳҳои тавсияшуда ва ғ.) мушоҳида намудан мумкин аст, ки ин соҳаро метавон соҳаи таъйини истилоҳоти риштai муайяни илм ё амалия номид.

Роҷеъ ба масъалаи таснифоти истилоҳот ба ҳиссаҳои нутқ муҳаққиқон ақидаҳои муҳталиф доранд. Яке аз муҳаққиқони соҳа О.С. Ахманова бар ин назар аст, ки категорияи ном, яъне исм бо имкониятҳои васеи семантикийи худ метавонад соҳтори асосии истилоҳотро фаро гирад. Ӯ аз ҷумла қайд менамояд, ки «Ба қадом ҳиссаи нутқ мансуб будани истилоҳоти забоншиносӣ яке аз масъалаҳои мубрам ба шумор меравад. Магар истилоҳоти ин соҳаи илм бо исм ва ё бо он ҳамроҳ шудани сифат, феъл ва дигар ҳиссаҳои нутқ маҳдуд мегардад? Пеш аз ба ин савол ҷавоб додан, бояд сараввал дарк кард, ки системаи исмҳо дар забонҳои аврупой ба ҳадди боло ташаккул ёфтааст, ки аз сифату феъл исм месозад ва бад-ин тариқ исмҳо метавонанд системаи комили истилоҳотро ташкил диҳанд» [Ахманова, 1966, с. 11]. Ин андешаро забоншиносони дигар А. А. Реформатский, Н.А. Шеглова, О.Д. Митрофанова, А.И. Моисеев, С.М. Бурдин, Г.М. Милейковская ва дигарон ҷонибдорӣ кардаанд.

Ба ақидаи муҳаққиқони зикрёфта дилҳоҳ истилоҳи таҳияшуда дараҷаи баланди абстраксияро доро буда, системаи номи мағҳумҳоро дар бораи ашё ва ё амал ифода менамояд. Бино бар ин, ягона василаи луғавӣ ва

грамматикӣ барои ифодаи мафҳумҳои илмӣ – исмҳо ба шумор мераванд. Онҳо пешниҳод менамоянд, ки «...ба сифати истилоҳ танҳо исмҳо ва ибораҳои ба онҳо асосёфта метавонанд баромад намоянд» [Моисеев, 1969, с. 130] ва «истилоҳот – ин системаи муайяни мафҳумҳо оид ба ашёҳо ё амалҳост, ки дар онҳо исм ягона василаи лексикӣ-грамматикӣ маҳсуб меёбад» [Шеглова, 1968, с. 89].

Муҳаққики дигар В.П. Даниленко бошад ақидаи забоншиносони фавқуззикрро қисман ҷонибдорӣ намуда, таъкид менамояд, ки ба ғайр аз исм, дар системаи истилоҳот сифатҳо ва феълҳо низ метавонанд иштирок намоянд [Даниленко, 1969, с. 27]. Ин ақида аз ҷониби бархе забоншиносон ба мисли О. Манн, С.Г. Казарина ва дигарон таъйид гардидааст. Шомил доностани ҳиссаҳои гуногуни нутқро ба системаи истилоҳот, тарафдорони ин нуқтаи назар қайд менамоянд, ки мафҳумҳои истилоҳот нисбат ба имкониятҳои маъноии исм ҳамчун воситаи ифодаи ҳамаи ин мафҳумҳо вазифаи мушаххассозӣ ва равшаннамоиро бар уҳда доранд.

Масалан, дар ибораи истилоҳии *educational interpreting* (тарҷумаи таълимӣтарҷумае, ки дар синфҳонаҳо гузаронида мешавад барои донишҷӯёне, ки забони лекторро намедонанд маънидод мешавад. Инчунин, тарҷумае, ки миёни волидайн в омӯзгорон дар маҷлисҳои волидайн ва дигар навъи маҷлисҳо сурат мегирад) тарҷумаи таълимист. Сифати *educational* муносабати тобеиятро дар байни ин ду истилоҳ *interpreting* ва *educational interpreting* ифода намуда, вазифаи дақиқнамоӣ ва равшаннамоиро инъикос менамояд. Дар ин ҷо дарк карда мешавад, ки сухан на танҳо дар бораи тарҷумаи шифоҳӣ – *interpreting*, балки дар бораи навъи муайяни тарҷумаи шифоҳие меравад, ки барои татбиқи ҳадафҳои маҳсус ба кор бурда мешавад.

Намунаи дигари муносабатҳои умумӣ ин ибораҳои истилоҳии *general translation theory* ва *descriptive translation theory* (назарияи умумии тарҷума

ва назарияи тарчумаи тафсирӣ) мебошад, ки дар ин ҳар ду низ сифатҳои *general* ва *descriptive* муносибатҳои тобеият ва ҳукмрониро ифода намудаанд. В.П. Даниленко иловатан қайд менамояд, ки дар забони илм исмҳо, феълҳо ва зарфҳо имконпазиранд, ки ба сифати истилоҳ баромад намоянд, дар сурате, ки агар онҳо мағҳумҳои маҳсусро ифода намуда, ба талаботи истилоҳ ҷавобгӯ бошанд [Даниленко, 1971, с. 42-57].

Таҳқиқу таҳлили зиёда аз 1000 истилоҳи тарҷумашинойӣ дар забонҳои таҳқиқшаванд нишон дод, ки онҳо асосан ба ду ҳиссаи нутқ мансубият доранд:

1. Истилоҳоти дар асоси исм бунёдёфта. Исм чун яке аз ҳиссаи мустақили нутқ предмет ва мағҳумҳои абстрактивиро ифода намуда, воҳиди серистеъмолтарини забон маҳсуб меёбад. Қобили қайд аст, ки дар ҳар ду забонҳои таҳқиқшаванд миқдори истилоҳоти марбут ба исм хеле фаровонанд, ки зумрае аз онҳоро ба таври намуна метавон инъикос кард:

— истилоҳ, матн, замон, забон, тарҷумон, тарҷума, тарҷуманашавӣ, тарҷумашинойӣ, калима, ҳичо, гӯянда, шунаванда, забон, аннотатсия, антропоним, дузабона, идрок, ҷойивазкунӣ, макротарҷума, муодилнокӣ, оmezish, рамз, реалия, сленг, таҷдид, таъвиз, фурӯгузорӣ, таҳлил, аббревиатура, муодил, антитетис, тамошобин, билингвизм, иқтибос, мазмун, эквивалент, фарҳанг, лугатнома, таҳrir, энциклопедия, грамматика, сарвозжа, ҳадаф, жаргон, калидворожа, лексикон, лексикология, забоншиносиӣ, маъно, ҷумла, истифодабаранд, транслитератсия, мавзуъ, лаҳн, синоним, антоним, сермаънойӣ, пасванӣ, пешванӣ, соҳтор, сарчаима, асл, семиотика, решা, сабт, референт, мақол, паём, иттилоҳ, паёмгир;

— *addressee, analysis, abbreviation, accreditation, adaptation, agent, alliteration, analogue, apostrophe, audience, booth, broker, class, collocation, communication, context, conversion, culture, derivation, dialect, form, genre, glossary, hearer, imitation, intention, interpreter, jargon, message, meaning, proverb, referent, translator, word;*

2. Истилоҳоти дар асоси сифат бунёдёфта. Шумораи он истилоҳоте, ки дар ҳар ду забон марбути сифатанд, хеле маҳдуд мебошад. Чунончи: *бисёрзабона, тарҷумавӣ, тарҷумашавӣ, азнаврамзкунонӣ, расмӣ, бадеӣ, иқтибосӣ; natural, nominal, structural, untranslatability, bilingual.*

Маврид ба зикр аст, ки дар ҳарду забонҳои таҳқиқшаванд сифатҳои фаровоне ҳастанд, ки дар таркиби ибораҳо омада, ба ҳайси истилоҳ баромад мекунанд. Чунончи:

забони бунёдӣ, забони давлатӣ, забонҳои корӣ, иртиботи дузабона, калкаи лексикӣ, лугати тарҷумавӣ, лугати энсиклопедӣ, ҷубронҳои тарҷумавӣ, матни тарҷумашуда, тарҷумаи антонимӣ, тарҷумаи бадеӣ, тарҷумаи дутарафа, тарҷумаи байнизабонӣ, тарҷумаи иттилоотӣ, тарҷумаи техникӣ, тарҷумаи таълимӣ, тарҷумаи саҳех, тарҷумаи шифоҳӣ, фаъолияти тарҷумонӣ;

absolute equivalent, active language, active listening, affective meaning, central meaning, formal language, literal translation, native translator, structural word, stylistic equivalence, target text, source text, target language, source language, zero meaning.

2.3. Роҳҳои асосии калимасозии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Калимасозӣ дар раванди ганигардонии таркиби лугавии дилҳоҳ забон ҳамчун яке аз муҳимтарин усул арзёбӣ мегардад. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» шаш намуди калимасозӣ муаррифӣ мешавад: 1) морфологӣ, ки бо ду восита ба амал меояд: а) бо пасванд ва б) бо пешванд; 2) синтаксисию морфологӣ, ки ду хел мешавад: а) васлшавии калимаҳо ва б) тарзи омехта; 3) морфологию синтаксисӣ, яъне ба исм гузаштани дигар ҳиссаҳои нутқ; 4) лугавию синтаксисӣ, яъне табдили ибора ба калимаи мураккаб; 5) лугавию маънӣ, ки ба сермаънои калимаҳо ва ба амал омадани омонимҳо вобаста аст; 6) ихтиора [ГЗАҲТ, Ҷ. 1. с. 110].

Натиҷаҳои таҳқиқ оид ба истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои таҳқиқшаванда нишон медиҳад, ки ташаккули вожаҳои маҳсус дар доираи категорияи асосии лексикӣ ва семантикийи калимаҳои забони адабӣ сурат мегирад. Забоншиноси рус В.П. Даниленко се усули асосии калимасозиро пешниҳод менамояд: 1. лугавӣ- маънӣ (семантикий); 2. Синтаксисӣ; 3. морфологӣ [Даниленко, 1970, с. 316]. Ақидаи мазкур аз ҷониби бархе аз забоншиносони ватанӣ низ ба мисли Қ. Тоҳирова таъйид гардидааст [Тоҳирова, 1967, с. 32].

Ҳамин тариқ, дар зерфаслҳои байдӣ мо истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои таҳқиқшавандаро вобаста ба мансубияташон ба ин ё он навъи калимасозии дар боло зикрёфта баррасӣ ҳоҳем кард.

2.3.1. Аффиксатсия ё худ калимасозии сарғӣ

Ин навъи калимасозӣ асосан аз ду унсури калимасоз иборат мебошад, яъне пасванд ва пешвандҳо. Дар таҳқиқоти худ мо барои муайян намудани аффиксҳо ва морфемаҳои решай истилоҳот чанд усулеро истифода

менамоем. Ба монанди мушаххаснамои реша бо чудо кардани аффиксҳо ва ҳамзамон, дар ин замина муайян намудани вазифаи аффиксҳоро (сохторӣ, маънӣ, ифодакунанда ва категориявӣ).

а) сохтани истилоҳ бо пасванд (суффиксатсия). Зимни таҳлил муайян гардид, ки нақши пасвандҳо дар созмони истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар ҳар ду забон муҳим мебошад. Мушаххас гардид, ки истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ асосан бо пасвандҳои зерин сохта шудаанд: «**-ability**», «**-ibility**», «**-ion**», «**-ity**», «**-er**» (-or), «**-ing**».

Намунаи истилоҳоте, ки бо пасванди «**-ing**» сохта шудаанд, инҳоянд:

- editing** – таҳрир;
- interpreting** – тарҷумаи шифоҳӣ;
- borrowing** – иқтибосгирӣ.

Тавре ки аз назарияи тарҷума маълум аст, бисёре аз истилоҳоти тарҷумашиносӣ ба мисли истилоҳи *translation* (*тарҷумаи ҳаттӣ*) ҳам раванд ва ҳам натиҷаи ин равандро ифода мекунанд. Фарҳанги «Longman Dictionary of English Language and Culture (LDELС)» роҷеъ ба пасванди «**-ion**» чунин овардааст: Пасванди баромадаш аз забони лотинӣ «**-ion**» амал, ҳолат ё натиҷаро ифода менамояд («the act, state, or result of -ing») [LDELС, 2000, р. 1566]. Аз ин рӯ, пасванди «**-ion**» дар раванди калимасозӣ хеле сермаҳсул мебошад:

- transliteration** – транслитератсия;
- transposition** – ҷойивазкунӣ;
- modulation** – модулятсия;
- generalization** – умумикунонӣ;
- domestication** – ҳудикунонӣ;
- foreignization** – «бегонакунонӣ» – раванди тарҷумае, ки хонандаро ба вазъи аслии фарҳангӣ наздик менамояд;

Намунаҳои овардашуда ҳам раванд ва ҳам натиҷаи бадастомадаро ифода менамоянд.

Пасванди «**-ity**» асосан маъни «сифат ё хусусият»-ро дорад («the quality or an example of being» [LDELС, 2000, p. 1566].

Дар системаи истилоҳоти тарҷуманиносӣ истилоҳи *universality* (универсалӣ) хусусияти универсалий буданро дорад ва истилоҳи *readability* (хондашаванд) сифати матноро мекунад, ки қобили хондан аст.

Мувофиқи фарҳанги LDELС, пасвандҳои «**-ability**», «**-ibility**» хусусиятҳои исмро баён намуда, асосан ба исм хосанд [LDELС, 2000, p. 1563], ки аз сифатҳо бо пасванди «**-able**» соҳта шудааст. Дар натиҷаи таҳлили мазкур чанде аз истилоҳоте муайян гардидаанд, ки бо пасвандҳои мазкур соҳтмон шудаанд. Аз ҷумла:

probability – эҳтимолият;

translatability – тарҷумапазирӣ;

comprehensibility – даркшаванд;

Қобили қайд аст, ки дар системаи истилоҳоти тарҷуманиносӣ пасвандҳои: «**-er**» (-or) номи қасбу корро ифода менамоянд. Чунончи:

interpreter – (тарҷумон – яъне тарҷумони шифоҳӣ), **translator** – (мутарҷим – яъне тарҷумони хаттӣ).

Аз миёни ҳамаи он пасвандҳое, ки дар соҳтмони истилоҳоти тарҷуманиносӣ дар забони англисӣ ширкат варзидаанд, пасвандҳои: «**-ion**», «**-ity**», «**-ability**» ва «**-ibility**» сермаҳсултарин пасвандҳо маҳсуб ёфтаанд.

Таҳлили соҳтории истилоҳоти тарҷуманиносӣ дар забони тоҷикӣ нишон дод, ки пасвандҳои «**-а**», «**-ӣ**» ва «**-иш**» бо истилоҳот бештар корбурд шудаанд. Ҷанд истилоҳеро ба таври намуна дар зер метавон мавриди мулоҳиза қарор дод.

Дар Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (ГЗАҲТ) оид ба пасванди «**-а**» чунин дарҷ гардидааст: «...Дар забони тоҷикӣ пасванди «**-а**» сермаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад» [ГЗАҲТ, Ҷ. 1. с. 112];

Ҷанде аз истилоҳоти тарҷуманиносӣ бо ин пасванд як ҷо омадаанд:

- ихтисора – abbreviation [Чамшедов, 2018, с. 377; Мамадназаров, 2020. с. 11].
- тарчумай дутарафа – two-way translation. Тарчумай шифоҳии пайдарҳами сӯҳбат аз як забон (№ 1) ба забони дигар (№ 2) ва баръакс (аз № 2 ба № 1). [Нағзибекова, 2014, с. 17].
- калимаи овонавишта – transliterated word. Калимае, ки бо ёрии алломатҳои транскрипсия (овонависӣ) сабт шудааст. [Нағзибекова, 2014, с. 79].
- лугати умумии дузабона – general lingual dictionary;
- тарчумай дубора – retraslation;

Дар калимасозии забони тоҷикӣ пасванди «**-ӣ**» сермаҳсул буда, он аз сифатҳои аслӣ исми алломат ва ҳолат месозад: зебоӣ ва косибиӣ [ГЗАҲТ, Ҷ. 1. с. 115]. Ин ҳолатро дар истилоҳоти зерини тарчумашиноӣ метавон мушоҳида кард:

- тарчумай машваратӣ – advisory translation. Ин навъи тарчумай шифоҳӣ, ташреҳи шифоҳӣ, хуносакунии шифоҳӣ, тарчумай интихобӣ аз рӯйи варақ, тарчумай шифоҳии сарлавҳаҳоро, ки аз ҷониби тарчумон- мушовир ва ё референт-тарчумон иҷро мегардад, дар бар мегирад [Нағзибекова, 2014, с. 3].
- монандӣ (аналогия) – analogy. Шабоҳати зери таъсири яке аз унсурҳои забон ба миён омада, ки шаклҳои басе сермаҳсул ва паҳншударо дар алоқамандии унсурҳои дигар, ки нисбатан нодир ва камистеъмоланд, ба вучуд меорад [Нағзибекова, 2014, с. 3].
- тарчумай антонимӣ – antonymical translation. Тағирии ягон мағҳум бо мағҳуми муқобил, ё ин ки иваз кардани шакли тасдиқии чумла бо инкорӣ ва ё баръакс [Нағзибекова, 2014, с. 5].
- мушаххасгардонӣ – concretization;
- нутқи эмотсионалӣ (эҳсосӣ) – emotional speech;
- лексикаи ҳиссӣ (эмотсионалӣ) – emotional vocabulary.

Пасванди «**-иш**» дар забони точикӣ серистеъмол, vale каммаҳсул мебошад. Вай аз асоси замони ҳозираи феъл исми амал месозад [ГЗАҲТ, Ҷ. 1. с. 116]. Бо ин пасванд низ чанд истилоҳеро метавон нишон дод:

омезиш – combination;

хониш – reading.

б) соҳтани истилоҳ бо пешванд (префиксатсия). Дар ташаккули истилоҳоти тарҷумашиной аз рӯйи усули аффиксатсия пешояндҳо низ ба таври васеъ истифода мешаванд. Таҳқиқоти мазкур роҷеъ ба истилоҳоти тарҷумашиной нишон дод, ки дар соҳтмони истилоҳоти соҳа дар забони англисӣ пешвандҳои зерин ширкат варзидаанд: «**non-**», «**un-**», «**mis-**», «**in-**», «**anti-**», «**re-**», «**sub-**», «**hyper-**», «**over-**», «**trans-**», «**inter-**». Вобаста ба маъноҳое, ки пешвандҳо ифода менамоянд, онҳоро метавон ба гурӯҳҳо чудо намуд. Азбаски яке аз унсурҳои назарияи тарҷума баҳодиҳии сифати тарҷума мебошад, табиист, ки дар истилоҳоте, ки мо баррасӣ менамоем, хусусияти дучониба вучуд дорад, яъне *меъёр* ва *дуршавӣ* аз *меъёр*. Дуршавӣ аз меъёр, воқеан, бо пешвандҳои ифодакунандай маънои манғӣ, инъикос мегардад. Дар миёни истилоҳоте, ки бо пешвандҳо соҳта шудаанд, пешвандҳои манғии зеринро дидан мумкин аст: «**un-**», «**non-**», «**mis-**», «**in-**», «**anti-**». Ҳамин тавр, онҳоро дар пайвастагӣ бо истилоҳот нишон медиҳем:

- **non-equivalence** – номуодилӣ, нобаробарӣ;
- **untranslatability** – тарҷуманашаванд;
- **misinterpretation** – тафсири ғалат;
- **informal language** – забони ғайрирасмӣ;
- **antithesis** – антитетис. Тарҷумае, ки бо матн ё забони асл мухолифат мекунад ва синоними ин истилоҳ *«antonymic translation – тарҷумаи антонимиӣ»* мебошад.

Пешванди: «**re-**» маънои такроршавиро дорад. Дар тафсири ин пешванд дар фарҳангӣ «Longman Dictionary of English Language and Culture» мо маъноҳои зеринро дармеёбем: 1. again; 2. again in a new and better way; 3. back to a former state (1. бори дигар; 2. дубора ба тарзи нав ва

бехтар; 3. бозгашт ба ҳолати собиқ) [LDELС, 2000, р. 1563]. Масалан истилохи **reinterpretation** (тафсири дубора, яъне ба маъни аз нав тафсир кардан, ба тарзи нав ва гуногун расонидани ғояро дорад. Дар мисоли **retranslation** (тарҷумаи баръакс, ки тарҷумаи матни тарҷумашуда ба забони асл фахмида мешавад). Пешванди «**re-**» на такори тарҷумаро, балки тарҷумаи баръаксро ифода намудааст [LDELС, 2002, р. 1563].

Истилохи **rewriting** (бознависӣ; бознавишт)-ро метавон ҳамчун *тарҷумаи дохилизабонӣ* тафсир кард. Ин навъ тарҷумаест, ки дар он воҳидҳои шифоҳии як забон бо ёрии воҳидҳои дигари ҳамон забон ба тариқи дигар ифода мегардад.

Зимни таҳқиқоти мо муайян гардид, ки пешванди «**sub-**» дар муқоиса бо дигар пешвандҳои зикрёфта дар раванди соҳтмони истилоҳоти тарҷумашиносӣ нисбатан каммаҳсул мебошад. Аз шумораи умумии истилоҳоти ҷамъовардаи худ мо ҳамагӣ чанд истилоҳоро дарёфт намудем, ки бо ин пешванд соҳта шудаанд:

- **submerged metaphor** – истиораи пушкида;
- **subordinate clause** – ҷумлаи пайрав;
- **subordination** – вобастагӣ;
- **substitute** – ҷойгузин;
- **substitution** – ҷойгузинӣ;
- **subtitling** – зернависӣ;
- **sub-competences** – зерсалоҳиятҳо.

Пешвандҳои «**hyper-**» ва «**over-**», ки дар забони англисӣ одатан ҳамчун синонимҳои якдигар муаррифӣ шудаанд, барзиёдии меъёри муайянро ифода менамоянд. Бо ин пасванд низ чанде аз истилоҳоти тарҷумашиносӣ соҳта шудаанд. Чунончи:

- **hypertranslation** – тарҷумаафзой, тарҷумаи барзиёд;
- **hiperinformation** – иттилоафзой;
- **overtranslation or over-translation** – тарҷумаафзой, тарҷумаи барзиёд;

Истилоҳоти *hypertranslation* – тарҷумаафзой, тарҷумай барзиёд ва *overtranslation or over-translation* – тарҷумаафзой, тарҷумай барзиёд чун синонимҳои ҳамдигар истифода шуда, дар ин навъи тарҷума коркарди иловагии прагматикии мавод барои ретсептори тарҷума дода мешавад, яъне *навъи тарҷумае, ки дорои маълумотест, ки дар нусхаи асл мавҷуд нест ё қалимаҳо дар матни тарҷума ба маънои васеътар истифода мешаванд.*

Далели ҷолиб он аст, ки истилоҳи *over-translation* метавонист антоними *under-translation* муаррифӣ гардад ва ҳамзамон, истилоҳ бо пасванди «*hypo-*» метавонист ба ҳайси антоними истилоҳи *hypertranslation* муайян гардад, vale ҷунин таъйинот вучуд надорад.

Пешванди «**inter-**» дар фарҳанги «Longman Dictionary of English Language and Culture» ба таври зайл таъриф шудааст: *inter-*: «between; among (a group)» [LDELС, 2000, p. 1562]. Дар таҳқиқоти мо нишон дода мешавад, ки пешванди «**inter-**» як навъ василаи пайвастқунандагиеро ифода менамояд, ки забонҳо, фарҳангҳо ва семиотикаҳои гуногунро бо ҳам муттаҳид менамояд. Намунаҳои зер мушахҳас менамоянд, ки пешванди мазкур асосан бо истилоҳоти иборавӣ ба кор бурда мешавад ва маҳсусан, бо истилоҳоти иборавие, ки дар онҳо воҳиди асосиро истилоҳи *translation – тарҷумай ҳаттӣ* ташкил медиҳад:

- **interpretation** – тафсир;
- **interactive translation** – тарҷумай интерактивӣ. Тарҷуме, ки аз ҷониби тарҷумон бо ёрии барномаи компьютерӣ ичро карда мешавад;
- **interlingual translation** – тарҷумай байнизабонӣ. Тарҷуме, ки дар он алломатҳои шифоҳӣ бо воситаи забони дигар тафсир мегарданд);
- **intersemiotic translation** – тарҷумай байнисемиотикӣ. Тарҷуме, ки дар он алломатҳои шифоҳӣ бо воситаи системаи алломатҳои гайри шифоҳӣ тафсир мегарданд;

- **intertemporal translation** – тарчумай байнисоҳавӣ, тарчумай диахронӣ. Тарчумае, ки дар он матнҳои таърихӣ ба забони мусир тарчума мешаванд.

Ба ин монанд дигар ибораистилоҳоти тарчумашиносиро низ мушоҳида намудан мумкин аст:

- **interpretive theory of translation** – назарияи тафсирӣ тарчума;
- **intercultural communication** – робитаи байнифарҳангӣ;
- **intertextual coherence** – ҳамоҳангии байниматнӣ.

Яке аз маъноҳои асоситарини пешванди «**trans-**» ин: *between* мебошад, ки аз ҷиҳати маъно бо пешванди «**inter-**» синоним шуда метавонад [LDELС, 2000, р. 1563]. Пешванди «**trans-**», ки одатан гузаришро аз як система ё ҳолат ба система ё ҳолати дигар ифода мекунад, дар истилоҳоти интихобгардидаи зерин ба таври муносиб инъикос мешавад:

- **transformation** – табодул, баргардон, трансформатсия;
- **transmutation** – истиҳола, – тарчумай байнисемиотикӣ;
- **transposition** – ҷойивазқунӣ;
- **transference** – интиқол.

Зимни барасии пешвандҳое, ки дар системаи истилоҳоти тарчумашиноси корбурд шудаанд, пешвандҳои зерин сермаҳсул арзёй мегарданд: «**inter-**», «**re-**», «**trans-**».

Таҳқиқи истилоҳоти соҳа дар забони тоҷикӣ нишон дод, ки асосан пешвандҳои зерин дар соҳтани истилоҳоти тарчумашиносии забони тоҷикӣ ба кор рафтаанд: «**му-**», «**бе-**», «**ҳам-**», «**но-**»;

Пешванди «**му-**» асосан баромадаш аз забони арабӣ буда, аз феъл исм месозад [Сулаймонӣ, 2016, с. 1143]. Азбаски дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ шумораи иқтибосот аз забони арабӣ зиёд аст, табиист, ки чанде аз истилоҳоти тарчумашиноси бо воҳидҳои луғавии ин забон дар мувофиқа бо меъёрҳои калимасозии забони тоҷикӣ соҳта шудаанд.

Шумораи истилоҳоте, ки бо ин пешванд сохта шудаанд фаровон мебошанд. Аз ҷумла:

- мутарҷим – translator. Манзур таҷумони хаттист, яъне оне, ки бо матнҳо кор мекунад [Ҷамшедов, 2018, с. 669];
- муқоисакунӣ – comparison, confrontation [Ҷамшедов, 2018, с. 485];
- муродифи комил – absolute synonym. Калимаҳое, ки аз нигоҳи маънӣ ва истеъмол пурра мувофиқат мекунанд; [Нағзибекова, 2014, с. 6].
- мушаҳҳасгардонӣ – concretization. Усули тарҷума, ки воҳиди тарҷума дар он аз ҷиҳати мазмуни худ нисбат ба воҳиди асл мушаҳҳастар аст [Нағзибекова, 2014, с. 25];
- мутобиқат – conformity. Яке аз категорияҳои асосии илми тарҷума. *Мутобиқати* мутлақ бо тарҷума дар мувофиқати шаклӣ, маънӣ ва иттилоотии матни асл ва тарҷума, ифода меёбад, ки амалан ба он ноил шудан имкон надорад... [Ҷамшедов, 2018, с. 501-502; Нағзибекова, 2014. с. 73];
- муодил (экивалент) – equivalent. Муодил гуфта мутобиқати доимию баробармаъноеро ҳисобидан равост, ки вай то замон ва макони муайян ба матн вобаста нест. Калимае, ки бо муодил тарҷума мешавад, яке аз омилҳои муайянкунанда дар матн ба шумор меравад. Берун аз қонуният муқаррар кардани муодил дар ҷараёни тарҷума ба ҳарфпарастӣ оварда мерасонад [Нағзибекова, 2014, с. 99; Мамадназаров, 2020. с. 47];

Пешванди «**бе-**» дар забони тоҷикӣ сермаҳсул мебошад. Он асосан бо исм якҷо шуда, сифати аслие месозад, ки маънои манфирио ифода мекунад, яъне он ба аломат ё ҳолате доро набуданро ифода менамояд [ЗАҲТ, Ҷ. 1. с. 198];

Мо низ зимни таҳлили истилоҳоти тарҷумашиносӣ чандеро дарёфтем, ки бо ин пешванд бештар дар истилоҳоти иборавӣ вомехӯрад:

- тарҷумаи **бевосита** – direct translation – тарҷумаи бевосита аз матни асл;

- тарчумай **бевоситаи ҳамзамон** – direct simultaneous translation – ҳангоми тарчумай бевоситаи ҳамзамон нутқи нотиқе, ки бо забони хориҷӣ (модарӣ) баромад мекунад, бевосита ба ҳамаи кабинаҳои тарчумонӣ омада мерасад ва дарҳол ба забонҳои кории мувоғиқ баргардонида мешавад [Ҷамшедов, 2018, с. 106; Нагзибекова, 2014, с. 60];
- тарчумай **бечиҳоз** – non-equippered translation. Навъи тарчума, ки дар он таҷхизот истифода намешавад [Ҷамшедов, 2018, с. 133].

Пешванди «**ҳам-**» бо исмҳо омада ҳамроҳӣ, якҷоягӣ ва алоқаи тарафайни шахсҳо ё ашёро мефаҳмонад, ба мисоли ҳамроҳ, ҳамсоя, ҳамроз ва ғ. [ЗАҲТ, Ҷ. 1. с. 159]; Дар миёни истилоҳоти тарчумашиносӣ истилоҳотеро дарёфтем, ки бо ин пешванд як ҷо омадаанд:

- **ҳамоҳангсозӣ** – coediting;
- тарчумай **ҳамзамон** – simultaneous translation;
- ҳамоиш** – conference, meeting [Ҷамшедов, 2018, с. 748].

Пешванди «**но-**» бо исм ва асосҳои феълӣ омада, сифати аслӣ месозад, ки ба аломат ва хусусияте доро набудани предметро ифода мекунад: одамони **нобовар**, духтари **ноком**, ҷои **нобоб** [ЗАҲТ, Ҷ. 1. с. 198-199].

Шумораи истилоҳоти бо ин пешванд соҳташуда хеле кам аст:
ногаҳонӣ – abrupt.

в) Истилоҳоти дорои пешванду пасванд. Таҳлили соҳтории истилоҳоти тарчумашиносии забонҳои таҳқиқшаванда ошкор соҳт, ки дар системаи истилоҳоти соҳа гурӯҳи истилоҳоте мавҷуд аст, ки дорои ҳам пешванд ва ҳам пасванд мебошанд. Намунаҳои зерин инъикосгари ин навъи калимасозӣ шуда метавонанд:

- interpretation** – тафсир;
- information** – иттилоот;
- rewriting** – бознависӣ;
- restructuring** – бозсозӣ;
- transcription** – овонависӣ, транскрипция;

coediting – ҳамоҳангсозӣ.

Маврид ба зикр аст, ки дар илми лексикология фарқ кардани аффиксҳо ва ҷузъҳои таркибии қалима масъалаест баҳснок. Яке аз забоншиносони варзида М.Д. Степанова истилоҳи «нимаффикс», «полуаффикс», «semi-affix»-ро пешниҳод намудааст. Ин падида маънои гузариши унсурҳои қалимаро мемонад, аз ҷумла, гузариши морфемаҳои решаро ба аффиксҳо. Ба андешаи И.Н. Федортсова ҳамаи морфемаҳо дар миёни решашо ва аффиксҳо қарор доранд [Федортсова, 1998, с. 11].

Ҳамин тавр, ин унсурҳои ҷойивазкунандай қалима дар фарҳангҳо низ ба таври номусовӣ пешниҳод шудаанд. Масалан, морфемаи «tele-» дар фарҳангҳои мукаммали забони англисии нашри Longman дар соли 2000-ум ҳамчун «пешванд» муаррифӣ гардидааст, аммо дар лӯғати И.Р. Галперин, соли 1977-ум ҳамчун унсури қалимаи мураккаб тафсир шудааст. Намунаи истилоҳоте, ки бо ин пешванд сохта шудаанд дар таҳлили мо ҷунинанд:

tele-conference – телеконфронс;

tele-interpreting – тарҷумаи гуфтугӯҳои телефонӣ;

telecommunication – телекоммуникатсия.

Аммо ин усул дар истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ фаъол набуда, шумораи ин гуна истилоҳот андак мебошад:

ногаҳонӣ – abrupt.

2.3.2. Истилоҳот бо усули қалимабандӣ (таркибандӣ)

Яке аз усулҳои қадимаи қалимасозӣ ин усули қалимабандӣ ё ҳуд таркибандӣ мебошад, ки дар ҳарду забони таҳқиқшаванда ҳанӯз ҳам сермаҳсул мебошад. Бо ин усул дар асоси пайваст намудани ду асос қалимаи нав ташкил меёбад. Ин навъи қалимасозиро *синтаксисию морфологӣ* низ меноманд. Маврид ба зикр аст, ки ҳангоми соҳтани қалимаҳои мураккаб дар ҳарду забон ҳиссаҳои гуногуни нутқ ширкат

меварзанд. Одатан истилоҳоти мураккаб аз ҷузъи мустақилмаъно ташкил меёбанд. Намунаҳои дар зер овардашуда инъикосгари моделҳои истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошанд:

Истилоҳоти мураккабе, ки дар забони англисӣ аз ду асос соҳта шудаанд:

Намунаи № 1. noun+noun =noun (исм +исм=исм):

guidebook – дастурал, *viewpoint* – назарандешӣ, *video-conference* – видеоконференс, *class-shift* – басти синфи, *Scopos theory* – назарияи Скопос, *effort model* – модели талош, *sourse text* – матни асл; матни манбаъ, *target text* – матни тарҷума, *back translation* – тарҷумаи баръакс, *gloss translation* – тарҷумаи лугавӣ, *machine translation* – тарҷумаи техникӣ, *court translation* – тарҷумаи ишифоҳии додгоҳӣ;

Бояд зикр кард, ки дар истилоҳоти иборавӣ низ яке аз ҷузъҳо бо роҳи мураккабнамоӣ соҳта шудаанд:

Намунаи № 2. Adj+Noun=Adj (сифат +исм=сифат):

single-voice translation – тарҷумаи яковоз; *full translation* – тарҷумаи комил, *pure language* – забони ноб, *total translation* – тарҷумаи кулӣ, *direct translation* – тарҷумаи мустақим, *closetranslation* – тарҷумаи дақик, *thick translation* – тарҷумаи пурҳошия, *negative shift* – табдили манфи;

Намунаи № 3. Noun+Prep+Noun=Adj (исм+пешоянд+исм =сифат):

word-for-word translation – тарҷумаи таҳтутлағзӣ; тарҷумаи механикӣ, *sense-for-sense translation* – тарҷумаи маънӣ,

Модели истилоҳоти тарҷумашиносӣ, ки бо роҳи таркиббандӣ дар забони тоҷикӣ соҳта шудаанд, чунинанд:

Намунаи № 1. исм+феъл+пасв=исм (noun+verb+suff =noun):

бадалишавӣ – alternance, ҳарфпарастӣ – literalism, бозсозӣ – restructuring, бознависӣ – rewording, маъношиносӣ – semasiology, тарҷумашавӣ – translatability, тарҷумашиносӣ – translation studies (translatology), исботтазирӣ – verifiability, қалимасозӣ – word-formation.

Намунаи №2. феъл+пасв+феъл+пасв=исм (verb+suff+verb+suff =noun):

гуфтугӯй – colloquial.

Намунаи №3. исм+пасв+феъл+пасв =исм (verb+suff+verb+suff =noun):
рамзикунонӣ – encode, бумисозӣ – domestication, умуникунонӣ – generalization.

Намунаи № 4. исм+исм+пасв =исм (noun + noun =noun):
тарҷумаафзой - overtranslation or over-translation.

Намунаи № 5. зарф+феъл+пасв =исм (adverb + verb+suff =noun):
зернависӣ – subtitling;

Намунаи № 6. исм+феъл =исм (noun + verb =noun):
овонавишт – transcription.

Намунаи №7. зарф+исм+феъл +пасв=исм (adverb+noun + verb =noun):
ҷойивазкунӣ – transposition.

Намунаи №8. зарф+пасв+исм+пасв=исм (adverb+suff+noun + suff =noun):
пасизабонӣ – backlingual.

Намунаи №9. шумора+исм+пасв =исм (num+noun + suff+ suff =noun):
дутарафа – bilateral, якзабона – monolingual, дузабона – bilingual; дубора – secondly.

2.3.3. Истилоҳоти иборавӣ ё ибораистилоҳот

Ибора яке аз воҳидҳои синтаксисии забон мебошад, ки дорои хусусиятҳои хоси худ аст. Ибораҳо асосан аз ду ва ё зиёда калимаҳои мустақил, ки ҳар яке соҳиби маънои мушаххаси лексикӣ буда, тобеи якдигар мебошанд, таркиб меёбанд [ЗАҲТ, Ҷ. 1. с. 10].

Натиҷаи таҳлил нишон дод, ки сермаҳсултариин роҳи истилоҳсозӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар мисоли истилоҳоти тарҷумашиноӣ ин истилоҳоти иборавӣ маҳсуб меёбад. Ба сифати ибораистилоҳоти тарҷумашиноӣ мо онҳоеро таҳлил менамоем, ки аз ду, се ва ё зиёда ҷузъҳо таркиб ёфтаанд. Таҳлили истилоҳоти соҳа дар ҳарду забонҳои таҳқиқшаванда нишон дод, ки аз шумораи умумии 450 истилоҳи

тарчумашиносӣ дар забони англисӣ 76% ва дар забони тоҷикӣ 83%-ро истилоҳоти иборавӣ ташкил медиҳад. Ин нишондодро дар замимаи қисмати охири рисола баравъо метавон мушода намуд. Дар миёни ибораистилоҳоти тарчумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ шумораи истилоҳоти дучузъа хеле зиёд аст. Ибораистилоҳоти тарчумашиносиро метавон асосан ба ду навъ – ибораҳои изофӣ ва пешояндӣ чудо намуд.

Истилоҳоте, ки аз ду ҷузъ таркиб ёфтаанд – асос ва дигаре тобеъ, дар онҳо аксаран асосро чун анъана исм ташкил медиҳад. Акнун, моделҳои соҳтмони ибораистилоҳоти дучузъаи тарчумашиносиро дар ҳар ду забонҳои таҳқиқшаванд дида мебароем:

Намунаи № 1. adj + noun (сифат + исм):

- *audiovisual translation* – тарҷумаи аудиовизуалӣ [Palumbo, 2009, p. 11];
- *communicative translation* – тарҷумаи иртиботӣ (коммуникативӣ) [Palumbo, 2009, p. 20];
- *semantic translation* – тарҷумаи семантиկӣ (маънoӣ) [Palumbo, 2009, p. 20];
- *comparable corpus* – пайкараи муқоисавӣ [Palumbo, 2009, p. 20];
- *dynamic equivalence* – муодилияти динамикӣ [Palumbo, 2009, p. 39];
- *translatorial action* – фаъолияти тарҷумонӣ [Palumbo, 2009, p. 50];
- *literal translation* – тарҷумаи ҳарф ба ҳарф, таҳтуллағзӣ [Palumbo, 2009, p. 69].

Намунаи № 2. noun + noun (исм + исм):

- *machine translation* – тарҷумаи техникиӣ (мошинӣ) [Palumbo, 2009, p. 23];
- *translation problem* – мушкилоти тарҷума [Palumbo, 2009, p. 36];
- *translation technique* – методи тарҷума [Palumbo, 2009, p. 47];
- *unit of translation* – воҳиди тарҷума [Palumbo, 2009, p. 49];
- *Skopos theory* – назарияи Скопос [Palumbo, 2009, p. 50];
- *translation strategy* – стратегияи тарҷума [Palumbo, 2009, p. 131];

- *translation studies* – *тарұмасииносы* [Palumbo, 2009, p. 133];
- *translation types* – *анвои тарұма* [Palumbo, 2009, p. 135].

Намунаи № 3. participle I + noun (СФ3Х + исм):

- *generalizing translation* – *тарұмаи холосақунанда* [Shuttleworth, 1997, p. 67];
- *interpreting action* – *фаъолияти тарұмоні* (яғне *фаъолияти тарұмон ҳангоми тарұмаи шифохы*) [Shuttleworth, 1997, p. 83];
- *translating action* – *фаъолияти тарұмоні* (яғне *фаъолияти тарұмон ҳангоми тарұмаи ҳамті*) [Shuttleworth, 1997, p. 83];
- *domesticating translation* – *тарұмаи бу миқуноні* [Shuttleworth, 1997, p. 43]; *borrowing word* – *калимаи иқтибосы* [Shuttleworth, 1997, p. 17];
- *recording system* – *системаи сабт* [Нағзибекова, 2014, с. 74];
- *recording translation* – *тарұмаи ҳамти сабти садо* [Нағзибекова, 2014, с. 68].

Намунаи № 4. noun + participle I (исм + СФ3Х):

- *community interpreting* – *тарұмаи шифохы барои ақалиятхо* [Shuttleworth, 1997, p. 23];
- *court interpreting* – *тарұмаи шифохии додгохы* [Shuttleworth, 1997, p. 23];
- *conference interpreting* – *тарұмаи шифохии ҳамоиші* [Shuttleworth, 1997, p. 26];
- *dialogue interpreting* – *трақумаи шифохии рұй ба рұй* [Shuttleworth, 1997, p. 23];
- *concept generalization* – *үмүмигардонии мағұым* [Нағзибекова, 2014, с. 16];

Намунаи № 5. participle II + noun (СФ3Г + исм):

- *translated text* – *матни тарұмашуда* [Palumbo, 2009, p. 35];
- *rhymed translation* – *тарұмаи назм* [Shuttleworth, 1997, p. 60];
- *restricted translation* – *тарұмаи маҳдуд* [Shuttleworth, 1997, p. 68];
- *automated translation* – *тарұмаи худкор* [Shuttleworth, 1997, p. 77];

- *published translation* – тарчумай наиргаашта [Shuttleworth, 1997, p. 111].

Тавре ки қаблан зикр кардем, ибораистилоҳоти тарчумашиносии забони тоҷикӣ бештар дар шакли изофиӣ, яъне ба василаи бандаки изофии «-и» таркиббандӣ гаштаанд:

Намунаи № 1. исм + исм (noun + noun):

- *жанри тарчума* – *translation genre* [Нағзибекова, 2014, с. 21];
- *саҳехияти тарчума* – *translation accuracy* [Palumbo, 2009, p. 108; Нағзибекова, 2014. с. 86];
- *забони асл* – *source language* [Нағзибекова, 2014. с. 21; Palumbo, 2009, p. 108];
- *забони тарчума* – *translation language* [Нағзибекова, 2014, с. 13];
- *матни асл* – *source text* [Нағзибекова, 2014. с. 21; Palumbo, 2009, p. 108];
- *матни тарчума* – *translation text* [Нағзибекова, 2014, с. 79];
- *назарияи тарчума* – *translation theory* [Нағзибекова, 2014, с. 83; Palumbo, 2009, p. 108];
- *лугати омонимҳо* – *dictionary of homonyms* [Нағзибекова, 2014, с. 69];
- *тарчумай муаллиф* – *author's translation* [Нағзибекова, 2014, с. 8];
- *тарчумай ихтисорҳо* – *abbreviation translation* [Нағзибекова, 2014, с. 54];

Намунаи № 2. исм + сифат (noun + adj):

- *тарчумай комил* – *absolute translation* [Shuttleworth, 1997, p. 1];
- *тарчумай тасдиқшуда* – *certified translation* [Нағзибекова, 2014, с. 20];
- *тарчумай пайдарҳам* – *consecutive interpreting* [Shuttleworth, 1997, p. 27; Нағзибекова, 2014, с. 57];
- *тарчумай шифоҳӣ* – *interpreting* [Shuttleworth, 1997, pp. 27-28-35-40-49; Нағзибекова, 2014, с. 92];
- *тарчумай ҳуҷҷатӣ* – *documentary translation* [Нағзибекова, 2014, с. 18; Shuttleworth, 1997, pp. 42-43-80];

- нұтқи әмотсионалі – *эхсесі* – *emotional speech* (- нұтқе, ки мақсади он ифодада ҳиссиёт, қайфият ва муносибаты субъективі ба воқеяйт аст.) [Наззабекова, 2014, с. 100];
- иттилооти изофій – *иттилоафзой* – *hyperinformation* [Наззабекова, 2014, с. 18; Shuttleworth, 1997, p. 72];
- тарқумаи адабы – *literary translation* [Наззабекова, 2014. с. 30; Shuttleworth, 1997, p. 96-101-164-165-181];
- табдили *самхұй* – *level shift* [Palumbo, 2009. pp. 70-104; Shuttleworth, 1997, p. 92-152-160];
- тарқумаи сода (*самхұй*) – *simplified translation* [Наззабекова, 2014, с. 91];
- лугати тарқумавій – *translation dictionary* [Abdul Salib Mehdi, 2007, pp. 285-344].

Намунаи № 3. исм + зарф (noun + adv):

- тарқумаи гүногунзамон – *diachronic translation*. Тарқумаи матни таърихій аз забони давраи гузашта ба забони ҳозира [Наззабекова, 2014, с. 17];
- иртиботи дузабона – *bilingual communication* [Наззабекова, 2014, с. 16];
- пайкарай дузабона – *bilingual corpora* [Palumbo, 2009, p. 25; Наззабекова, 2014, с. 86];
- тарқумаи дузабона – *bilingual (binary) translation* [Наззабекова, 2014, с. 12];
- тарқумаи пайдархам – *consecutive interpreting* [Shuttleworth, 1997, p. 27; Наззабекова, 2014, с. 57];
- тарқумаи дубора – *retranslation* [Shuttleworth, 1997, pp. 76-146; Abdul Salib Mehdi, 2007, p. 240].

Ибораистилохоти сечузъяи тарқумашиносии забонҳои таҳқиқшаванд асосан аз рўйи моделҳои зерин сохта шудаанд:

Намунаи № 1. adj + noun + noun (сифат + исм + исм):

- descriptive translation theory – назарияи тарчумаи тафсирӣ [Munday, 2007, pp. 197-346;];
- textual translation equivalent – муодили тарчумаи матнӣ [Abdul Salib Mehdi, 2001, p. 285];
- specialized language competence – салоҳияти маҳсуси забон [Abdul Salib Mehdi, 2001, p. 11];
- native-speaker competence – салоҳияти гӯяндаи аслии забон [Abdul Salib Mehdi, 2007, pp. 197-346].

Намунаи № 2. noun + noun + noun (исм + исм + исм):

- *source text analysis* – таҳлили матни манбаъ (матни асл) [Abdul Salib Mehdi, 2007, p. 257];
- *sign language interpreter* – тарҷумони забони аломатҳо [Abdul Salib Mehdi, 2007, p. 254];
- *common language translation* – тарҷумаи забони умум [Abdul Salib Mehdi, 2007, p. 52];
- *mother tongue translator* – тарҷумони забони модарӣ [Abdul Salib Mehdi, 2007, pp. 193-197];
- *language service provider* – провайдери хиҳматрасонии забон [Abdul Salib Mehdi, 2007, p. 168];
- *translation assessment criteria* – меъёри баҳодиҳии тарҷума.

Намунаи №3. adverb + adj + noun (зарф+ исм + исм):

- *linguistically relevant feature* – ҳусусияти аз ҷиҳати забонӣ мувоғиқ;
- *linguistically creative translation* – тарҷумаи лингвистӣ [Shuttleworth, 1997, p. 95];
- *partially overlapping translation* – тарҷумаи қисман ӯшиида (or partial overlap or overlapping translation) [Abdul Salib Mehdi, 2007, p. 213; Shuttleworth, 1997, p. 118]. Навъи тарҷумаест, ки дар он усули умуникунонии тарҷума истифода мешавад. Яъне, дар ин навъ тарҷума вожа ё гурӯҳе аз вожагони матни асл дар матни тарҷума баргардон

намешавад ва ҳамзамон тарҷумон ба ивази он вожагон аз худ калимоте ворид менамояд, то матни тарҷумаро хоно ва мақбул гардонад.

Намунаи №4. adj+adj + noun (сифат + сифат + исм):

– *paradigmatic lexical relations* – муносабатҳои лугавии парадигматикий [Shuttleworth, 1997, p. 128; Abdul Salib Mehdi, 2007, p. 221]. Ин истилоҳ ба тарҷумае рабт дода мешавад, ки дар он на танҳо ба маъно, балки ба тарзи талаффузи он низ диққат дода мешавад.

Тавре ки аз таҳлили ибораистилоҳоти сеъузъаи тарҷумашиносиӣ дар забони англисӣ маълум гардида, аз ҳама модели сермаҳсул намунаи: *noun + noun + noun* (*исм + исм + исм*) ва нисбатан сермаҳсул намунаи: *adj + noun + noun* (*сифат + исм + исм*) мебошанд. Намунаҳои *adverb + adj + noun* (*зарф + исм + исм*) ва *adj+adj + noun* (*сифат + сифат + исм*) хеле каммаҳсул будаанд.

Дар забони тоҷикӣ моделҳои ин типи истилоҳот ба таври зайл сурат гирифтаанд:

Намунаи № 1. исм + сифат + сифат (noun + adj + adj):

– *тарҷумаи шифоҳии шунаво* – *auditory interpreting* [Нағзибекова, 2014, с. 92];

– *тарҷумаи шифоҳии ҳамошиӣ* – *conference interpreting* [Shuttleworth, 1997, р. 26]. Ин намуди тарҷума дар конфронсҳои байналмилалӣ ва ҳамоишҳои сатҳи баланд, ба монанди лексияҳо, пахши телевизионӣ ё воҳӯриҳои саммитӣ истифода мешавад, ки яке аз шаклҳои тарҷумаи шифоӣ маҳсуб меёбад. Конфронс-тарҷумонҳо бояд дар намудҳои гуногуни тарҷумаи шифоҳӣ маҳорати олий дошта бошанд;

– *тарҷумаи шифоҳии додгоҳӣ* – *court interpreting*. Одатан ин намуди тарҷума дар додгоҳ ва маҳбасҳо амалӣ мегардад. Дар он бояд тарҷумон ба таври шоиста суханони додситон, муваккилон, шоҳидон ва гумонбарро тарҷума намуда, шеваи суханронии онҳоро низ нисбат ба ҳамдигар дар рафти тарҷумаи худ ифода намояд;

– *лугати ҳаттию шифоҳӣ* – *written verbal translation* [Нағзибекова, 2014, с. 91].

Намунаи № 2. исм + исм + исм (noun + noun + noun):

– *принципи асосии тарҷума – basic translation principles* [Нагзибекова, 2014, с. 37]. Қобили қайд аст, ки тарҷума фарогири як қатор принципҳо мебошад, ки дар рафти фаъолияти тарҷумонӣ онҳо бояд ба инобат гирифта шаванд. Аз ҷумла, тарҷума бояд аз рӯйи имкон мазмун, идея, маъни матни аслро пурра ифода кунад ва дар он ҳеҷ гуна тағйирот, иловаҳо, партофтани матн, ки афкору матлаби муаллифро таҳриф месозад ва мундариҷаи матни аслро халалдор мекунад, чой надошта бошад.

Намунаи № 3. исм + исм + сифат (noun + noun + adj):

– *лугати қалимаҳои ҳориҷӣ – dictionary of foreign words;*
– *лугати истилоҳоти лингвистӣ – dictionary of linguistic words* [Нагзибекова, 2014, с. 69];
– *лугати қалимаҳои нав – dictionary of new words* [Нагзибекова, 2014, с. 69];
– *тарҷумаи матни бутун – full text translation* [Нагзибекова, 2014, с. 98];
– *назарияи тарҷумаи мошинӣ – machine translation theory* [Нагзибекова, 2014, с. 82]. Яъне омӯзиши тарҷумае, ки дар он як забон ба забони дигар ба василаи таҷхизоти техникии хоси ин ҳадаф таҳияшуда баргардон мешавад.
– *қолаби фаъолияти тарҷумонӣ – model of translation activity* [Нагзибекова, 2014, с. 33];
– *тарҷумаи адабиёти техникӣ – translation of technical literature* [Нагзибекова, 2014, с. 50]; Дар ин навъи тарҷума предмети матни манбаъ муҳим буда, донистани истилоҳоте, ки дар соҳаи техника қабул шудаанд, аҳаммияти калон дорад, махсусан, истилоҳоти стандартӣ.

Намунаи № 4. исм + сифат + зарф (noun + adj + adv):

– *тарҷумаи шифоҳии пайдарҳам – consecutive interpreting* [Abdul Salib Mehdi, 2007, р. 68]. Яъне, тарҷумаи шифоҳие, ки дар он тарҷумон (interpreter) нутқи сухангӯ (speaker)-ро ҳангоми анҷоми суханаш ё ба ҳангоми танаффус баргардон менамояд;
– *тарҷумаи бевоситаи ҳамзамон – direct simultaneous interpreting;*
– *лугати умумии дузабона – general bilingual dictionary* [Нагзибекова, 2014, с. 35];

– *тарҷумай шифоҳии ҳамзамон* – simultaneous interpreting [Abdul Salib Mehdi, 2007, p. 255]. Қобили қайд аст, ки дар ин навъи тарҷумай шифоҳӣ тарҷумон (interpreter) нутқи сухангӯ (speaker)-ро ҳангоми дар баробари суханрониаш дарк намуда, ҳамзамон тарҷума менамояд. Намунаи барчастаи ин навъи тарҷума –тарҷумай ҳамоишӣ (conference interpreting) буда, яке аз мушкилтарин навъи тарҷума маҳсуб меёбад).

Намунаи № 5. исм + сифат + исм (noun + adj + noun):

- *модели динамикии тарҷума* – dynamic translation model;
- *дӯстони назарфиреби тарҷумон* – false translator friends (or faux amis) [Shuttleworth, 1997, p. 58]. Ин истилоҳ воҳидҳои ЗА ва ЗТ-ро, ки шаклан бо ҳам хеле монанданд, вале маъноҳои тамоман гуногун доранд ва ҳангоми тарҷума мушкилотро пеш меоранд, ифода менамояд;
- *муодилияти функционалии тарҷума* – functional equivalence of translation [Shuttleworth, 1997, p. 64];
- *назарияи умумии тарҷума* – general translation theory [Shuttleworth, 1997, p. 66];
- *назарияи лингвистии тарҷума* – linguistic theory of translation. (1. Инъикоси илмии ҷараёни тарҷума ҳамчун таҳвили байнизабонӣ; 2. Забоншиносии муқоисавӣ (макролингвистика)-и матн; 3. Омӯзиии муқоисавии матнҳои аз нигоҳи маънӣ монанд [Нағзибекова, 2014, с. 30]);
- *назарияи психолингвистии тарҷума* – psycholinguistic translation theory;

Намунаи № 6. исм + пеш+ исм (noun + prep + noun):

- *инвариант дар тарҷума* – translation invariant [Shuttleworth, 1997, p. 89]
 - (– 1. Инвариант гуфта иттилоеро меноманд, ки дар натиҷаи ҷараёни тарҷума бояд бетагйир монад; 2. Дар тарҷума инвариант иттилооте мебошад, ки бояд тарҷума шавад. Ин метавонад иттилооти маъноиे бошад, ки ҳусусиятҳои услубиро ба мисли тарҷумай бадеӣ фаро гирад. [Нағзибекова, 2014, с. 21]).

Намунаи № 7. исм + исм + сифат (noun + noun + adj):

- *тарҷумай дасти дуюм* - second-hand translation (indirect translation or intermediate translation, or mediated translation, or retranslation) [Shuttleworth,

1997, р. 76]. Ин истилоҳ тарҷумаеро ифода менамояд, ки дар он матн мустақиман аз матни забони манбаъ ё асл тарҷума нашуда, балки аз рӯйи тарҷумаи дигар забон (intermediate translation) тарҷума мешавад.

Ҳамин тавр, маълум гардиҳ, ки моделҳои сермаҳсули ин навъи ибораистилоҳот дар забони тоҷикӣ намунаҳои *исм + сифат + сифат* (*noun + adj + adj*), *исм + исм + сифат* (*noun + noun + adj*), *исм + сифат + исм* (*noun + adj + noun*) ва каммаҳсул бошад моделҳои *исм + исм + исм* (*noun + noun + noun*), *исм + сифат + зарф* (*noun + adj + adv*), *исм + предл + исм* (*noun + prep + noun*) ва *исм + исм + сифат* (*noun + noun + adj*) мебошанд.

2.3.4. Ихтисора (аббревиатура)

Вожаи ихтисора аз арабӣ «**ختصار**» баргирифта, маънои кӯтоҳшуда, фишурда ва муъҷазро дорад ва дар ин навъи калимасозӣ ё истилоҳсозӣ одатан ҳарфҳои аввали калимаҳои бо ҳам алоқаманд, ки мағҳуми мушаххасеро ифода мекунанд, соҳта мешавад. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» истилоҳи мазкур ба таври зайл тафсир шудаат: «...1. калимаи мураккаби ихтисоршуда, ки аз ҳарфҳои аввал ё унсурҳои аввали калимаҳои таркиби ибора соҳта шудааст, *мас.*, АИҶТ – Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; 2. Шакли ихтисоршудаи калима; ихтисораҳои шартӣ: *мас.*, *збш.* забоншиносӣ; *адш.* адабиётшиносӣ.» [ФТЗТ, 2008, с. 568].

А. Мамадназаров дар «Вожаномаи тафсирии англисӣ-русӣ-тоҷикии истилоҳоти лугатнигорӣ» шарҳи истилоҳи *abbreviation – аббревиатура*-ро чунин овардааст: «Истилоҳи *ихтисора* ё *кӯтоҳнавиишт* оданат нисбат ба ихтисораҳои хаттӣ истифода мешавад, яъне воҳидҳои хаттии кӯтоҳкардашуда ё ихтисоршудаи аз як вожа иборат буда ва ибораҳое, ки ба ҷойи вожаи пурра истифода мешаванд ва тавассути партофтани баъзе ҳарфҳо ё морфемаҳо бо истифода аз ҳарфҳои аввали вожаҳо ё иваз кардани воҳидҳои лугавӣ бо шакли кӯтоҳтар, ба мисли *ft.ба* ҷойи *foot;...*» [Мамадназаров, 2020, с. 11]. Ин андешаро забоншиноси рус В.В. Борисов дар китоби худ бо номи *Аббревиация и акронимия. Военные и научно-*

технические сокращения в иностранных языках таъийд менамояд [Борисов, 1972, с. 100].

Акнун ин усули истилоҳсозиро дар мисоли истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои таҳқиқшаванд дида мебароем:

Қобили қайд аст, ки дар истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ ин усул сермаҳсул арзёбӣ мегардад ва бо ин роҳ истилоҳоти фаровон соҳта шудаанд. Чунончи:

- *AT – Automatic translation – тарҷумаи худкор;*
- *ATA – American Translators Association – ҷамъияти тарҷумонҳои Амрико;*
- *BTT – Back-translation test – санҷиши тарҷумаи баракс;*
- *CA – Componential analysis – таҳлили унсурӯ;*
- *FL – Foreign language – забони хориҷӣ;*
- *IT – Information technology – технологияи иттилоотӣ;*
- *MT – Machine Translation – тарҷумаи мошинӣ;*
- *MTT – Mother tongue translator – тарҷумони забони модарӣ;*
- *SL – Source language – забони манбаъ (асл);*
- *SLT – Source language text – матни забони манбаъ (асл);*
- *TA – Translators Association – ҷамъияти тарҷумонҳо;*
- *TL – Target language – забони тарҷума;*
- *TLT – Target language text – матни забони тарҷума* [Abdul Salib Mehdi, 2007, pp. 351-352-353].

Аз рӯйи маводи ба таҳлилрасида маълум гардид, ки дар маҷмуъ 6 % - и истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисиро истилоҳоти ихтисоравӣ ташкид медиҳад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар системаи истилоҳсозии забони тоҷикӣ дар мисоли истилоҳоти тарҷумашиносӣ ин усул фаъол нест.

2.4. Сермаънои истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Дилҳоҳ вожа дар системаи воҳидҳои лексикии забон дорои маъни луғавии худ мебошад, ки он метавонад беш аз як маъноро доро бошад. Сермаънои вожаҳоро дар забоншиносӣ *полисемия* меноманд. Агар мо ба этимологияи ин истилоҳ назар афканем, дармеёбем, ки он аз забони юнонӣ «*poly – сер, зиёд, бисёр* ва *semit – маъно*», яъне «сермаъно» иқтибос шудааст, ки дар забоншиносӣ одатан бо унвони «*калимаҳои сермаъно*» шиноха мешавад [Дронов, 2015, с. 31]. Забоншиноси рус Л.Л. Нельюбин дар фарҳанги истилоҳоти тарҷумашиносии худ бо номи «Толковый переводоведческий словарь» истилоҳи полисемияро чунин шарҳ додааст: «Полисемия – многозначность лексических единиц – Полисемия – воҳиди сермаънои забон» [Нельюбин, 2003, с. 157]. Муаллифи фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ) С. Ҷоматов дар фарҳанги мазкур истилоҳи мавриди назарро ба таври зайл шарҳ додааст: «Polysemy or polysemia – полисемия, многозначность – сермаъной» [Ҷоматов, 2011, с. 185; 2015, с. 155].

Бояд зикр кард, ки атрофи масъалаи «полисемия» ё «сермаъной» забоншиносону муҳаққиқон корҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Аз ҷумла, дар забони англисӣ Ҷ. Филимор, О. Есперсон дар русӣ А. Смрнитский, А. Реформатский, В. Аракин ва дар тоҷикӣ Б. Камолиддинов, М. Муҳаммадиев, Ҳ. Маҷидов ва дигарон, ба мисоли рисолаи «Синонимия дар забони тоҷикӣ»-и А. Муминов, ки масоили мубрами падидай мазкурро ба майдони таҳлилу баррасӣ қашидааст.

Лозим ба қайд аст, ки дилҳоҳ истилоҳ ғайрииҳтиёр ба сифати воҳиди луғавии забон метавонад сермаъно ва дорои синонимҳо, антонимҳо ва омонимҳои худ бошад, ҳарчанд ки ҳамчун истилоҳ он бояд як мағҳуми мушаҳҳасро ифода намояд.

Полисемия дар мисоли истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ низ ба таври возеҳба мушоҳида мерасад.

Дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ ба таври намуна метавон истилоҳоти зеринро пешниҳод намуд: «*translation* – тарҷума», «*editing* – таҳрир», «*equivalent* – муодил», «*speaker* – сӯхангӯ», «*analogue* – аналог», «*communication* – робита (иттилоот)».

Фарҳанги «Oxford Advanced Learner's Dictionary (OALD)» сермаъноии истилоҳи «тарҷума – *translation*»-ро чунин шарҳ медиҳад: «1. the process of changing sth that is written or spoken into another language: *an error in translation* – раванди ивази ҷизе, ки ба дигар забон навишта ё гуфта шудааст: *ишибӯҳ дар тарҷума*; 2. a text or work that has been changed from one language into another: *free translation* – матн ё асаре, ки аз як забон ба забони дигар баргардон шудааст: *тарҷумаи озод*; 3. the process of changing sth into different form: *the translation of theory into practice* – раванди ивази ҷизе ба ҷизи дигар: *тарҷумаи назария ба амалия»* [OALD, 2015, p. 1646].

«Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ», ки зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов ва М.Х. Султон интишор шудааст, истилоҳи мазкурро бо пешниҳоди чунин маъниҳо тафсир менамояд: «1. аз арабӣ *ترجمه* гардонидани мазмуне аз як забон ба забони дигар; 2. тарҷимаи аҳвол (ҳол) нақли шарҳи ҳаёт ва фаъолияти касе, шарҳи ҳол; 3. тарҷима кардан аз забоне ба забони дигар, гардонидани матн» [ФТЗТ-Ҷ. 2, 2008, с. 318].

Пас, маълум гардид, ки истилоҳи «*translation* – тарҷума» дар ҳар ду забон ҳам дорои се маънои ба ҳам наздик мебошад.

Истилоҳи «*editing* – таҳрир» маъноҳои зеринро дорост: «1. to prepare a piece of writing, a book, etc. to be published by correcting mistakes, making improvement to it: *I know that this book will need to be edited* – омода соҳтани ҷузъе аз навиштаҷот, китоб ва ё ҷизи дигари нашршаванда бо ислоҳи ҳатоҳо ва беҳтар намудани сифати он: *Ман фикр мекунам, ки ин китоб ниёз ба таҳрир хоҳад дошт*; 2. to prepare a book to be published by collecting together and arranging pieces of writing by one or more authors: *He's editing a*

book of essays by Isaiah Berlin – Омода намудани китоби нашршаванд бо чамъ кардан ва тартиб додани навиштаоти як ё якчанд муаллиф: *Ўқитоби эссеҳои Ишайя Берлинро таҳрир мекунад*; 3. to make changes to text or data on screen: *You can download the file and edit it on your computer* – тағйир додани матн ё маълумот дар экран: *Шумо метавонед файлро зеркаший намуда онро дар компьютери худ таҳрир намоед*; 4. when sb edits a film/movie, television programme, etc. they take what has been filmed or recorded and decide which parts to include and in which order: *They are showing the edited highlights of last month's game* – Вақте ки нафаре фильм ё барномаи телевизионӣ ва ғайраро таҳрир мекунад, ӯ чизи ба навор гирифташуда ё сабтшударо гирифта, тасмим мегирад, ки кадом қисмҳо ва бо кадом тартиб дохил карда шаванд: *Онҳо нуқтаҳои асосии бозии моҳи гузаштаро намоиш медиҳанд*; 5. to be responsible for planning and publishing a newspaper, magazine and etc. (to be the editor): She used to edit a woman's magazine – масъули нақшакашӣ ва нашри рӯзнома ва ғайра шудан (муҳаррир будан): Вай маҷаллаи занеро таҳлил мекард;» [OALD, 2015, p. 484].

Чунон ки мебинем, дар забони англисӣ истилоҳи тарҷумашиносии «**editing – таҳрир**» панҷ маъноро ифода намудааст ва ин дар ҳолест, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳи мазкур дорои ду маъно мебошад: «**1. аз арабӣ تحریر** навиштани чизе, ба қалам овардани чизе; 2. дида баромадан ва ислоҳи чизи навишташудае аз ҷиҳати услуб, иборапардозӣ ва ғ.» [ФТЗТ-Ҷ. 2, 2008, с. 327].

Истилоҳи «**equivalent – муодил**»-ро фарҳангӣ «Longman Dictionary of English Language and Culture» ба чунин тартиб тафсир намудааст: «1. equal of time, amount, value and number: *There is no exactly equivalent French tense to the present perfect tense in English* – баробарии вақт, миқдор, арзиш ва шумора: *Ҳеҷ як замони забони фаронсавӣ ба замони ҳозираи мутлақи англисӣ баробар нест*; 2. to be something's equivalent: *Some American words have no British equivalent* – муодили чизе будан: *Баъзе аз вожаҳои амрикоӣ муодили бритониёгӣ надоранд*» [LDELС, 2008, p. 461].

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ истилоҳи «муодил – equivalent» бо ду маъно оварда шудааст: «1. аз арабӣ **معادل** як чизи ба чизи дигар аз ҳар ҷиҳат баробар, мусовӣ; 2. баробарқимат, баробарвазн, ҳамчанд» [ФТЗТ, Ҷ. 1, 2008, с. 839].

Истилоҳи дигари тарҷумашиносӣ «**speaker – сухангӯ**» маъноҳои зеринро дорост: «1. a person who makes a talk or gives a speech: *She was a brilliant public speaker;* – шахси суханкунанда: *Ӯ сухангӯи олии мардумӣ буд;* 2. person who is or was speaking: *I looked around to see who the speaker was –* шахсе, ки сухан гӯфтаистодааст ё мегуфт: *Ман ба атроф назар кардам, то кӣ будани сухангӯро донам;* 3. a person who speaks a particular language: *Chinese speakers* – шахсе, ки бо як забони муайян сухан меронад: *Сухангӯёни чинӣ;* 4. the title of the person whose job is to control the discussions in a parliament: *The speaker of representatives* – унвони шахсе, ки вазифаи ӯ назорат кардани муҳокимаҳо дар парламент мебошад: *Сухангӯи намояндаҳо;* 5. the part of a radio, computer or piece of musical equipment that the sound comes out of: қисми радио ё таҷхизоти мусиқӣ, ки садо аз он мебарояд» [LDELС, 2008, р. 461].

Истилоҳи тарҷумашиносии «**сухангӯ – speaker**» дар забони тоҷикӣ маъноҳои зеринро дорад: 1. гапзананда, гӯянда; гапзан, нотик; лаъли сухангӯ, маҷозан лаби маҳбуба; 2. шорех, муфассир; сухангӯи дафтари матбуот (маъмулан дар назди вазорати корҳои хориҷӣ) [ФТЗТ-Ҕ. 2, 2008, с. 278].

Дар забони англисӣ истилоҳи «**analogue – аналог**» дорои ду маъно мебошад: «1. using a continuously changing range of physical quantities to measure or store data: *an analogue signal* – бо истифода аз диапазони доимо тағйирёбандаи бузургии физикӣ барои ҷен кардан ё нигоҳ доштани маълумот: *сигнал аналогӣ;* 2. a thing that is similar to another thing: *Scientists are attempting to compare features of extinct animals with living analogues* – ҷизе, ки монанд ба чизи дигар аст: *Олимон кӯшиши менамоянд, ки ҳусусиятҳои*

ҳайвонҳои побудшударо бо аналогҳои зинда мүқоиса намоянд» [OALD, 2015, p. 48].

Забоншиноси точик С. Чоматов дар фарҳанги истилоҳоти забоншиносии худ зери шарҳи истилоҳи мазкур чунин навиштааст: «the word of a language corresponding word another language according to semantics, etymology, morphology and etc. – аналог, монанд (калимаи як забон, ки ба калимаи забони дигар аз лиҳози семантиқӣ, этимологӣ, морфологӣ ва ғайра мувофиқ аст)» [Чоматов, 2015, с. 33].

Фарҳанги «Longman Dictionary of English Language and Culture (LDELС)» маъноҳои истилоҳи «**communication – робита (иттилоот)**»-ро чунин шарҳ додааст: «1. the act or process of communicating: *Radio is an important means of communication* – амал ё раванди муошират: *Радио воситай мӯҳими иттилоот аст*; 2. something communicated, a message, a letter etc.: *He received a communication from the solicitors telling him that his uncle had died* – василаи иттилоотӣ, хабар, нома: *Ӯ аз адвокатҳо оид ба вафоти амакаш иттило гирифт*» [LDELС, 2008, p.275].

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи «**робита (иттилоот) – communication**» чунин маъно дорад: «аз арабӣ **رایط** бастагии байни ду ҷиз, пайванд, бастагӣ, алоқа» [ФТЗТ, Ҷ. 2, 2008, с. 167].

Ҳамин тарик, маълум гардид, ки дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ истилоҳи «*translation – тарҷума*» дар ҳар ду забон дорои 3 маъно, истилоҳи «*editing – таҳрир*» дар англисӣ 5 ва дар тоҷикӣ 2 маъно, истилоҳи «*equivalent – муодил*» дар ҳар ду забон дорои 2 маъно, истилоҳи «*speaker – сухангӯ*», дар англисӣ 5 ва дар тоҷикӣ 2 маъно, истилоҳи «*analogue – аналог*», дар англисӣ 2 ва дар тоҷикӣ 1 маъно ва истилоҳи «*communication – робита (иттилоот)*» дар англисӣ 2 ва дар тоҷикӣ 1 маъноро соҳиб мебошанд.

Акнун ба сифати истилоҳоти сермаънои тарҷумашиносӣ дар забони тоҷикӣ истилоҳоти «лаҳн – accent», «таҳлил – analysis», «лаҳҷа – dialect»,

«маъно – meaning», «меъёр – norm», «нутқ – speech»-ро метавон баррасӣ кард:

Истилоҳи «лаҳҳ – accent» дар забони тоҷикӣ ба ду маънӣ истифода мешавад: «1. аз арабӣ لحن оҳанги гӯфтор; овоз; 2. нағма, оҳанг, наво» [ФТЗТ, Ҷ. 1, 2008, с. 717].

Истилоҳи дар боло зикршуда дар забони англисӣ бо 4 маъно ифода ёфтааст: «1. a particular way of speaking, usually connected with a country, area or social class – тарзи мушаххаси муошират, ки одатан ба қишин, минтақа ё табакаи иҷтимоӣ хос аст; 2. importance given to a word or part of a word by saying it with more force or on a different musical note – аҳаммияте, ки ба қалима ё як қисми қалима бо роҳи бо қувваи бештар ва ё дар нотаи дигари мусиқӣ гӯфтани он дода мешавад; 3. a mark used in writing or printing, especially above the word or part of a word – аломате, ки ҳангоми навиштан ё чоп кардан истифода мешавад, алалхусус, дар болои қалима ё қисме аз қалима; 4. particular importance or interest – аҳаммият ё таваҷҷӯҳи хоса» [LDELС, 2008, p. 6].

Истилоҳи дигари тарҷумашинии забони тоҷикӣ «таҳлил – analysis» чунин маъниҳоро доро мебошад: «1. аз арабӣ تحلیل усул ва равиши таҳқиқӣ илмӣ бо роҳи санҷидани ҷиҳатҳои ҷудогона, хосият ва ҷузъҳои таркибии ҷизе; 2. таҳлил кардан (намудан) санҷидан, анализ кардан» [ФТЗТ, Ҷ. 2, 2008, с. 327].

Вале истилоҳи «таҳлил – analysis» дар англисӣ дорои 4 маъно мебошад: «1. examination of something by dividing it into separate parts: *The analysis of food showed the existence of poison* – ташхиси ҷизе бо ҷудо кардани он ба қисмҳои ҷудогона: *ташхиси ҳӯрок мавҷудияти заҳрро нишон дод*; 2. an examination of something together with thoughts and judgements about it: *a detailed analysis of the week's news* – ташхиси ҷизе ҳамроҳ бо андешаҳо ва қарорҳо дар бораи он: *таҳлили муфассали ҳабарҳои ҳафта*; 3. psychoanalysis – психоанализ; 4. in the final or last analysis when everything

has been considered – дар таҳлили ниҳоӣ ё охирин, вақте ки ҳама чиз ба назар гирифта шудааст» [LDELС, 2008, p. 41].

Сермаъноии истилоҳи «лаҳҷа – dialect» дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бад-ин тартиб инъикос гардидааст: «1. аз арабӣ **لّهجه** тарзи сухан гуфтан ва талаффузи хоси як маҳал; 2. збии. навъи забони гуфтугӯи умумихалқӣ, ки дар ҳудуди муайян муюширату мубодилаи афкори мардум бо он сурат мегирад, шева, диалект; лабу лаҳҷа карда ҷарbzабонӣ қарда, гапдонӣ қарда» [ФТЗТ, Ҷ. 1, 2008, с. 717].

Истилоҳи дар боло инъикосёфта дар забони англисӣ бо як маъно ифода ёфтааст: «a variety of a language spoken in one part of a country, which is different in some words or grammar from other forms of the same language: Kurdish has three major dialects – гунаҳои ҳамон як забоне, ки дар як қисмати қишвар гап мезананд, ки аз рӯйи баъзе қалимаҳо ё грамматика аз шаклҳои дигари ҳамон забон фарқ мекунад: Забони курдӣ се лаҳҷаи асосӣ дорад» [LDELС, 2008, pp. 378-379].

Истилоҳи тарҷумашиносии «маъно – meaning» дар забони тоҷикӣ дорои се маъно мебошад: «1. аз арабӣ **معنا/معنى**. он чи қалима, ишора, аломат ва ғайра онро ифода мекунад; мазмуни қалом... маънои луғавӣ..., маънои маҷозӣ...; 2. мақсад, мурод, манзур; 3. моҳият, мазмун» [ФТЗТ, Ҷ. 1, 2008, с. 22].

Истилоҳи зикрғашта дар забони англисӣ бо 3 маъно шарҳ дода шудааст: «1. that which you are intended to understand by something spoken or written or by something expressed in other ways such as by signs: *One word can have several meanings* – ҷизе ки интизор меравад шумо тавассути ҷизи гуфташуда ё навишташуда ва ё ҷизе ки бо дигар роҳҳо ба мисли аломатҳо, дарк намоед: *Як қалима метавонад якчанд маъно дошта бошад*; 2. importance or value: *He says his life has lost its meaning since his wife died* – аҳамият ё арзиш: *Ӯ мегӯяд, ки ҳаёташ пас аз марғи ҳамсаравӣ маънояшро гум қардааст*; 3. an aim or intention, especially a hidden one: *a look full of*

meaning – ҳадаф ё ният, махсусан, ҳадафи ниҳонӣ: *нигоҳи нур аз маъно*» [LDELС, 2008, р. 870].

Сермаъноии истилоҳи «**меъёр – norm**» дар забони тоҷикӣ бад-ин тартиб аст: «1. аз арабӣ **معیار** тарозуи зарсанҷ; санги маҳак; асбоб ё олати санчиши чизе; 2. андоза, ҷенак, паймона; 3. андоза, нахв, милок; миқдор, мизон; меъёри баҳогузорӣ талаботе, ки дар асоси он баҳо муайян мешавад (мас., ба дониши талаба)... » [ФТЗТ, Ҷ. 1, 2008, с. 796].

Аmmo ин истилоҳ дар забони англисӣ бо як маъно тафсир шудааст: «**norm – a standard, for example of behavior or ability, that is regarded as average or generally acceptable: This is out of norm – меъёр**, стандарт, масалан, рафтор ё қобилият, ки ба ҳисоби миёна ё умуман қобили қабул дониста мешавад: Ин аз меъёр берун аст» [LDELС, 2008, р. 954].

Истилоҳи дигари тарҷумашинойӣ дар забони тоҷикӣ сермаъност, ин «**нутқ – speech**» мебошад: «1. аз арабӣ **نطق** қобилияти сухан гуфтан, ба забон овардани калом, гапзаний; узвҳои нутқ узвҳои гуногуни инсон (аз қабили забон, ком, ҳалқ, садопардаҳо, забонча ва ғ.), ки бо иштироки онҳо овозҳои нутқ ба вучуд меояд; 2. ҳунари сухангӯй; суханронӣ дар назди ҷамъият; хитоба гуфтан; нутқи бурро ҳунари равшан, фаҳмо ва зебову ифоданок сухан гуфтан; 3. забоншиносӣ. услуб, тарзи гуфтор; нутқи хаттӣ услуби забони китобӣ, забони навишторӣ; нутқи айнан нақлшуда порчае аз гуфтори шаҳси дигар, ки нависанда ё гӯянда бе ягон тафйирот, яъне айнан дар иншо ё сухани худ иқтибос меорад; нутқи мазмунан нақлшуда мазмунӣ сухани каси дигар, ки гӯянда ё нависанда онро одатан ихти-соран дар калом ё навиштаи худ меорад... » [ФТЗТ, Ҷ. 1, 2008, с. 946].

Дар фарҳанги «Longman Dictionary of English Language and Culture» истилоҳи «**нутқ – speech**» бо чор маъно инъикос гардидааст: «1. the act or power of speaking; spoken language: *Only human beings are capable of speech* – амал ё қудрати сухан гуфтан; забони гуфтугӯй: *Танҳо одамон қобилияти сухан гуфтан доранд*; 2. the way of speaking of a person or group: *I think young people sometimes are disrespectful* – тарзи гуфтугӯи шаҳс ё гурӯҳ: *Ман*

фикр мекунам, ки ҷавонон баъзан беэҳтиромӣ мекунанд; 3. an act of speaking formally to a group of listeners: *I have to give a speech to the Press Club*: – амали ба таври расмӣ сухбат кардан бо як гурӯҳи шунавандагон: *Ман бояд бо клуби матбуот сухбат қунам*; 4. a usually long set of lines for an actor to say in a play: *direct speech* – маҷмуи сатрҳои одатан дароз барои нақши актёр дар намоишнома: *нутқи мустақим*» [LDELС, 2008, p. 870].

Ҳамин тарик, маълум гардид, ки дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ истилоҳи «лаҳн – accent» дар забони тоҷикӣ дори 2 маъно, вале дар англисӣ 4 маъно, истилоҳи «таҳлил – analysis» дар тоҷикӣ 2 маъно ва дар англисӣ 4 маъно, истилоҳи «лаҳча – dialect», дар тоҷикӣ 2 ва дар англисӣ дори 1 маъно, истилоҳи «маъно – meaning» дар ҳар ду забон дори 3 маъно, истилоҳи «меъёр – norm» дар тоҷикӣ 3 ва дар англисӣ 1 маъно ва истилоҳи «нутқ – speech» дар тоҷикӣ 3 ва дар англисӣ 4 маъноро соҳиб мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки аз рӯйи маводи батаҳлилрасида истилоҳоти тарҷумашиносии сермаъно дар забони анлисӣ 14% ва дар забони тоҷикӣ 11%-ро ташкил медиҳанд.

2.5. Синонимия истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Агар мо ба баромади вожаи синоним назар афканем, дармеёбем, ки он аз лотинӣ дар шакли «synōnum» ва он дар навбати худ аз юнони қадим «synōnum – συνώνυμον» гирифта шудааст, ки «syn (σύν - якчоя, шабеҳ, монанд) ва «-ōnum(-ωνυμ) – вожа, калима, «яъне вожаи монанд» мебошад. Синоним калима, морфема ё ибораест, ки маъни калима, морфема ё ибораи дигарро дар ҳамон забон комилан ё қариб яхела ифода мекунад. Забоншиносону муҳаққиқон роҷеъ ба ин истилоҳ таҳқиқот намуда, назару андешаҳо ва қонуниятҳои муҳталифи онро баррасӣ намудаанд.

Забоншиноси рус Л.Л. Нельюбин дар фарҳанги истилоҳоти тарҷумашиносии худ бо номи «Толковый переводоведческий словарь» истилоҳи «синонимҳо»-ро чунин шарҳ додааст: «1. калимаҳое, ки аз ҷиҳати маъни наздианд ё яхелаанд, як мағҳумро ифода мекунанд, аммо бо ифодаи маъни, рангорангии услубӣ ва ё ҳарду фарқ мекунанд; одатан таносуби ҳамон як ҳиссаи нутқ ва ҳамчун унсурҳои ивазшавандай гуфтор амал мекунанд; 2. калимаҳои ҳамон як қисми нутқ, ки маъни луғавии пурра ё қисман ба ҳам мувоғиқ доранд... » [Нельюбин, 2003, с. 193].

Дар «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ» Ш. Бобомуродов ва З. Мухторов зери таҳрири С. Сабзаев дар мавриди истилоҳи «синонимия» чунин шарҳ додааст: «Синонимия (юн. sinonimos – ҳамном, якмаъно) – дар ифодаи маъни асосӣ ба ҳамдигар мувоғиқ омадани морфема, калима, қолабҳои синтаксисӣ ва воҳидҳои фразеологӣ... » [Бобомуродов, 2015, с. 215].

«Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» истилоҳи муродифро бо синоним эквивалент муаррифӣ намуда, дар шарҳи он овардааст: «Муродиф аз арабӣ مرادف – ду ё чанд калимаи аз ҷиҳати таркиби овозӣ гуногун, ки як

маъно ё маъноҳои ба ҳам наздикро ифода мекунанд (мас., калима ва вожа)» [ФТЗТ, Ҷ. 2, 2008, с. 843].

Ҳамин тавр, дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ низ падидай синонимия ба мушоҳида мерасад.

Ба сифати синонимияи истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ, истилоҳоти зеринро метавон ҳамчун намуна мисол овард: «autotranslation – self translation» (худтарҷуманамоӣ), «calque – loan translation» (тарҷумаи таҳтуллафз), «computer-aided translation – computer-assisted translation (CAT)» (тарҷума бо ёрии компьютер), «source language – A language» (забони манбāъ ё асл), «target language – B language» (забони тарҷума), «cultural translation – cultural approach» – тарҷумаи фаҳангӣ), «false friends – faux amis» - (дӯстони назарғиреби тарҷумон) [Shuttleworth, 1997, pp. 25, 38, 57, 109; Нағзибекова, 2014, с. 7, 14, 36, 42];

Истилоҳоти «autotranslation» ва «self translation» – (худтарҷуманамоӣ) бо ҳам ҳаммаъно буда, як навъи мушаххаси тарҷумаро ифода менамоянд. Чунончи фарҳанги «Dictionary of translation studies»-и муаллифон Марк Шаттлворт (Mark Shuttleworth) ва Мойра Кови (Moira Cowie) дар шарҳи ин ду истилоҳ менависанд: «the translation of an original work into another language by the author himself – тарҷумаи асари аслӣ бо забони дигар аз ҷониби худи муаллиф» [Shuttleworth, 1997, p. 13];

Ҳаммаъно ва муродиф будани истилоҳи тарҷумашиносии «calque» ва «loan translation» чунин инъикос гардидааст: «a term used to denote the process whereby the individual elements of an SL item (e.g. morphemes in the case of a single word) are translated literally to produce a TL equivalent. Истилоҳе, ки барои нишон додани раванде истифода мешавад, ки дар он унсурҳои алоҳидаи ҷузъи ЗА (масалан, морфемаҳо дар мавриди як калима) барои оғаридани муодили онҳо дар ЗТ, ҳарф ба ҳарф тарҷума мешаванд» [Shuttleworth, 1997, p. 18];

Забоншинос А. Мамадназаров синонимияи ин ду истилоҳро чунин шарҳ медиҳад: «translation *the same as* calque – ин истилоҳ барои ифода

кардани иқтибосҳои навъи мушаххас, ки дар онҳо тарҷумаи бевоситай воҳидҳои таркибии вожаи хориҷӣ ё ибора ҷой дорад, истифода мешавад» [Мамадназаров, 2020, с. 163].

Қобили зикр аст, ки дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ баъзан истилоҳоте ба мушоҳида мерасанд, ки дорои беш аз як синоним мебошанд, vale ҷаҳони мағҳуми воҳидро ифода мекунанд. Ин падида дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ дида намешавад. Масалан, истилоҳи «**computer-aided translation – computer-assisted translation (CAT)**» (тарҷума бо ёрии компьютер ё тарҷумаи компьютерӣ), муодилҳои истилоҳоти «**machine-aided translation (MAT) – machine-assisted translation**» ва инчунин бо «**machine aided human translation – machine-assisted human translation**» синоним буда, дар маҷмуъ як мағҳумро ифода менамоянд: «*a translation strategy whereby translators use computer programs to perform part of the process of translation* – стратегияи тарҷума, ки тавассути он тарҷумонҳо барномаҳои компьютериро барои иҷрои як қисми раванди тарҷума истифода мебаранд» [Shuttleworth, 1997, p. 98].

Барои содатар ва осонтар намудани истилоҳоти тарҷумашиносӣ, гайр аз он ки усули ихтисора мавҷуд аст (*ниг. боби 2, фасли 2.3.4*), инчунин ҳастанд муродифоте, ки бо роҳи аломатгузорӣ нисбатан дар шакли кӯтоҳ ва сода истифода мешаванд. Масалан: «**source language (SL) – A language**» – (забони манбаъ ё асл) – («A» language: the mother tongue of a translator – Забони модарии тарҷумон); «**target language (TL) – B language**» – (забони тарҷума) – («B» language: a language that a translator can speak and write almost as well as their mother tongue – Забоне, ки тарҷумон қариб, ки ба мисли забони модарии худ навишта ва гуфтугӯй карда метавонад) [Shuttleworth, 1997, pp. 76-82].

Шарҳи истилоҳоти «**cultural translation**» ва «**cultural approach**» – **тарҷумаи фаҳангӣ**) яксон мебошад: «*a term used informally to refer to types of translation which function as a tool for cross-cultural or anthropological*

research, or indeed to any translation which is sensitive to cultural as well as linguistic factors. Ин истилоҳ барои ба таври гайрирасмӣ истинод овардан ба навъҳои тарҷума, ки чун дастгоҳ барои таҳқиқоти фарҳангӣ ва антропологӣ ва ё дар воқеъ ба дилҳоҳ навъи тарҷума, ки ба омилҳои фарҳангӣ, ба мисли забоншиносӣ ҳассос аст, истифода мешавад» [Shuttleworth, 1997, p. 35].

Истилоҳҳои тарҷумашиносии «**false friends**» ва **faux amis**» - (дӯстони назарфиреби тарҷумон), ки синонимҳои ҳамдигар мебошанд, ба як маънӣ тафсир гардидаанд, ки ин ҳам яке аз хусусиятҳои вижай истилоҳоти тарҷумашиносӣ маҳсуб меёбад: «a standard term used to describe SL and TL items which have the same or very similar form but different meanings, and which consequently give rise to difficulties in translation. Истилоҳи стандартӣ барои тавсифи воҳидҳои ЗА ва ЗТ, ки шакли яхела ё хеле монанд доранд ва дар натиҷа мушкилотро дар тарҷума ба вуҷуд меоваранд» [Shuttleworth, 1997, p. 77].

Бад-ин тартиб аз маводи ба таҳлилрасида роҷеъ ба синонимияи истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ ошкор гардид, ки 7% -ро истилоҳоте ташкил мекунанд, ки дорои синонимҳо ё эквивалентҳо мебошанд.

Дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ низ ин падида мавҷуд аст: «**тарҷумаи комил – адекват**», «**транскрипсия – овонависӣ**», «**билингва – дузабона**», «**оригинал – матни асл**», «**переводология – тарҷумашиносӣ**», «**анализ – таҳлил**».

Дар «Фарҳанги тафсирии истилоҳоти тарҷумашиносии забоншиносон» М.Б. Нагзибекова ва М.М. Мирзоева истилоҳи «**тарҷумаи комил – адекват**» чунин тафсир гардидааст: «Тарҷумаи комил ва пурра ба ифодаи дурусту саҳехи хусусиятҳо ва мундариҷаи матни асл, шаклҳои забонии он, аз ҷумла сохтор, услуб, лексика ва грамматика дар алоқамандӣ бо саҳехияти бенуқсони забони тарҷума асос меёбад...» [Нагзибекова, 2014, с. 7];

Истилоҳи «транскрипсия – овонависӣ» асосан системаи алломатҳоеро ифода менамояд, ки дар ивази нутқи инсон ба кор бурда мешавад.

Шахсе, ки ду забонро дар сатҳи баланд донад ва ё донандаи ду забон бошад, дар илми забоншиносӣ ва маҳсусан, тарҷумашиносӣ ӯро «дузабона» ё «билингв» ном мебаранд.

Матне, ки тарҷума мешавад ва ё ба ибораи дигар, матни тарҷумашавандаро «оригинал – матни асл» ном мебаранд, ки баъзан бо номи «матни хориҷӣ» - «foreign text» низ маъмул аст.

Шарҳу тавзехи истилоҳи «переводология – тарҷумашиносӣ» дар забони тоҷикӣ чунин аст: «1. илм дар бораи тарҷума ҳамчун ҷараён, таърихи тарҷума, асосҳои умуниҳои ҳусусии он, техника ва методикаи ҷараёни тарҷума, малакаҳои тарҷумонӣ. Ин илм маҳоратро ҳамчун навъи мураккаби фаъолияти гуфтугӯйӣ дар ҳолати дузабонӣ, яъне чунин ҳолате, ки ҳангоми муоширати гуфтугӯйии забонӣ (иртибот) бо воситаҳои забони дигар амалӣ мегардад (бо рамзҳои ду системаи забонӣ) меомӯзад; 2. илм дар бораи тарҷума, он фаъолияти нутқро, ки дар ҷараёни он бояд ба сифати таъвизи комили асарҳои додашуда (матнҳо) ба забони дигар баромад кунанд, меомӯзад [Нагзибекова, 2014, с. 62];

Истилоҳи «анализ – таҳлил» яке аз се марҳилаи амалияи тарҷумаро ифода мекунад. Раванди таҳлил аз хондани матни манбаъ пас аз тарҷумай он бо забони дигар, таҳлили компонентии тарҷума, ки оё ҳадафи меҳварии муаллифи матни аслро ба хонандаи он дар тарҷума инъикос ёфтааст ё на, иборат мебошад.

Ҳамин тавр, аз шумораи умумии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забони англисӣ 19 истилоҳи дорои синонимҳо маълум гардид, ки 7%-ро ташкил медиҳанд. Дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ бошад, 13 истилоҳи муродифӣ ё синонимӣ муайян гардид, ки 3%-и шумораи умумии истилоҳотро дар ин забон ташкил мекунанд.

2.6. Антонимия истилоҳоти тарҷуманиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Аз этиологияи вожаи «антоним» бармеояд, ки он аз забони юнонӣ «anti-зид, муқобил» ва «+онум – ном» гирифта шуда, дар забоншиносӣ, инчунин, бо унвони «калимаҳои муқобилмаъно ё зидмаъно» низ муаррифӣ мегардад. Антонимия навъи муносибати маъноии байни воҳидҳои лексикӣ ва дигар воҳидҳои забонро меноманд, ки маъноҳои бо ҳам муқобил доранд. Антонимҳо одатан калимаҳои мансуб ба як ҳиссаи нутқ мебошанд, ки маъноҳои муқобили бо ҳам мувоғиқ доранд.

Қобили зикр аст, ки падидаи «антонимия» хоси на ҳама калимаҳои забон буда, маъмулан бо ҳиссаҳои нутқи сифат, зарф ва исм ба мушоҳида мерасад. Истилоҳи «антонимҳо» дар «Фарҳанги истилоҳоти тарҷуманиносӣ»-и Л.Л. Нелюбин чунин тафсир гардидааст: «1. калимаҳои дорои маънои муқобил; 2. калимаҳои як ҳиссаи нутқ, ки мазмунан муқобили ҳамдигаранд» [Нельюбин, 2003, с. 21]. Забоншинос А. Мамадназаров таърифи пешниҳоднамудаи Л.Л. Нелюбинро таъйид намуда, дар «Вожаномаи тафсирии англисӣ-русӣ-тоҷикии истилоҳоти луғатнигорӣ» зери шарҳи истилоҳи мазкур менависад: «Одатан, антонимҳо гуфта ду калимаеро меноманд, ки ба як ҳиссаи нутқ мансуб буда, маъноҳои бо ҳам зид доранд» [Мамадназаров, 2020, с. 16]. Дар «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ»-и С. Ҷоматов мағҳуми истилоҳи «антоним»-ро чунин шарҳ шудааст: «...калимаҳое, ки маънои ба ҳам зид доранд» [Ҷоматов, 2016, с. 37].

Маводи таҳқиқшуда нишон медиҳад, ки дар системаи истилоҳоти тарҷуманиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ падидаи «антонимия» истисно набуда, дар ин миён истилоҳотеро метавон мушоҳида кард, ки дорои антонимҳо мебошанд.

Шумораи истилоҳоти тарҷуманиносӣ, ки дорои ин ҳусусияти луғавиянд, дар ҳарду забон кам мебошад. Маврид ба зикр аст, ки теъодди

зиёди ин гуна истилоҳот дар шакли ибораҳои исмӣ ва сифатӣ сохта шудаанд:

а) Антонимияи истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забони англисӣ.

Маъмулан дар забони англисӣ низ истилоҳоти тарҷумашиносӣ бо ҳамон вижагиҳои зидмаънӣ ба назар мерасанд: «formal translation – informal translation, тарҷумаи расмӣ – тарҷумаи гайрирасмӣ», «covert translation – overt translation, тарҷумаи маҳфӣ – тарҷумаи ошкор», «restricted translation – total translation, тарҷумаи маҳдуд – тарҷумаи кул», «source culture – target culture - фарҳанги забони асл – фарҳанги забони тарҷума», «direct speech – indirect speech, нутқи мустақим – нутқи ғайримустақим». Масалан: истилоҳоти «restricted translation – total translation, тарҷумаи маҳдуд – тарҷумаи кул» бо ҳам муқобилмаъно мебошанд, ки фарқ миёни ин дуро метавон чунин инъикос кард: «restricted translation – тарҷумаи маҳдуд» - навъи тарҷумаеро мегӯянд, ки бо «total translation – тарҷумаи кул» муқосашавандааст. Яъне тарҷумае, ки дар он матни забони асл бо матни забони тарҷума танҳо дар як сатҳи маҳдуд баргардон мешавад. Забоншиносӣ дорои чаҳор сатҳ мебошад, ки ҳар яке дар навбати худ дорои тарҷумаи маҳдуни ба ҳам алоқаманд мебошад. Ба мисли тарҷумаи грамматикӣ, графологӣ, лугавӣ ва фонологӣ [Shuttleworth, 1997, р. 145]. Бар хилофи ин, истилоҳи «total translation – тарҷумаи кул» тарҷумаест, ки дар он матни аслӣ дар ҳама сатҳҳои забон тарҷума мешавад [Shuttleworth, 1997, р. 174];

б) Антонимияи истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забони тоҷикӣ. Дар забони тоҷикӣ низ теъдоди муайяни истилоҳоти соҳаи тарҷума хусусияти антонимӣ доранд: «муодилнокӣ – номуодилӣ (нобаробарӣ), equivalence – non-equivalence», «меъёрҳои фарҳанги забони асл – меъёрҳои фарҳанги забони тарҷума, source culture norms – target culture norms», «забони манбаъ (асл) – забони тарҷума, source language – target language», «матни манбаъ (асл) – матни тарҷумашуда, source text – target text», «тарҷумашавӣ – тарҷуманашавӣ, translatability – untranslatability», «забони расмӣ – забони

гайрирасмӣ, formal language – informal language», «тарчумаи язабона – тарчумаи бисёрзабона, monolingual translation – multilingual translation», «тарчумаи таҳтуллафзӣ – тарчумаи маънӣ (озод), literal translation – sense for sense translation (free)», «забони модарӣ – забони хориҷӣ, mother tongue – foreign language», «тарчумаи мустақим – тарчумаи гайримустақим, direct translation – indirect translation». Масалан, дар «Фарҳанги тафсирии русӣ-точикии истилоҳоти тарҷумашиносӣ»-и М.Б. Нағзибекова ва М.М. Мирзоева муқобилмаъно будани истилоҳоти «матни манбаъ (асл) – матни тарҷума, source text – target text» ҷунин шарҳ дода шудааст: «матни манбаъ (асл) – source text» ба матне гуфта мешавад, ки он дар забони асл нигошта шудааст, ё матне, ки барои тарҷума пешниҳод шудааст. Инҷунин, ҷумлаҳои воқеии гуфташуда ё сабтгардида, ки тарҷума мешаванд ё барои тарҷума пешниҳод гардидаанд [Нағзибекова, 2014, с. 21]. Вале ин мағҳум антоними истилоҳи «матни тарҷумашуда – target text» мебошад. Яъне матне, ки дар натиҷаи тарҷума ҳосил мешавад ё худ матне, ки аз матни оригинал (аслӣ) дар забони дигар баргардон шудааст» [Нағзибекова, 2014, с. 42].

Ҳамин тарик, маълум гардид, ки истилоҳоти тарҷумашиносии дорои антонимҳо асосан аз ду унсур, ки якero «тарҷума – translation» ташкил мекунад, иборат мебошанд. Ба ибораи дигар, ин гуна истилоҳот маъмулан анвоъ ва равандҳои гуногуни тарҷумаро дар ҳарду забон инъикос менамоянд.

Хулосаи боби II

Масъалаҳои боби дуюмро мавриди таҳлилу ташхис қарор дода метавон ба ҷунин хулса омад:

1. Сарҷашмаҳои истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои таҳқиқшаванд, ки сутунҳои устувори соҳа арзёбӣ мегарданд, хеле зиёданд, ки дар навбати худ теъдоди муайяни онҳо хусусияти сирф соҳавӣ дошта, арзиши бештар ва аҳаммияти назаррас доранд.

2. Истилоҳоти тарҷумашиносии ин ду забон аз лиҳози соҳтор аз ҳамдигар то андозае тафовут доранд. Яке аз вижагиҳои фарқунанда миёни ин ду забон ин аст, ки дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ истилоҳоти зиёде бо усули ихтисора соҳта шудаанд, дар ҳоле ки ин усул дар истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ фаъол нест.

3. Падидай сермаънӣ хоси ҳарду забонҳо мебошад, вале синонимия бештар дар истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ фаъол аст.

4. Усули аффиксатсия дар раванди истилоҳсозии ҳарду забон сермаҳсул арзёбӣ мешавад. Агар аффиксҳои истилоҳсози забони англисӣ баромади лотинӣ, юнонӣ ва фаронсавӣ дошта бошанд, пас, дар забони тоҷикӣ аффиксҳо бештар аз забони арабӣ иқтибос шуда, теъдоди муайяни онҳо аз форсии қадим ва миёна мерос мондаанд.

5. Роҷеъ ба мансубияти истилоҳоти тарҷумашиносӣ ба ҳиссаҳои нутқ метавон қайд кард, ки 90%-и истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои таҳқиқшаванда исм буда, 10%-и онро сифат ва феълу зарф ташкил медиҳанд.

БОБИ III

ИСТИЛОХОТИ ИҚТИБОСИИ ТАРҔУМАШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

3.1. Истилоҳоти тарҷумашиносии баромади асл дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Забон чун унсури муҳимми ҷомеа доимо дар мавқеи тағйирёбист ва ҳамзамон, бо фаъолияти ҷомеае, ки бо ин забон муошират менамоянд, алоқамандии зич дорад. Бо туфайли пешрафти илму технология фонди лексикии забонҳо низ меафзояд. Дар ин раванд маҳз барои ифода намудани мағҳумҳои навин забонҳоро лозим меояд, то аз ҳамдигар вожаҳоро қарз гиранд. Бархе аз вожаҳои иқтибосшуда, бо гузашти солҳо мавқеи истифодаи худро устувор намуда, мисли калимаҳои аслии забон дар ҷомеаи муайян хизмат мекунанд. Дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар муқоиса бо вожаҳои иқтибосшуда мавқеи калимаҳои аслии ҳаду забонҳо нисбатан камтар мушоҳида мегардад. Дар натиҷаи таҳлили мо бо такя ба энциклопедияҳо ва лугату фарҳангҳои этимологӣ ҷанде аз истилоҳоти тарҷума, ки баромади асл доранд, муайян гардида, мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд:

Истилоҳи «*speech – нутқ*» аз давраи қадим (Old English ё O.E.) дар шакли «*space*» ва давраи миёна (Middle English ё M.E.) дар шакли «*speche*» ба давраи нав (New English ё N.E.) дар шакли «*speech*» боқӣ мондааст. Чунин маълумот дар фарҳангӣ этимологии «A Concise Etymological Dictionary of the English Language» (ACEDEL) зери таҳрири В.С Волтер (W.S. Walter) инъикос ёфтааст [ACEDEL, 1927, p. 506]. Қобили қайд аст, ки бо вожаи «*speech*» якқатор истилоҳоти дигари тарҷума низ соҳта шудаанд: «*speech acts – фаъолиятҳои нутқ*», «*speech pace – суръати нутқ*», «*speech reading – хондани нутқ*» ва ғ.

Истилоҳи «borrow (-ing) – иқтибос», баромади англисӣ дошта, он аз О.Е. «borgian» ва М.Е. «borwcn» дар забони англисии мусир дар шакли «borrow(-ing)» боқӣ мондааст [ACEDEL. 1927, р. 76]. Истилоҳи мазкур ба интиқоли калима ё ифода аз забони асл ба забони *тарҷума* ё барои пур кардани холигии луғавӣ дар забони *тарҷума* ё ба даст овардани таъсири услубии мушаххас даҳл дорад. Баъзе аз иқтибосот пас аз интиқол ёфтани ба забоне чунон мустаҳкам мегарданд, ки дигар онҳо аз вожагони аслӣ фарқ карда намешаванд. Тарҷума ё иқтибос шудани вожаи бегона ба ҳадафи тарҷума ва аудиторияи забони тарҷума вобаста аст.

Истилоҳи дигар «mean(-ing) – маъно» мебошад, ки он аз М.Е. дар шакли «*tepen*» ва минбаъд «*mean*» боқӣ мондааст [ACEDEL, 1927, р. 321]. Маънои денотативӣ ё истиноди *ифодаи забонӣ* маънои устувор ва абстракции он аст, ки аз контекст ва вазъият вобаста нест. Он одатан бо маънои коннотативӣ, ки ҷузъи эҳсосӣ, аз ҷиҳати субъективӣ тафйирёбандай маъно мебошад, муқоиса карда мешавад. Масалан, калимаи шаб маънои денотавии «давраи торики байни ғуруби офтоб ва тулӯи офтоб»-ро дорад, аммо инчунин метавонад бо маъноҳои коннотативии марбут ба даҳшат ё танҳоӣ алоқаманд бошад.

Таҳқиқи этимологии истилоҳоти тарҷума дар забони англисӣ ошкор соҳт, ки вожаҳои асили англисӣ якҷо бо вожаҳои иқтибосшуда дар масири соҳтмони истилоҳоти тарҷумашносии забони англисӣ фаъол мебошанд. Одатан ин гуна истилоҳот аз ду, се ё ҷаҳор вожа таркиб ёфтаанд, ки яке аз онҳо вожаи асл мебошад:

Истилоҳи «spoken language – забони гуфторӣ» аз ду вожа *spoken* (*speak*) – гуфтугӯй кардан ва *language* – забон таркиб ёфтааст. Вожаи «*speak*» дар даврони Anglo-саксонӣ (Anglo-Saxon (A.S.)) дар шакли «*specan*» ва ё «*sprecan*» ба маънои *to make a noise – фигон* кардан фаҳмида мешуд. Ҳамин тавр, минбаъд дар М.Е. дар шакли «*speak*» истифода мешуд ва бо ҳамин шакл ба забони англисии мусир ба мерос мондааст [ACEDEL, 1927, р. 505]. Унсури дуюми истилоҳ вожаи *language* мебошад, ки он аз фаронсавии

«*langue*» ё «*the tongue*» ва ё ин ки аз лотинии «*lingue*» ё «*tangue*» баргирифта шудааст [ACEDEL, 1927, p. 283].

Забони гуфторӣ забонест, ки бар хилофи забони ҳаттӣ, тавассути садоҳои артикулӣ тавлид мешавад. Забони шифоҳӣ ё забони вокали (oral language or vocal language) забонест, ки бо роҳи овоз тавлид мешавад, бар хилофи забони имову ишора (sign language), ки бо дастҳо ва рӯй тавлид мешавад. Истилоҳи «spoken language – забони гуфторӣ» гоҳо ба маъни танҳо забонҳои вокали истифода мешавад, ки дар ин маврид ин истилоҳ дар ҳарду забонҳо дорои муродифоти худ мебошад: «*oral language – забони гуфтугӯй*» ва «*vocal language – забони вокали*».

Бо ҳамин ҳусусият чанд истилоҳи дигарро низ метавон ба мулоҳиза гирифт. Аз ҷумла, «**written** translation – тарҷумаи ҳаттӣ», «**written** language – забони ҳаттӣ», «**written** message – паёми ҳаттӣ» ва ғ. Дар таркиби истилоҳоти зикрёфта вожаи «*written – ҳаттӣ*» истифода шуддаст, ки он аз даврони A.S. дар шакли «*writan*» ва M.E. «*writen*» ба маъни «to scratch the surface of wood with a knife – рӯйи ҷубро бо корд ҳарошидан» фаҳмида мешуд. Минбаъд вожаи мазкур ба «*write*» шакли ҳудро иваз намуда, акнун маъни «навиштан, сабт кардан»-ро дорад [ACEDEL, 1927, p. 618].

Истилоҳи дигари тарҷума дар забони англисӣ «**word** for **word** translation – тарҷумаи **тактӯллафзӣ**» мебошад, ки дар он вожаи «**word**» баромади англисӣ дошта, аз «*woord*»-и A.S. ба давраи мусир дар шакли «**word**» ба мерос мондааст [ACEDEL, 1927, p. 615].

Дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ низ чанде аз истилоҳоти соҳаро, ки баромади асл доранд, метавон мушоҳида кард. Бояд қайд намуд, ки асосан ин вожаҳо аз забони форсии қадим ва миёна ба забони тоҷикии мусир ба мерос мондаанд. Акнун чанде аз истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикро, ки бо вожагони асл соҳта шудаанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

Истилоҳи «**паём – message**» вожаи асили форсӣ-тоҷикӣ буда, он дар «Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ» ба ду маънӣ шарҳ дода шудааст: «1.

пайғом, хабар, рисолат; 2. салом, дуруд, таҳният, муборакбодӣ; орзуи некардан бар касе; муроҷиат» [ФТЗТ, Ҷ. 2, 2008, с. 54]. Лозим ба ёдоварист, ки дар лексикаи забони тоҷикӣ бо истифода аз ин қалима вожаҳои зиёде соҳта шудаанд. Ба монанди: *паёмбар*, *пайгамбар*, *паёмбаргуна*, *паёмбарӣ*, *паёмгир*, *паёмгузор*, *паёмовар*, *паёпай* ва ғ.

Паём воҳиди дискретии иртибот аст, ки аз ҷониби манбаъ барои истеъмол аз ҷониби баъзе қабулкунанда ё гурӯҳи қабулкунандагон пешбинӣ шудааст. Ҳамчун истилоҳи тарҷумашиносӣ дилҳоҳ маълумоте, ки аз забони асл ба забони тарҷума баргардон мешавад, паём муаррифӣ мешавад. Паём метавонад дар шаклҳои гуногун таҳия гардад, ба мисоли: ҳаттӣ, шифоҳӣ, техникӣ, электронӣ, сабтӣ ва ғ.

Истилоҳи дигари асл «**монандӣ – analogy**» мебошад, ки дорои чунин маъниҳост: «якхела ё ба ҳамдигар наздику будани намуди зоҳирӣ ё сифати ду ҷиз ё ду қас, шабоҳат, шабеҳӣ: монандӣ доштан, монанд будан, шабоҳат доштан» [ФТЗТ, Ҷ. 1, 2008, с. 813]. Қобили қайд аст, ки истилоҳои мазкур дорои муродифи иқтибосии худ «аналогия» мебошад, ки ҳарду ҳам мавриди истифода қарор доранд.

Маврид ба зикр аст, ки истилоҳи баромадаш форсӣ-тоҷикии «**фурӯгузорӣ – omission**» дар раванди фаъолияти тарҷума серистеъмол буда, ҳамчун воҳиди лексикии забон фарогири чунин маъниҳост: «1. ғафлат, сустӣ (дар коре); ба ҳоли худ гузоштани коре; 2. гузашт, ҷашмпӯшӣ (аз коре); сустӣ рӯй додан, саҳлангорӣ ва ғафлат дар иҷрои коре, кӯтоҳӣ рӯ додан (аз тарафи қасе дар коре)» [ФТЗТ, Ҷ. 2, 2008, с. 411]. Бояд қайд кард, ки «*фурӯгузорӣ – omission*» ҳамчун истилоҳи тарҷума фаъолияти муҳимморо ифода менамояд. Ба ибораи дигар, дар зери мағҳуми ин истилоҳ тарҷума нашудани баъзе қалимаҳои матни асл, андешаҳо ва иттилооте фаҳмида мешавад, ки ё дар контекст инъикос ёфтааст ва ё тақрор шудаанд.

Истилоҳи «**забонҳои корӣ – working languages**» яке аз муҳимтарин истилоҳоти тарҷума маҳсуб меёбад. Бояд қайд кард, ки ҳарду унсури ин истилоҳ вожаҳои асл мебошанд. Асосан *забонҳои корӣ* гуфта, «забонҳои

муоширати расмӣ дар гуфтушунидҳо, конференсияҳо, маҷлисҳо, конгрессу симпозиумҳо ва гайраро меноманд» [Нағзибекова, 2014, с. 67].

Ба мисли забони англисӣ дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ низ якқатор истилоҳоти бисёрунсураго, ки яке аз унсурҳои он вожай асл мебошад, мушоҳида намудем: «*тарҷумаи жарф* – *overt translation*», «*дӯстони назарғиреби тарҷумон* – *false translator's friends*», «*иҳчамии тарҷума* – *translation compression*» [ФТЗТ, Ҷ. 1, 2008, с. 496, 486, 568]; «*тарҷумаи озод* – *free translation*», «*тарҷумаи чаппа* – *back translation*» [ФТЗТ, Ҷ. 2, 2008, с. 21, 553].

Ҳамин тавр, аён гардид, ки аз шумораи умумии 673 истилоҳи тарҷумашиносӣ дар забони англисӣ 34% ва дар забони тоҷикӣ 36%-ро истилоҳоти асл ташкил медиҳанд.

3.2. Нақши иқтибосот дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Замони муосир, ки бо унвони асри илму технология муаррифӣ мегардад, саршор аз таҳаввулот, қашфиёт ва ихтироот роҷеъ ба соҳаҳои мухталифи ҳаёти инсонӣ буда, дар ин миён ҳеч як забонро наметавон тасаввур кард, ки аз таъсири он бетафовут бошад. Барои он ки забон вазифаи асосии худро пурра иҷро қунад, лексикаи забонро мебояд, то саривақт ба тағиироти соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон, ба мисли истеҳсолот, илм, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ғайра вокуниш диҳад.

Аз ин ҷост, ки барои таъмини муоширати соҳаҳои дар боло зикрёфта дилҳоҳ забон ба *иқтибосгири* аз забонҳои хориҷӣ рӯ ба рӯ мегардад, ки бо ин васила фонди луғавии худро ғанӣ мегардонад.

Омӯзиши иқтибосоти забонҳои хориҷӣ анъанаи хеле қадимӣ дорад. Аз асри XVIII инҷониб мушкилоти иқтибосот доимо диққати забоншиносонро бо назардошти сабабҳои иқтибосгирий аз забонҳои хориҷӣ ба худ ҷалб меқунад. Раванди иқтибосшавии вожагони забони хориҷӣ дар ҳама давраҳои инкишофи худ ба ҳама забонҳо каму беш хос аст, зоро забонҳо дар вазъи комил вучуд надоранд. Омӯзиши иқтибосоти лингвистӣ ҳам дар забоншиносии хориҷӣ ва ҳам ватаниӣ анъанаи хеле тӯлонӣ дорад, зоро забонеро ёфтани ғайриимкон аст, ки таркиби луғавии худро аз ҳисоби калимаҳои хориҷӣ ғанӣ нагардонад. Нақши иқтибосот (*borrowings, loan-words*) дар забонҳои дунё яксон набуда, он аз таърихи миллат, анъанаву фарҳанг ва шароити хоси таърихии рушди ҳар як забон вобаста аст.

Дар лексикаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ шумораи зиёди вожагон ва истилоҳотеро метавон дучор омад, ки аз забонҳои мухталиф иқтибос шудаанд. Аз як тараф, *иқтибосшиавӣ* – ин ҳаракати воҳиди забони бегона аст, ки дар натиҷаи алоқаи забонӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ аз як забон ба дигаре ворид мешавад, аз тарафи дигар, он ҳамчун раванди мубодилаи

вохидҳои як забон ба забони дигар маҳсуб меёбад [Чоматов, 2015, с. 338-339].

Асосан, худи истилоҳи «иқтибос» аз англ. borrowing, фр. emprunt, нем. entlehnung ва исп. préstamo баргирифта маънои қарз гирифтани чизеро дорад. Ҳамчунин истилоҳи «калимаи иқтибосӣ» аз англ. loan-word, borrowed word, фр. mot d'emprunt, нем. lehnwort, лот. palabra prestada баргирифта вожаэро ифода менамояд, ки аз забони дигар ворид шудааст.

Аз баррасии андешаҳо ва ақидаҳои дарҷшуда дар асарҳои гуногун, маҳсусан, фарҳангҳо, аён аст, ки забоншиносону муҳаққиқон дар мавриди тафсири ин истилоҳ андешаҳои нисбатан гуногунро пешниҳод намудаанд. Масалан «Фарҳангги тафсирии забони тоҷикӣ» истилоҳи «иқтибос»-ро ҷунин шарҳ додааст: «1. иқтибос аз арабӣ اقتباس гирифтан, аҳз кардан; 2. гирифта нақл кардани порчае аз нутқ ё навиштаи касе бо ишора ба маъҳаз; гирифтани калимае аз забоне ё мавзуе аз адабиёте; 3.порчай даҳлдор ба идора ё шахсе аз қарори ҷаласа, фармон ё дастуре (беруннавис); иқтибос овардан сухани касеро барои исботи муддао ё тақвияти фикри худ ҷун далел нақл кардан, аз навиштае истинод овардан» [ФТЗТ, Ҷ. 1, 2008, с. 540].

Ба андешаи В.М. Жирмунский ғанӣ гардонидани фонди лугавии забон бо ёрии иқтибосгирӣ аз забонҳои хориҷӣ, алахусус, бо нобаробарӣ ва тафовути таъриҳан ба вучуд омада дар рушди иқтисодӣ ва фарҳангии мардум алоқаманд аст. Ин дар ҳолест, ки таҷрибаи иҷтимоӣ дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ ва маънавӣ ногузир дар забон бо роҳи гирифтани мағҳумҳои нав инъикос меёбад [Жирмунский, 1956, с. 357].

А. Мамадназаров бар ин андеша аст, ки иқтибос, яъне гирифтани вохидҳои лугавӣ аз забони дигар яке аз сарчашмаҳои асосии васеъ ва ғанӣ гардонидани таркиби лугавии забон мебошад [Мамадназаров, 2020, с. 22].

Ба ақидаи О.С. Аҳманова иқтибосгирӣ – ин муроҷиати як забон ба фонди лугавии забони дигар барои ифода намудани мағҳумҳои навин мебошад [Аҳманова, 1966, с. 146].

Бояд тазаккур дод, ки иқтибосшавии вожагон аз як забон ба забони дигар анъанаи қадима аст. Дар раванди густариш ва ташаккулу такомули худ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо забонҳои гуногуни дунё оmezиш ёфтаанд, ки дар натиҷа вожагони зиёдеро ба худ ворид намудаанд. Шумораи ин гуна иқтибосот дар фонди лексикии забонҳои таҳқиқшаванда яксон нест.

Раванди иқтибосшавии вожагони як забон ба забони дигар асосан бо ду роҳ амалӣ мегардад: хаттӣ ва шифоҳӣ. Сараввал, ба туфайли муоширати мустақими ҳалқҳои гуногун, ки дар ин маврид нақши фарҳангҳо ва анъанаҳои миллӣ хеле намоён мебошад. Дар ин ҳолат қалимаҳои хориҷӣ зуд вориди лексикаи забон шуда, мавқеи худро пайдо менамоянд, ки ба шунаванда ва гӯянда истифодааш осону қуллай аст. Дуюм, ҳангоми тарҷумаи матни хориҷӣ ба забони модарӣ аз ҷониби тарҷумон. Дар ин ҳолат қалимаҳои иқтибосшуда ҳусусиятҳои фонетикӣ, имлой ва грамматикии худро бардавом нигоҳ медоранд.

Маврид ба зикр аст, ки роҳҳои асосии иқтибосгирӣ транскрипсия (овонависӣ), транслитератсия ва қалка ё иқтибоси тарҷумавӣ мебошанд. Транскрипсия – ин иқтибосгирӣ унсурҳои лугавиеро ифода менамояд, ки дар он шакли садои қалима ҳифз мегардад. Транслитератсия – ин навъи иқтибосгориест, ки дар он имлои забони хориҷӣ ҳифз мегардад. Яъне ҳарфҳои вожаи иқтибосшуда бо ҳарфҳои забони модарӣ иваз карда мешавад, vale ҳангоми транслитератсия қалимаи иқтибосӣ тибқи қоиди хониши забони модарӣ хонда мешавад. Қалка ё иқтибоси тарҷумавӣ – ин роҳи иқтибосгириест, ки дар он маънои ассотсиативӣ ва модели сохтории қалима ё ибора ҳифз мегардад. Қалкаҳоро иҳтисораҳое меноманд, ки дар натиҷаи тарҷумаи ҳарф ба ҳарф аз забони хориҷӣ бо ҳифзи ҳусусиятҳои сохториу морфологӣ иқтибос мешаванд. Дар ин раванд ҷузъҳои вожаҳо ва ибора алоҳида тарҷума шуда, мувофиқи қолаби қалима ё ибораи забони бегона пайваст карда мешаванд.

Қобили қайд аст, ки дар раванди иқтибосшавии вожагони бегона ба забони англисій, пеш аз ҳама, забонҳои лотиній, фаронсавій ва юноній мавқеи намоён доранд. Ин хусусиятре нисбат ба забони точикій забонҳои арабій ва русій касб намудаанд, ки дар фаслҳои минбаъда ба таври муфассал баррасій мегарданд.

3.2.1. Иқтибосоти юнониву лотиній дар забони англисій

Забони англісій яке аз забонҳои мұхимтарини муюшират миёни халқҳои гуногуни дунё маҳсуб ёфта, захирай ғании лексикиро дорост. Тेъдори бештари калимаҳову истилоҳоти он дар асоси решашои вожагони забонҳои юноній ва лотиній асос ёфтаанд. Чунин вожагони иқтибосій дар давраҳои гуногуни таърихій бо сабабҳои гуногун вориди забони англісій гардидаанд. Аксари ин гуна калимаҳо ба соҳаҳои тиб, илм, санъат, технология ва ғайра мансуб мебошанд. Калимаҳои иқтибосшуда дар марҳилаҳои гуногун тағиироти зиёдеро аз сар гузаронида, охиста-охиста дар тули асрҳо дар забони англісій хусусияти умумиистеъмолій пайдо намудаанд.

Агар ба таърихи забони англісій назар афканем, ошкор мегардад, ки шумораи зиёди калимаҳои иқтибосии бевосита ё бавосита ба забони англісій дар давраи қадим (Old English) асосан бо таъсири забони лотиній ворид гардидаанд. Аз құмла, тавассути забони лотиній як бахши вожаҳои юнони ба забони англісій қабул гардидаанд. Калимаҳои юноній бошанд, дар навбати худ ба воситай забонҳои дигар вориди забони англісій шудаанд. Қисме аз онҳо тавассути забони фаронсавій ва қисмати дигар бевосита иқтибос шудаанд, махсусан, истилоҳоти соҳаҳои илму техника, ки метавон онҳоро дар шакли вожаҳои мураккаб мушоҳида кард, ба монанди *telephone – телефон, photography – аксбардорӣ, microscope – микроскоп* вағ.

Тавре ки қаблан ҳам зикр намуда будем қисми зиёди лексикаи забони англісій, асосан, аз забонҳои юноній, лотиній ва фаронсавій иқтибос

шудаанд. Муайян намудани мустақим ва ё ғайримустақим ворид шудани онҳо ба забони англисӣ амали хеле душвор ва баъзан номумкин аст, зоро калимаҳои юнонӣ қабл аз он, ки англисӣ шаванд, қиёфаи овозии лотинӣ гирифтаанд ва ё баръакс. Масалан, вожаи texture – матоъ, ки мустақиман аз лотинӣ гирифта шудааст, ба назар чунин мерасад, ки он аз texture – (матоъ)-и фаронсавӣ гирифта шуда бошад. Айнан чунин ҳолатро метавон дар таҳлили этимологии вожаи telegraph – телеграф, ки мустақиман аз фаронсавӣ дар шакли tele (дур) and gráphō (navиштан) гирифта шуда, чунин менамояд, ки он аз лотинии telegraphus гирифта шудааст. Вожаи дигари иқтибосӣ theatre – театр, ки дар асл юнонӣ буда, ба таври силсилавӣ аз лотинӣ ба фаронсавӣ ва минбаъд ба англисӣ ворид гардидааст. Раванди иқтибосшавии калима дар чунин шакл аст: *юнонӣ*. thèâtron → *лотинӣ*. theātrum → *фаронсавии қадим*. t(h)eater → *англисии қадим*. theater.

Бархе аз муҳаққиқон иқтибосоти воридгардидаи забони англисиро мавриди омӯзиш қарор дода, таҳмин мекунанд, ки 65-70%-и онро вожагони иқтибосӣ ташкил медиҳанд. Умуман, забони англисӣ дори микдори зиёди вожаҳои иқтибосӣ мебошад. Новобаста аз он, ки мо барои ҳисоб кардани онҳо кадом усулро истифода менамоем. Бештари онҳо бар асоси решоҳои юнонӣ ва лотинӣ бунёд ёфтаанд. Бешубҳа шумораи зиёди истилоҳоти илм, тиб ва лексикаи дигар баҳшҳои таҳсилот манбаи юнонӣ ва лотинӣ доранд. Ин решоҳо барои муайян намудани лексикаи натанҷо забони англисӣ, балки забонҳои дигари аврупойӣ низ хизмат мекунанд. Шинохти чунин решоҳои қадима, вале ҳануз ҳам устувор масири шинохти калимаҳои юнониву лотиниро дар бисёр забонҳо таъмин менамоянд.

Дар забони англисӣ нақши аффиксҳои юнонӣ ва лотинӣ хеле назаррас ва сермаҳсул мебошанд:

а) аффиксҳои исмози юнонӣ дар забони англисӣ:

анемо- (юн. anemos “шамол”): anemograph – анемограф, anemometer – анемометр, anemoscope – анемоскоп;

antho- (юн. *anthos* “гул”): *anthology* – антология, *anthochlorin* – антихлорин, *anthogenetic* – антогенетикӣ;

anthropo- (юн. *anthropos* “инсон”): *anthropology* – антропология, *anthrogeography* – антрогеография, *anthropomorphic* – антропоморфӣ, *anthropophagy* – антропофагия, *anthropoid* – антропоид;

bio- (юн. *bios* “роҳи зиндагӣ”): *biochemistry* – биохимия, *biogenesis* – биогенез, *biography* – биография, , *biology* – биология, *bionomics* – биономика, *bioscope* – биоскоп;

broncho- (юн. *brogkos* “нафаскашӣ”): *bronchocele* – бронхоселе, *bronchoplegia* – бронхоплегия, *bronchopulmonary* – бронхопневмония, *bronchopneumonia bronchitis* – бронхопневмонияи бронхит;

cephalo- (юн. *kephalē* “cap”): *cephalocaudal* – сефалокаудал, *cephalofacial* – сефалофасиал, *cephalomanic* – мадри сефало, *cephalopod* – сефалопод;

chloro- (юн. *khlōros* “сабзи тира”): *chloroform* – хлороформ, *chlorophyll* – хлорофилл, *chlorophane* – хлорофан;

chrono- (юн. *khronos* “вакт”): *chronogram* – хронограмма, *chronoisoterm* – хроноизотерм, *chronology* – хронология, *chronometer* – хронометр;

geo- (юн. *geō-* “замин”): *geodesy* – геодезия, *geognosy* – геогнозия, *geography* – география, *geology* – геология;

helio- (юн. *hēlios* “офтоб”): *heliocentric* – гелиосентрӣ, *heliochromy* – гелиохромия, *heliograph* – гелиограф, *heliometer* – гелиометр;

hydro- (юн. *hudr-* ”об”): *hydrocarbon* – карбогидрид, *hydrocephalic* – гидросефалия, *hydrochloric* – гидрохлорид, *hydrogen* – гидроген;

litho- (юн. *lithos* ”санг”): *lithocarp* – литокарп, *lithochromatic* – литохромат, *lithochrome* – литохром, *lithogenous* – литоген;

neuro- (юн. *neuron* “асаб”): *neurology* – асабшиносӣ, *neuropathic* – невропатик, *neurosis* – невроз;

physio- (юн. *phusis* “табиат”) – (ҳарфи “и” дар ин ва дигар калимаҳои юнониасл бо ҳарфи лоинии у навишта мешавад): *physiognomy* – физиогномия, *physiography* – физиография, *physiology* – физиология;

б) аффиксҳои сифатсози юнонӣ дар мисоли истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ:

- **acro-** (юн. akros «болотарин, шадид»): acronyms – акронимҳо, ихтизорот;
- **auto-** (юн. autos «худ»): automatic dictionary – лугати дастгоҳӣ, автоматӣ (худкор), autobiography - тарҷумай ҳол, automatic – худкор;
- **caco-** (юн. kakos «бад»): cacophony - какофония, диссонанси садо ҳангоми тарҷума;
- **homo-** (юн. homos «якранг»): homonym – омоним;
- **idio-** (юн. idios «хусусӣ, шахсӣ»): idiomatic translation - тарҷумай идиомавӣ;
- **macro-** (юн. makros «дароз»): macrostructure – макроструктура, macrocontext – макроконтекст;
- **micro-** (юн. mīkros «хурд»): micro-structural comparison of source text and target text – микромуқоисаи матни асл ва матни тарҷума;
- **mono-** (юн. monos «танҳо, ягона»): monolingual – язабона, monolingual dictionary – лугати язабона , monochrome – якранг, monogram – монограмма;
- **poly-** (юн. polus «бисёр»): polysemy – полисемия.

- б) зарфҳо ва пешвандҳои юнонӣ дар забони англисӣ:**
- **apo-** (Gk. apo «дур, чудо»): apostrophe – apostrophe;
 - **hyper-** (Gk. huper «барзиёд»): hypertranslation – (тарҷумаафзой, тарҷумай барзиёд), hyperonym – гипероним.
 - **meta-** (Gk. meta «мобайн», ки аксар вакт тағйиротро ифода мекунад): meta-language – метазабон, metaphor – метафора, истиора;
 - **para-** (Gk. para «аз, зидди»): paraphrase – парофраз, тарҷумай тафсирӣ parallel – параллел, paradigmatic – парадигматикӣ, paradigmatic equivalence – муодили парадигматикӣ. Ин навъи муодил аз “муодили синонимӣ” тафовут дорад.

– **peri-** (Gk. peri «атроф»): periphrasis, redundancy – перифраза, зиёдатӣ; **syn-, syl-, sym-** (Gk. офтоб «бо»): synchronic translation – тарчумай синхронӣ synchronise – ҳамоҳангсозӣ, synecdoche – синекдоҳа, synonym – муродиф;

а) аффиксҳои исмсози лотинӣ дар забони англисӣ:

-ion: abbreviation – аббревиатура;

-tion: translation – тарчума, ethnographic translation – тарчумай этнографӣ, relation - алоқамандӣ, syllable – ҳичо;

б) аффиксҳои феълсози лотинӣ дар забони англисӣ:

-ate: translate – тарчума кардан, create – эҷод кардан, congratulate - табрик кардан;

-ute: attribute – аттрибути, distribute – тақсим кардан;

пешванди: **dis-**: translation discussion – муҳокимаи тарчума, disagreed texts – матнҳои ба ҳам муқобил.

в) аффиксҳои сифатсози лотинӣ дар забони англисӣ:

-able: translatable – тарчумашаванда, readable text – матни хонданибоб, матни хондашаванда;

-ant: constant – ҳамсадо, important – муҳим;

-ent: different languages – забонҳои гуногун.

-or: major – майор, senior – калон;

-ar: solar – офтобӣ, familiar – шинос;

Бояд тазаккур дод, ки дар системаи истилоҳоти тарчумашиносии забони англисӣ истилоҳоти фаровонеро метавон мушоҳида кард, ки аз забонҳои юнонӣ ва лотинӣ иқтибос шудаанд. Масалан, дар фарҳанги «Webster’s Ninth New Collegiate Dictionary (WNNCD)» роҷеъ ба этимологияи чанде аз истилоҳоти тарчумашиносӣ маълумот дода шудааст:

«**Analysis – таҳлил**» аз юн. *analyein* баргирифта, соли 1581 ба забони англисӣ ворид шудааст [WNNCD, 1990, pp. 82-83]. – a term used by Nida and Taber to describe the first of the three stages of the translation process – стилоҳе, ки Ю. Найда (Nida) ва Табер (Taber) барои тавсифи аввалин

марҳила аз марҳилаҳои сегонаи раванди тарҷума истифода бурдаанд [Shuttleworth, 1997, p. 8];

«**Imitation – тақлид**» аз лот. *imitatus* соли 1534 ба забони англисӣ иқтибос шудааст [WNNCD, 1990, p. 601]. According to the seventeenth century writer Dryden, one of three possible methods of translating. Dryden uses the term imitation to refer to what is otherwise known as free translation; he does not invent the term himself, but rather borrows it from Cowley, whose translations of the Roman poet Pindar's Odes are cited as an example of the procedure – Тибқи гуфтаи нависандай асри XVII Драйден (Dryden), «тақлид» яке аз се усули имконпазири тарҷума мебошад. Драйден истилоҳи «тақлид»-ро барои ишора ба он чизе, ки тарҷумай ройгон номида мешавад, истифода мебарад; вай ин истилоҳро худ ихтироъ намекунад, балки онро аз Коули (Cowley), ки тарҷумаҳои шоири румӣ Одесс Пиндарро ҳамчун намунаи расмиёт овардааст, иқтибос меорад [Shuttleworth, 1997, p. 74].

«**Transcription – транскрипсия, овонависӣ**» аз лот. *miēn. transcriptum* ва аз лот. *нав. transcriptus* соли 1598 ба забони англисӣ ворид шудааст [WNNCD, 1990, p. 1252]. A general term used to refer to a type of interlingual transfer in which the forms of the original (e.g. sounds, letters or words) are preserved unchanged in TT – Мағҳуми умумие, ки ба як навъи интиқоли байнизабонӣ истифода мешавад, ки дар он шаклҳои аслӣ (масалан, садоҳо, ҳарфҳо ё калимаҳо) дар МТ бетагйир нигоҳ дошта мешаванд [Shuttleworth, 1997, p. 175].

«**Translation – тарҷумай ҳаттӣ**» аз лот. *translatus* гирифта шуда маънои қӯчонидан, интиқол додан ва бурдани чизе аз ҷое ба ҷое дигарро дорад. Ин истилоҳ бо пешванди лотинии *trans* сохта шудааст [WNNCD, 1990. p. 1254]. Аммо ин вожа чун истилоҳи тарҷумашиноӣ матнро васф мекунад, ки аз забони дигар баргардон шудааст. Инчунин ин истилоҳ раванди фаъолияти тарҷумаро низ ифода менамояд [Palumbo, 2009, pp. 122-123].

Ҳамин тарик, маълум гардид, ки дар ғанӣ гардонидани лексикаи забони англисӣ нақши иқтибосоти забонҳои юнонӣ ва лотинӣ хеле назаррас мебошад.

3.2.2. Иқтибосоти фаронсавӣ дар забони англисӣ

Муносибатҳои дучонибаи тиҷоратию фарҳангӣ миёни Англия ва Фаронса ба пайдоиши як қатор калимаҳои фаронсавӣ дар забони англисӣ ва баръакс дар тули таъриҳ мусоидат кард. Воридшавии шумораи зиёди иқтиности фаронсавӣ ба забони англисӣ дар давраи навини Англия ба нимаи дуюми асри XVII ва даҳсолаҳои аввали асри XVIII рост меояд. Дар ин вақт дар Англии инқилоби буржуазӣ ба амал омад, ки дар натиҷа сулолаи Стюартҳо сарнагун гардид. Аммо аллакай дар соли 1660, ин сулола дубора бо дастгирии ашрофи англisis ва буржуазияи калон барқарор карда шуд. Ашрофони англisis, ки дар давраи инқилоб дар Фаронса буданд, бо сардории шоҳи оянда Карли II аз фарҳангии онвақтаи фаронсавӣ бисёр чизҳоро омӯҳт ва пас аз барқароршавии Стюарт ба ватани худ баргашта, дар он ҷо фарҳангии фаронсавиро ҷорӣ намуд. Як қатор падидаҳои нав, ки аз ин фарҳанг ба вуҷуд омадаанд, ба ҳаёти синфҳои ҳукмрони Англия ворид шуданд ва бо онҳо калимаҳои фаронсавӣ бо ифодаи ин падидаҳо ба забони англисӣ ворид шуданд.

Яке аз ҳусусиятҳои ҳанӯз ҳам собити иқтибосоти фаронсавӣ ин нигоҳ доштани тарзи талаффуз ва имлои фаронсавӣ дар забони англисӣ мебошад. Масалан, пасвандҳои «-ice», «-in(e) » ҳамчун [i:s], [i:n], талаффуз мешаванд:

machine – мошин;

magazine – маҷалла;

police – полис.

Пасванди «-et» ҳамчун [eɪ], наздик ба фаронсавии [e:], талаффуз мешавад:

ballet – балет, **bouquet** – гулдаста;

Пасванди **–que** ҳамчун [k] талаффуз мешавад:

grotesque – гротеск, **picturesque** – зебоманзар;

Ҳарфи «**s**» дар охири калимаҳо қобили хондан нест, масалан:

corps – корпус, **debris** – вайронаҳо.

Пасванди **«-age»** дар калимаҳои иқтибосшудаи фаронсавӣ ҳамчун [a:] талаффуз мешавад ва ин бар хилофи иқтибосоти давраи қадим мебошад, ки дар онҳо чун [a:] талаффуз мешуд. Масалан:

barrage – монеа, **corsage** – корсаж, **mirage** – сароб;

Дар тӯли асрҳои XVIII-XX ба забони англисӣ шумораи ками калимаҳои фаронсавии бо инқилоби буржуазии Фаронса алоқаманд ворид гардидаанд. Ҳамаи онҳо бо имлои худ фарқ мекунанд, ба монанди ҷойи зада дар калимаҳои забони фаронсавӣ зада дар ҳичрои охир мушоҳида мешавад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки калимаҳои мавриди назар, ба истиснои ҷанде ҳанӯз ҳам бо имлои забони англисӣ коркард нашудаанд [Аракин, 1985, с. 238].

Таҳлили этимологии ҷанде аз истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ нишон дод, ки шумораи истилоҳоти соҳа, ки аз забони фаронсавӣ баргирифта шудаанд, кам нестанд. Масалан:

«Identity – айнияти тарҷума» аз *far. adentite* баргирифта, соли 1570 ба забони англисӣ ворид шудааст [WNNCD, 1990, p. 597]. *One of a series of terms used to refer to the way ST and TT meaning (and other features) relate to each other* – Яке аз силсила истилоҳоте, ки барои ишора ба робитаи ЗА ва ЗТ (ва дигар ҳусусиятҳо) бо яқдигар истифода мешаванд [Shuttleworth, 1997, p. 72].

«Interpreting – тарҷумаи шифоҳӣ» аз *far. miён. interprete* ва аз лот. *interpretari* баргирифта, дар асри XIV мелодӣ ба забони англисӣ ворид гардидааст. *A term used to refer to the oral translation of a spoken message or text* – истилоҳест, ки барои ишора ба тарҷумаи шифоҳӣ истифода мешавад, ба мисли: паём ё матн [Shuttleworth, 1997, p. 83].

3.2.3. Иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ

Дар лексикаи забони тоҷикӣ дар қатори иқтибосоти забонҳои гуногун, нақши иқтибосоти арабӣ хеле намоён ба ҷашм мерасад. Иқтибосшавии вожагони арабӣ ба забони тоҷикӣ тавассути забони форсии дарӣ асосан дар асрҳои IX – XV сурат гирифтааст. Омили воридшавии ин гуна вожаҳо ба форсии дарӣ кишваркушоҳои арабҳо дар минтақаи шарқ мебошад, ки тоҷикон низ ҷузъи ин сарзамин маҳсуб меёфтанд. Дар ин солҳо забон, адабиёт, фарҳанг ва анъанаҳои арабҳо дар ҷунин кишварҳо хеле интишор ёфта буд ва ҳатто дар миёни ин ҳалқҳои гуногун забони арабӣ ҳамчун забони расмӣ ва забони илмӣ маҳсуб меёфт. Дар ин миён онҳое, ки ба таҳқиқоти илмӣ ва фарҳангӣ машғул буданд, новобаста аз араб ё ғайриараб буданашон бо забони арабӣ таълиф менамуданд. Дар оғоз дар забони форсии дарӣ иқтибосоти арабӣ кам ба назар мерасид, аммо дар нимаи дуюми асри XI бошад суръати воридшавии ҷунин қалимаҳо афзуд. Шумораи иқтибосоти арабӣ дар асрҳои XIII–XVI хеле зиёд гардида, бештари онҳо то ба ҳол дар забони тоҷикӣ боқӣ мондаанд [Пейсиков, 1975, с. 14-20]. Акнун дар лексикаи забони муосири тоҷикӣ миқдори зиёди иқтибосоти арабиро дар дилҳоҳ соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ метавон мушоҳида кард, аз ҷумла: илму маориф, тандурустӣ, саноат, иқтисодӣ, тиҷоратӣ, сиёсӣ ва ғайра.

Ин нуқтаро забоншиноси тоҷик С. Ҷоматов таъйид намуда, қайд менамояд, ки қалимаҳои арабӣ қисми зиёди лексикаи забони тоҷикиро дар бар гирифтаанд. Дахҳо аср қабл вожаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд. Ҳамарӯза дар адабиёти фарҳангӣ, китобҳо, нутқи шифоҳӣ, васоити ахбори омма мо қалимаҳои арабиро истифода мебарем. Бархе аз ин вожаҳо ҷунон тоҷикӣ шудаанд, ки ҳатто арабиасл будани онҳоро мо эҳсос намекунем [Ҷоматов, 2015, с. 342].

Қобили қайд аст, ки иқтибосоти арабӣ дар забони муосири тоҷикӣ асосан, дар шакли ҳиссаҳои нутқи исм, сифат ва зарф истифода мешаванд.

Илова бар ин, пешояндҳо, пайвандакҳо ва ҳиссачаҳо низ мавқеи намоён доранд.

Дар таркиби истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ истилоҳоти фаровоне корбаст мешаванд, ки аз забони арабӣ иқтибос шудаанд. Ба мисоли:

Тарҷума *аз ар.* الترجمة /attarjamatu/ (translation), қобили қайд аст, ки истилоҳи «тарҷума» дар забони тоҷикӣ ифодакунандай ҳарду навъи тарҷума мебошад: тарҷумай хаттӣ ва тарҷумай шифоҳӣ.

Матн *аз ар.* متن /matnun/ (text); **тахлил** *аз ар.* تحلیل /tahlilun/ (analysis);

Таҳрир *аз ар.* التحریر /attahriru/ (editing), *дар раванди тарҷума ду навъи таҳрир* вуҷуд дорад: *таҳрири қаблӣ* ва *таҳрири баъдӣ*. Асосан таҳрири қаблӣ беш аз тарҷумай техниکӣ амалӣ карда мешавад. Дар *таҳрири қаблӣ* матн аз ҷиҳати услуб, имло ва грамматика саҳеҳ карда мешавад. Дар *таҳрири баъдӣ* матн бори дигар мувоғиқ ба меъёрҳои забони тарҷума таҳрир карда мешавад.

Ташхис *аз ар.* التشخیص /attashxis/ (personification);

Тафсир *аз ар.* التفسیر /attafsir/ (interpretation; explication);

Фарҳанг *аз ар.* الثقافة /assaqofatu/ (culture);

Калима *аз ар.* الكلمة /alkalimatu/ (word);

Лаҳҷа *аз ар.* اللهجة /allahjatu/ (dialect);

Муродиф *аз ар.* المُرَادُف /almurodifu/ (synonym);

Мутарҷим *аз ар.* المُتَرْجِم /almutarjimu/ (translator), маврид ба зикр аст, ки дар забони тоҷикӣ **мутарҷим** ба касе гуфта мешавад, ки ба *тарҷумай хаттӣ* машғул бошад ва шахсе, ки ба *тарҷумай шифоҳӣ* сарукор дорад, ӯро тарҷумон мегӯянд;

Маъно *аз ар.* المعنی /alma'na/ (meaning);

Тавсиф *аз ар.* التوصیف /attawsif/ (description);

Муодили тарҷума *аз ар.* مُعَادِلُ الترجمة /mu'adiluttarjamati/ (translation equivalent) ва ғайра.

Маълум гардид, ки теъдоди зиёди истилоҳоти соҳаи тарчума дар забони тоҷикӣ баромади арабӣ доранд. Натиҷаи маводи батаҳлилрасида нишон дод, ки аз 451 истилоҳи тарҷумашиносӣ дар забони тоҷикӣ 284-тои онҳоро истилоҳоте ташкил медиҳанд, ки асли арабӣ доранд. Маълум гардид, ки тақрибан 62,9% истилоҳоти соҳаро дар забони тоҷикӣ иқтибосоти арабӣ ташкил медиҳад.

3.2.4. Иқтибосоти русӣ ва байналмилалӣ дар забони тоҷикӣ

Забон чун организми зинда дар ҷомеаи инсонӣ арзи ҳастӣ намуда, доимо дар ҳоли такоммул ва рушд қарор дорад. Инкишоф ва рушди дилҳоҳ забон маҳз тавассути иқтибосигирии вожагон аз дигар забонҳо амалӣ мегардад. Агар забони англисиро забонҳои фаронсавӣ, лотинӣ ва юнонӣ ганӣ гардонида бошанд, пас, дар ганӣ гардидани забони тоҷикӣ забонҳои форсӣ, арабӣ ва русӣ мавқеи муҳим доранд. Роҷеъ ба иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ ба таври муфассал андешаҳои гуногун бо таҳлилу мисолҳои мушаҳҳас дар фасли қаблӣ инъикос гардидаанд. Бояд тазаккур дод, ки иқтибосоти байналмилалӣ дар забони тоҷикӣ маҳсусан, тавассути забони русӣ ворид гардидаанд. Ворид гардидани иқтибосоти байналмилалӣ тавассути забони русӣ ба тоҷикӣ асосан бо ду роҳ яке: шифоҳӣ, яъне иртиботи зиндаи ҳалқҳои тоҷику рус ва дуюмин: хаттӣ, яъне тавассути тарҷумаи асарҳои русӣ ба забони тоҷикӣ, сурат гирифтааст.

Забон, ҳусусан лексикаи он пайваста тағиیر меёбад, вақте ки намудҳои нави истеҳсолот ба вуҷуд меоянд, объектҳои нав ва мағҳумҳои ба он алоқаманд пайдо мешаванд. Ин раванд ба пайдоиши қалимаҳо, истилоҳот ва ибораҳои нав мусоидат намуда, лексикаи забонро ганӣ мегардонад. Сохтори лугавӣ на танҳо тавассути истифодаи лексикаи забони модарӣ, балки тавассути иқтибосигирий аз дигар забонҳо инкишоф ва такмил меёбад. Дар лексикаи дилҳоҳ забон иқтибосоти забонҳои хориҷиро метавон мушоҳида кард.

Омӯзиши иқтибосоти русиву байналмилалӣ ва роҳҳои воридшавии онҳо ба забони тоҷикӣ дар асарҳои забоншиноси тоҷик Н. Шарофов «Развитие лексики таджикского литературного языка военными терминами (1940-1945)», «Русско-интернациональные слова в таджикском литературном языке», «Пути развития лексики современного таджикского литературного языка», «Толковый словарь русско-интернациональных слов» ва ф., ба таври лозимӣ омӯхта шудаанд.

Забоншиноси тоҷик Н. Шарофов бар ин назар аст, ки ғанӣ соҳтани фонди лугавии забон аз як тараф аз ҳисоби иқтибосигирӣ аз забонҳои хориҷӣ бошад, аз тарафи дигар, он ба лексика худи ҳамон забон алоқаманд мебошад. Илова бар ин, қалимаҳои нав ба забон на танҳо дар робита бо қашфиёт ва ташаккули мағҳумҳои нав ба забон ворид мегарданд, балки худи забонро лозим меояд, то барои ифода намудани он мағҳуми нав вожаеро ба кор барад, ки ҳусусияти байналмилалиро доро бошад [Шарофов, 1988, с. 48].

Ташаккули фонди лугати байналмилалӣ ба рӯйдодҳои гуногун, масалан, чунин далелҳои таъриҳӣ, аз қабили қашфи қитъаҳои нав, пахншавии динҳо, мустамлика кардани кишварҳо ва гайра алоқамандии зич дорад.

Яке аз омилҳои муҳим дар пайдоиши лексикаи байналмилалӣ ин рӯйдодҳои таърихии асрҳои XVII – XX, маҳсусан, инқилобҳои Фаронса, шуришҳои Наполеон, ислоҳоти Петрус дар Русия, забти қаламрави Осиёи Марказӣ аз ҷониби Империяи Русия, тағйирёбии таъриҳӣ, ҷангҳои якум ва дуюми ҷаҳонӣ, пайдоиши ҳама гуна тамоюлҳои сиёсӣ, рӯйдодҳои сиёсие, ки дар як қатор кишварҳо рух доданд, аз қабили ба таъсиси Иттиҳоди Шуравӣ, ки Тоҷикистон низ ҷузъи он буд, парокандашавии Иттиҳоди Шуравӣ, ба даст омадани истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гайра ба шумор мераванд.

Иқтибосоти аз забони русӣ ва ё тавассути он аз забонҳои дигар ба забони тоҷикӣ воридгардидаро дар дилҳоҳ соҳаи ҳаёти ҷомеа метавон

мушохида намуд. Пас аз ташхис маълум гардид, ин гуна вожагон дар системаи истилоҳоти забони тоҷикӣ, истилоҳоти илмӣ-техникӣ ва сиёсиро бештар ташкил медиҳанд. Масалан:

1) истилоҳоти марбут ба илмҳои табииӣ ва риёзӣ: а) математика: *интеграл, игрек, периметр, минус, синус ва г.*; б) физика: *ампер, ватт, газ, инерция, катод, микрон, спектр ва г.*; в) химия: *гидрат, карбид, углевод, углеводород, гелий, волфрам ва г.*; г) биология, тиб: *генетика, инъексия, бактерия, диагноз, наркоз ва г.*

2) истилоҳоти марбут ба илмҳои ҷомеашиносӣ: а) забоншиносӣ: *диалект, дифтонг, лексика, морфология, синтаксис, синоним ва г.*; б) адабиётшиносӣ: *образ, новелла, повест, поэма, роман, драма, драматургия, комедия ва г.*; в) санъат: *увертюра, сюита, симфония, дуэт, миниатюра, монолог ва г.*.

Ба ин монанд ҷандин соҳаҳоро метавон зикр кард, ки истилоҳоти русиву байналмилали дар онҳо ба таври фаровон истифода мешаванд.

Лозим ба қайд аст, ки дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ истилоҳоте мавҷуданд, ки аз забонҳои гуногуни аврупой иқтибос шудаанд. Ба монанди:

«**Аналог**» (*analogue*) – аз забони лотинӣ дар шакли ἀνάλογος иқтибос шуда маънои «ҳамто, муодил, баробар»-ро дорад [Нелюбин, 2003, с. 19-20].

Мавриди зикр аст, ки «**аналог**» ҳамчун истилоҳи тарҷумашиносӣ калима, ибора ва ё матни тарҷумашудаэро меноманд, ки ба калима, ибора ва ё матни асл аз ҷиҳати маъно баробар бошад. Яъне муодили унсури матни асл дар матни тарҷума.

«**Аннотация**» (*annotation*) – аз забони лотинии *annotatio* «шарҳ»; ё аз *резюме*-и фаронсавӣ *résumé* «ихтисора» ва ё аз англисии *summary* «хулоса» гирифта шуда, мундариҷаи мухтасари китоб, дастнавис, монография, мақола, патент, илм, сабти граммофон ё нашри дигар ва ё тавсифи мухтасари онро ифода менамояд. Ҳамчун истилоҳи тарҷумашиносӣ – 1) тавсифи мухтасари ҳуҷҷати аслӣ, дар шакли умум муқаррар кардани

мундарицаи он ва баъзан баҳои худро медиҳад; 2) тавсифи бениҳоят муҳтасари мавод, ки ҳадафи сирф иттилоотӣ (ё истинод ва библиографӣ) дошта, бар хилофи *реферат* маводро иваз карда наметавонад [Нелюбин, 2003, с. 20].

Ба назари мо, «**аннотатсия**» танҳо дар бораи мавод иттилоъ медиҳад, аз ҷумла оид ба мавзуи мушаххаси мавод, манбаи мавод ва инчунин, дар бораи мазмуну муҳтавои он маълумоти умумӣ медиҳад.

«**Антропоним**» (antroponym) аз юнонӣ дар шакли ἄνθρωπος – «инсон» ва ӯоҷа – «ном» гирифта шуда, исми хоси одам ва ё ҳар як исми хосе, ки ба инсон (гуруҳи одамон) мансуб аст, аз қабили ном, номи падар, насаб, лақаб, таҳаллус, номи мустаор, криptonим, андроним, гинеконимро ифода менамояд [Нағзибекова, 2014, с. 4].

«**Аудитория**» (auditorium) аз забони лотинии auditorium – «ҷои гӯш кардан» –ҳуҷрае, ки барои муаррифии шифоҳӣ ба аҳолӣ дар муассисаи таълимӣ ё дигар бинои ҷамъиятий пешбинӣ шудааст.

Дар «Фарҳанги истилоҳоти тарҷумашиносии русӣ-тоҷикӣ» истилоҳи мавриди назар чунин шарҳ дода шудааст: «...гуруҳи иборат аз ҷанд нафар. Дар иртибот бо тарҷума ҳамчун адресати ниҳоӣ, ки аз ду ё зиёда одамон иборат аст. Дар тарҷума шакли кушода, нимкушода ва ё пӯшидаи аудитория фарқ карда мешавад» [Нағзибекова, 2014. с. 6].

«**Билингвилизм**» (дузабона) (bilingualism or bilingual) аз забони лотинии *bi-* «ду» ва *lingua* «забон» гирифта шуда, шахсеро васф мекунад, ки бо ду забон дар сатҳи мусовӣ ва хуб озодона сӯҳбат карда тавонад. [Abdul Sahib Mehdi Ali, 2007, p. 38].

«**Кабина**» (booth) истилоҳи мазкур дар охири асри XIX аз забони фаронсавӣ дар шакли *cabine* ва минбаъд аз англисии *cabin* «кабина» ба забони русӣ ва тоҷикӣ ворид гардидааст [Abdul Sahib Mehdi Ali, 2007, p. 40]. Кабина ҳуҷраеро гӯянд, ки дар он тарҷумон ба тарҷумаи шифоҳии синхронӣ машғул мегардад .

«Конференсия» (conference) аз забони лотинӣ дар шакли «*confercio*» «дар як ҷо ҷамъ омадан»-ро дошта, воҳӯрӣ, маҷлиси гурӯҳҳои одамон, афрод ва созмонҳо барои баррасии мавзуъҳои муайянро ифода менамояд. Дар чунин маконҳо одатан «тарҷумаи ҳамоиши» – «conference interpreting» амалӣ мегардад.

«Модел» аз фаронсавии *modèle* аз лотинии *modulus* «кандоза, намуна» баргирифта, моделҳои гуногуни тарҷума «models of translation»-ро ифода менамояд.

Ҳамин тавр, маълум гардида, ки дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷӣ аз шумораи умумии 451 истилоҳ 14-тои онҳо аз забонҳои русӣ, аврупой ва ё байналмилалӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд.

Хуносай боби III

Масъалаҳои марбут ба боби сеюмро мавриди баррасӣ қарор дода, метавон маҷмуан онҳоро ба таври зерин натиҷагирий намуд:

1. Дар раванди иқтибосшавии вожагони бегона ба забони англисӣ пеш аз ҳама забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ ва юнонӣ мавқеи намоён доранд. Ин ҳусусиятро нисбат ба забони тоҷикӣ забонҳои арабӣ ва русӣ касб намудаанд.

2. Дар баробари вожаҳо, аффиксҳои юнонӣ ва лотинӣ ба забони англисӣ хеле зиёд иқтибос гардидаанд, ки ҳанӯз ҳам қисми зиёди онҳо дар раванди калимасозии забони англисӣ бетағиҳир сабит мондаанд.

3. Муносибатҳои дучонибаи тиҷотарию фарҳангӣ миёни Англия ва Фаронса ба пайдоиши як қатор калимаҳои фаронсавӣ дар забони англисӣ ва баръакс дар тули таъриҳ мусоидат кардааст. Воридшавии шумораи зиёди иқтибосоти фаронсавӣ ба забони англисӣ дар давраи навини Англия ба нимаи дуюми асри XVII ва даҳсолаҳои аввали асри XVIII рост меояд.

4. Дар лексикаи забони тоҷикӣ дар қатори иқтибосоти забонҳои гуногун, нақши иқтибосоти арабӣ хеле намоён ба ҷашм мерасад. Иқтибосшавии вожагони арабӣ ба забони тоҷикӣ тавассути забони форсии

дарӣ, асосан дар асрҳои VII – VIII сурат гирифтааст. Натиҷаи маводи батаҳлилрасида нишон дод, ки аз 451 истилоҳи тарҷумашиносӣ дар забони тоҷикӣ 217-тои онҳоро истилоҳоте ташкил медиҳанд, ки асли арабӣ доранд. Маълум гардид, ки такрибан 48,1% истилоҳоти соҳа басомади арабӣ доранд.

5. Мавқеи иқтибосоти русӣ дар таркиби лексикаи забони тоҷикӣ хеле намоён аст. Истилоҳоти байналмилалӣ ва аврупой бештар аз тариқи забони русӣ ба тоҷикӣ роҳ ёфтаанд.

ХУЛОСА

1. Таҳқиқ ва омӯзиши истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Истилоҳоти соҳаи мазкур дар ҳар ду забонҳо аз ҳар ҷиҳат инъикосгари таҳаввулот ва ташаккули воқеаҳои таърихӣ ва фарҳангӣ буда, дастовардҳои хоси ин ду забонро бозгӯ менамояд [1-М; 5-М; 6-М].

2. Дар натиҷаи кори диссертатсионӣ маълум гардид, ки тарҷумашиносӣ ҳамчун бахши муҳимми забоншиносӣ дорои назарияҳо, моделҳо ва қониниятҳое мебошад, ки назария ва амалияи тарҷумаро мавриди омӯзишу баррасӣ қарор медиҳанд [1-М; 2-М].

3. Зимни таҳлилу омӯзиши мавзуи кори таҳқиқотӣ назарияҳои тарҷумашиносӣ, ки чун сутунҳои бунёдии соҳа «таҳлили натиҷаи раванди тарҷума»-ро барои муайян намудани дараҷаи саҳехияти маводи тарҷумашуда хизмат мекунанд, ба таври муфассал шарҳу баён ёфтанд [1-М].

4. Маҳз дар заминаи таълифоти анҷомдодаи забоншиносон оид ба соҳаҳои муҳталифи истилоҳшиносӣ, шинохти амиқ ва инъикоси вижагиҳои истилоҳоти тарҷумашиносӣ таъмин мегардад. Муайян гардид, ки нишонаҳои асосии истилоҳ аз диdi забоншиносон мусовӣ набуда, аз ҳамдигар бо ҷузъиёти худ фарқкунанда мебошанд [1-М; 4-М].

5. Зимни омӯзиши истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои таҳқиқшаванд истилоҳоти муҳимми тарҷумашиносӣ муайян гардиданд. Ба таври намуна се истилоҳи тарҷумашиносӣ: «*translation – тарҷума*», «*equivalence – муодилнокӣ*» ва «*translation norm – меъёри тарҷума*» мавриди баррасӣ қарор гирифтанд [1-М; 5-М; 6-М].

6. Маълум гардид, ки ҷондӣ аз истилоҳоти тарҷумашиносӣ дорои майдони васеи истилоҳӣ мебошанд. Ҳамзамон, ин истилоҳот унсури асосии як қатор истилоҳоти дигар дар ҳар ду забон қарор гирифтаанд. Аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилгардида 17% дар забони англисӣ ва 12%-ро дар

забони точикӣ истилоҳоте ташкил мекунанд, ки яке аз унсурҳои меҳварии онҳоро истилоҳи «translation – тарҷума» ташкил медиҳад [2-М].

7. Муайян шуд, ки чанде аз истилоҳоти соҳа гайр аз маъни истилоҳии худ боз дорои ҷандин маъноҳои дигар будаанд, ки ин далели сермаъно будани ҷанде аз истилоҳоти тарҷумашиноси мебошад [5-М; 6-М].

8. Таҳқиқи диссертационӣ нишон дод, ки аз лиҳози соҳтор истилоҳоти тарҷумашиноси ин ду забон аз ҳамдигар тафовут доранд. Яке аз вижагиҳои фарқкунанда аз ҷиҳати соҳтор ин аст, ки аксари истилоҳоти тарҷумашиноси дар забони точикӣ дар қолаби ибораҳои дучузъа ва бисёрчузъа сохта шудаанд ва ин дар ҳолест, ки онҳо дар забони англисӣ одатан бо як қалима ифода ёфтаанд [1-М; 6-М].

9. Пажуҳиши мазкур аён соҳт, ки дар ҳарду забон падидай синонимия ҷой дорад. Аммо ин ҳодиса бештар ҳоси истилоҳоти тарҷумашиноси забони англисӣ мебошад [6-М].

10. Дар робита ба роҳҳои асосии истилоҳсозӣ дар мисоли истилоҳоти тарҷумашиноси муайян гардид, ки усули аффиксатсия ё худ вандафзорӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда сермаҳсул мебошад [4-М].

11. Таҳлили мазкур нишон дод, ки дар забони англисӣ истилоҳоти соҳа асосан бо аффиксҳои зерин сохта шудаанд: «**non-**», «**un-**», «**mis-**», «**in-**», «**anti-**», «**re-**», «**sub-**», «**hyper-**», «**over-**», «**trans-**», «**inter-**; -«**ability**, «**-ibility**» ва сермаҳсултарини инҳо аффиксҳои «**inter-**», «**re-**», «**trans-**»; «**-ion**», «**-ity**», «**-ability**» ва «**-ibility**» мебошанд. Дар раванди истилоҳсозии забони точикӣ пешвандҳои «**бе-**», «**ҳам-**», «**но-**» ва пасвандҳои «**-а**», «**-ӣ**» ва «**-иши**» бештар ширкат варзидаанд [4-М].

12. Зимни таҳлил сабит гардид, ки дар системаи истилоҳоти тарҷумашиноси забони англисӣ гурӯҳи истилоҳоте мавҷуд аст, ки дорои пешванд ва ҳам пасванд мебошанд, ки ин усул дар забони точикӣ фаъол нест [4-М].

13. Роҷеъ ба мансубияти истилоҳоти тарҷумашиноси ба ҳиссаҳои нутқ метавон қайд кард, ки 90%-и истилоҳоти тарҷумашиноси забонҳои

таҳқиқшаванда исм буда, 10%-и онро сифат ва феълу зарф ташкил медиҳанд [5-М; 6-М].

14. Муайян гардид, ки аксари вожаҳои иқтибосии забони англисӣ дар мисоли истилоҳоти тарҷумашиносии соҳа, асосан, баромади лотинӣ, фаронсавӣ ва юнонӣ доранд. Ин рисолатро нисбат ба забони тоҷикӣ забонҳои арабӣ ва русӣ қасб намудаанд. Дар баробари вожаҳо, инчунин, аффиксҳои юнонӣ ва лотинӣ низ ба забони англисӣ хеле зиёд иқтибос гардидаанд, ки ҳанӯз ҳам қисми зиёди он дар раванди калимасозии забони англисӣ бетагйир сабит мондаанд [4-М; 5-М;].

15. Натиҷаи маводи таҳлилшуда нишон дод, ки аз 451 истилоҳи тарҷумашиносӣ дар забони тоҷикӣ 217-тои онҳоро истилоҳоте ташкил медиҳанд, ки асли арабӣ доранд ва ин тақрибан ба 48,1% истилоҳоти соҳа баробар аст [6-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲЦИҚ

1. Даствардҳои диссертатсия барои ба меъёри забони адабии тоҷикӣ муқоиса ва мувоғиқ намудани низоми истифодаи истилоҳоти тарҷума ва дискурси тарҷумашиносӣ ба таври самаранок метавонанд истифода шаванд.
2. Хулосаҳо ва натиҷаҳои кори диссертатсионӣ метавонанд бо мақсади таҳлили фарҳангҳои тарҷумашиносӣ мавриди истифода қарор гиранд.
3. Натиҷаҳои таҳциқи мазкурро барои ба низоми ягона ва тартиби муайян овардани истилоҳоти тарҷума метавон истифода кард.
4. Даствардҳои диссертатсия барои таҳия ва нашр намудани фарҳангҳо оид ба истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ метавонанд ба таври васеъ истифода шаванд.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ

I. Сарчашма ва фарҳангу луғатномаҳо:

1. Атахонов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Т. Атахонов, Шарқи одод. – Душанбе, 2002. – 455 с.
2. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О.С. Ахманова, – М.: Сов. Энциклопедия, 1966. – 607 с.
3. Бобомуродов, Ш., Мухторов, З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2015. – 350 с.
4. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эрграф, 2011. – 1016 с.
5. Мамадназаров, А. Вожаномаи тафсирии англисӣ-русӣ-тоҷикии луғатнигорӣ [Матн] / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2020. – 196 с.
6. Муҳаммадиев, М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 231 с.
7. Нагзабекова, М.Б., Мирзоева, М.М. Русско-таджикский переводческий толковый словарь [Текст] / М.Б. Нагзабекова, М.М. Мирзоева. Таджикский национальный университет, фонд «Русский мир». – Душанбе, 2014. – 187 с.
8. Нелюбин, Л.Л. Толковый переводческий словарь. – 3-е изд., перераб. [Текст]. / Л.Л. Нелюбин, – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
9. Советский энциклопедический словарь [Текст] / гл. ред. А.М. Прохоров. – 2-е изд. – М.: Советский энциклопедический словарь, 1982. – 1632 с.
10. Сулаймонӣ, С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. Чопи дуюми ислоҳшуда ва иловашуда [Матн]. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 1564 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ Ҷ. 1 [Матн]. – М.: Сов. энцик., 1969. – 951 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2 [Матн]. – М: Сов. энцик., 1969. – 947 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. I-II [Матн]. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 951/952 с.

- 14.Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ. Ҷ. 1, 2 [Матн]. – Душанбе, 2008. – 950 с.
- 15.Ҳодизода, Р., Шукуров, М., Абдуҷабборов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ. Нашри дуюм [Матн] / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 188 с.
- 16.Ҳусейнов, Ҳ., Шукурова К. Лугати истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ҳ. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 230 с.
- 17.Ҷамшедов, П., Толиби Р. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ [Матн] / П. Ҷамшедов., Р. Толиб. – Душанбе: Пайванд, 2018. – 1202 с.
- 18.Ҷоматов, С. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (англисӣ-руسӣ-тоҷикӣ) [Матн] / С. Ҷоматов. – Душанбе: Шучоиён, 2011. – 250 с.
- 19.Ҷоматов, С. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ). Нашри дуюм бо тағирии иловаҳо [Матн] / С. Ҷоматов. – Душанбе: Бухоро, 2016. – 208 с.
- 20.Языкоzнание. Большой энциклопедический словарь [Матн] / гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
- 21.Abdul, S.M. Encyclopedia of Translation Terminology [Text] / S.M. Abdulio – Sharjah, United Arab Emirates, 2007. – 360 p.
- 22.Antrushina, G.B., Afanasyeva, O.V., Morozova, N.N. English lexicology [Text] / G.B. Antrushina, O.V. Afanasyeva, N.N. Morozova. – Moscow, 1985. – 222 p.
- 23.Crawford, C. Linguistic Theory of Translation [Text] / C. Crawford. – Oxford, 1965. – 369 p.
- 24.Cambridge International Dictionary of English [Text]. – Cambridge University Press, 2001. – 1796 p.
- 25.David, C.A. Dictionary of Linguistics and Phonetics 6 – th Edition [Text] / C.A. David. – Cambridge University Press, 2008. – 555 p.
- 26.Flood, W.E. Scientific Words. Their Structure and Meaning [Text] / W.E. Flood. – London, 1960. – 220 p.

27. Hornby, A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary [Text] / A.S. Hornby. – Oxford University Press, 8-th Edition, 2015. – 1796 p.
28. Longman Dictionary of English Language and Culture, New ed [Text]. – Longman, 2000. – 1568 p.
29. Minayeva, L.V. English Lexicology and Lexicography [Text] / L.V. Minayeva. – M.: High school, 2003. – 224 p.
30. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. New edition [Text]. – Macmillan Publishers Limited, 2007. – 1692 p.
31. Palumbo, G. Key Terms in Translation Studies [Text] / G. Palumbo. – 2009. – 221 p.
32. Ravin, Y. Leacock C. Polysemy: Theoretical and computational approaches [Text] / Y. Ravin. – Oxford University Press, 2000. – 105p.
33. Routledge Dictionary of Language and Linguistics [Text]. – London, New York: Routledge, 2006. – 1304p.
34. Routledge Encyclopedia of Translation Studies [Text]. – London, New York: Routledge, 2005. - 654 p.
35. Routledge Encyclopedia of Translation Studies [Text]. – London, New York: Routledge, 2009. – 674 p.
36. Shuttleworth, M., Cowie, M. Dictionary of Translation Studies [Text] / M. Shuttleworth, M. Cowie. –Manchester, UK: St. Jerome Publishing, 1997. – 223 p.
37. Sagar, J. Terminology: Theory. In Baker, M. (ed.). Routledge Encyclopedia of Translation Studies [Text] / J. Sagar. – London / New York: Routledge, 1998. – Pp. 258-262.
38. The Oxford Dictionary of Literary Quotations [Text]. – New York: Oxford University Press, 2003. – 490 p.
39. The Linguistics Encyclopedia [Text]. – London, New York: Routledge, 2006. – 795 p.
40. The Oxford Dictionary of English Etymology [Text]. – Great Britain: Oxford University Press, 1998. – 3801 p.

- 41.The Shorter Oxford English / Prepared by William Little. Volume I. A to M [Text]. – Great Britain. London, 1965. – 1306 p.
- 42.The shorter Oxford English. / Prepared by William Little. Volume II. N to Z [Text]. Great Britain. London. 1965. – 2515 p.
- 43.The Universal Dictionary of the English Language / Edited by Cecil Wyld [Text]. – Great Britain. London, 1934. – 1431 p.
- 44.The World Encyclopedia Dictionary. Volume 1. From A-K [Text]. – Chicago, 1964. – 1088 p.
- 45.The World Encyclopedia Dictionary. Volume 1. From L-Z [Text]. – USA. Chicago, 1964. – 2266 p.
- 46.Walter, W.S. A Concise Etymological Dictionary of the English Language [Text] / W.S. Walter. – New York: Oxford University Press, 1927. – 688 p.
- 47.Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language [Text]. – New York: Random House Value Publishing, Inc., 1996 – 2230 p.
- 48.Webster's Ninth New Collegiate Dictionary [Text]. – USA.: Springfield, Massachusetts. 1990. – 1565 p.
- 49.اصفهانی، شمسی فخری .واژه نامه فارسی ،بخش چهارم معیار جمالی ، تهران :دانشگاه تهران ,1337 .ص601
- (Исфаҳонӣ, Шамси Фаҳрӣ. Фарҳанги форсӣ, чаҳоруми меъёри Чамолӣ [Матн] / Ш.Ф. Исфаҳонӣ. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1337. – 601 с.)
- 50.جرجانی، سید شریف .ترجمان القرآن ، تدوین عادل بن علی بن الحافظ به کوشش دبیر سیاقی، ج 2 ، تهران: بنیاد قرآن , 147.1460 .ص.
- (Чурҷонӣ, Сайид Шариф. Тарҷумаи Қуръон. Бо таҳрири Одил бинни Алӣ бин Ал-Ҳофиз бо талошҳои Дебири Сиёғӣ. Нашри 2 [Матн] /.Сайид Шариф Чурҷонӣ – Техрон: бунёди Қуръон, 1460. – 147 с.)
- 51.مشکور، محمد جواد .فرهنگ تطبیقی عربی با زبانهای سامی و ایرانی، تهران :بنیاد فرهنگ ایرانی , 1357 .ص592
- (Машкур, Муҳаммад Ҷавод. Муқоисаи фарҳанги арабӣ бо забонҳои сомӣ ва эронӣ [Матн] /М.Ҷ. Машкур. – Техрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1357. – 592 с.)

II. Адабиёти илмию назарӣ:

52. Абдулфайзов, С. Лексико-семантический анализ дипломатических терминов таджикского языка: автореф [Текст] / С. Абдулфайзов – Авт. дис. кан. фил. наук. – Душанбе, 2013. – 27 с.
53. Авербух, К.Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход – автореф. [Текст] / К.Я. Авербух. – Авт. док. дис. д-ра. филол. наук. – Иваново, 2005. – 31 с.
54. Авербух, К.Я. Общая теория термина [Текст] / К.Я. Авербух. – 2-е изд., доп. и уточненное. – М.: Издательство МГОУ, 2006. – 252 с.
55. Азимова, М.Н. Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского, английского языков [Текст] / М.Н. Азимова. – Душанбе: Изд-во РТСУ, 2006. – 241 с.
56. Аксёnenко, Л.Г. Деривация как фактор эволюции термин системы (на материале терминологии «Рыночная экономика») [Текст] / Л.Г. Аксёnenко. – Дис. канд. фил. Наук. – М., 2002. – 215 с.
57. Алексеева, Л.М. Проблемы термина и терминообразования [Текст] / Л.М. Алексеева. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 1998. – 120 с.
58. Антонова, М.В. Концептуальная структура отраслевой терминологии [Текст] / М.В. Антонова // Научно-техническая терминология. – М., 1985. – С. 10-12.
59. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков [Текст] / В.Д. Аракин. (Для спец. Иностр. Яз.) – Л., 1979. – 256 с.
60. Аракин, В.Д. История английского языка. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностранные языки» [Текст] / В.Д. Аракин. – М: Просвещение, 1985. – 256 с.
61. Арапова, Н.С. Профессионализмы [Текст] // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 403 с.

62. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка [Текст] / И.В. Арнольд – М.: Высшая школа, 1986. – 295 с.
63. Арсеньева, М.Г. и др. Многозначность и омонимия [Текст] / М.Г. Арсеньева. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1996. – 301 с.
64. Ахманова, О.С. Терминология лингвистическая [Текст] / О.С. Ахманова // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 509 с.
65. Бархударов, С.Г. О значении и задачах научных исследований в области терминологии [Текст] / С.Г. Бархударов // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 7-10.
66. Бархударов, С.Г. Проблемы языка, науки, техники. Логические, лингвистические и исторические аспекты терминологии [Текст] / С.Г. Бархударов. – М.: Наука, 1970. – 127 с.
67. Бердыева, Т. Терминологическое словообразование в таджикском языке / Т. Бердыева // Иранское языкознание. Ежегодник, 1980. – М.: 1981. – С.167-177.
68. Блох, М.Я. Теоретические основы грамматики. – М.: Высшая школа, 2004. – 239 с.
69. Булат, З.М. Вопросы синонимии научно-технических терминов-словосочетаний (на материале английской и американской литературы по железнодорожному транспорту). Автореф. дис. канд. филол. наук / З.М. Булат. – Киев, 1970. – 23 с.
70. Васильева, Н.В. Терминология лингвистическая [Текст] / Н.В. Васильева // Русский язык. Энциклопедия. 2-е изд. – М., 1998. – 560 с.
71. Вилюман, В.Г. Английская синонимика. Введение в теорию синонимии и методику изучения синонимов / В.Г. Вилюман. – М.: Высшая школа, 2000. – 306 с.
72. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение / В.С. Виноградов. – М.: 2001. – 427 с.

73. Виноградов, В.С. Перевод: Общие и лексические вопросы. Учебное пособие. – 2-е изд., перераб [Текст] / В.С. Виноградов. – М.: КДУ, 2004. – 240 с.
74. Винокур, Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии [Текст] / Г.О. Винокур // Тр. Моск. ин-та истории, философии и литературы. Филологический ф-т. – Т. 5. – М., 1939. – С. 3-54.
75. Вопросы лексикологии английского и фразообразования: Межвуз. сб. науч. трудов [Текст]. – Ростов н/Д.: РГПИ, 1980. – 76 с.
76. Гарбовский, Н.К. Теория перевода. Учебник [Текст] / Н.К. Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
77. Головин, Б.Н. Термин и слово [Текст] / Б.Н. Головин // Термин и слово. – Горький: изд. ГГУ, 1980. – С. 3-12.
78. Головин, Б.Н., Кобрин, Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Григоров В.Б. Как работать с научной статьей [Текст] / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1991. – 202 с.
79. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. – Душанбе: Проспект, 1977. – 72 с.
80. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. – Душанбе: Маориф, 1985. – 243 с.
81. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1985. – 473 с.
82. Гринев, С.В. Введение в терминоведение [Текст] / С.В. Гринев. – М.: Московский Лицей, 1993. – 309 с.
83. Гринев, С.В. Терминоведение: итоги и перспективы [Текст] / С.В. Гринев. – М.: 1993. – 141 с.
84. Даниленко, В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов [Текст] / В.П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – 207 с.

- 85.Даниленко, В.П. Лингвистические требования к стандартизируемой терминологии [Текст] / В.П. Даниленко // Терминология и норма. О языке терминологических стандартов. – М.: Наука, 1972. – 120 с.
- 86.Даниленко, В.П. О терминологическом словообразовании [Текст]/ В.П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – №4. – С. 76-83.
- 87.Даниленко, В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания [Текст]. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
- 88.Даниленко, В.П., Скворцов, Л.И. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии [Текст] / В.П. Даниленко., Л.И. Скворцов // Вопросы языкознания. – 1981. – №1. – С. 7-16.
- 89.Даниленко, В.П. Скворцов, Л.И. Нормативные основы унификации терминологии [Текст] / В.П. Даниленко, Л.И. Скворцов // Культура речи в технической документации. – М.: Наука, 1982. – 217 с.
- 90.Дианова, Г.А. Термин и понятие: проблемы эволюции (к основам исторического терминоведения). – 2-е изд., испр. и доп. [Текст] / Г.А. Дианова. – М.: Р. Валент, 2010. – 159 с.
- 91.Диброва, К.Ю., Ступин, Л.П. Научный термин и его дефиниция [Текст] / К.Ю. Диброва, Л.П. Ступин // Терминоведение и терминография в индоевропейских языках. Сб. научн. трудов. – Владивосток, 1987. – С. 66-71.
- 92.Дронов, П.С. Общая лексикология [Текст] / П.С. Дронов. – М.: Языки славянской культуры, 2015. – 224 с.
- 93.Джаматов, С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков [Текст] / С.С. Джаматов. – Душанбе, 2015. – 407 с.
- 94.Джамшедов, П.Д. Сопоставительный метод как средство овладения языком [Текст] / П.Д. Джамшедов // Актуальные проблемы лингвистики. – Душанбе, 2005. – С. 42-43.

95. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1 [Матн]. – Душанбе, Ирфон, 1973. – 450 с.
96. Жеребило, Т.В. Словарь лингвистических терминов. – 5-е изд., испр. и доп. [Текст] / Т.В. Жеребило. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. – 486 с.
97. Жирмунский, В.М. Немецкая диалектология [Текст] / В.М. Жирмунский. – М. – Л., 1956. – 698 с.
98. Ивина, Л.В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования) [Текст] / Л.В. Ивина. – М.: Изд-во Академический проект, 2003. – 301 с.
99. Какзанова, Е.В. Имя собственное в термине / Е.В. Какзанова. – М.: ООО «Галлея-Принт», 2015. – 292 с.
100. Канделаки, Т.Л. Семантика и мотивированность терминов [Текст] / Т.Л. Канделаки. – М.: Наука, 1977. – 167 с.
101. Камолиддинов, Б. Мушкилоти истилоҳ [Матн] / Б. Камолиддинов // Даҳ соли Қонуни забон. – Душанбе, Ирфон, 1999. – С. 62-64.
102. Камолиддинов, Б., Турсунов, Ф. Тарҷумонӣ ва тарҷумаи бадеӣ (Дастури ёрирасони таълим) [Матн] / Б. Камолиддинов, Ф. Турсунов. – Душанбе: «Матбуот», 2011. – 328 с.
103. Капранов, В.А. «Лугати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии [Текст] / В.А. Капранов. - Д.: Изд-во АН Тадж. ССР, 1964. – 213 с.
104. Каушанская, В.Л., Ковнер, Р.Л. Грамматика английского языка [Текст] / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер. – Москва, 2009. – С. 267-274.
105. Катфорд, Дж.К. Лингвистическая теория перевода: об одном аспекте прикладной лингвистики. Пер. с англ. В.Д. Мазо [Текст] / Дж.К. Катфорд. – М.: УРСС, 2004. – 208 с.
106. Качалова, К.Н., Израилевич, Е.Е. Практическая Грамматика английского языка [Текст] / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М., 2013. – 386 с.

107. Климоцкий, Я.А. Термин и обусловленность определения понятия в системе [Текст] / Я.А. Климоцкий // Проблематика определения терминов в словарях разных типов. – Л., 1976. – С. 107-144.
108. Кобрин, Р.Ю. О принципах терминологической работы при создании тезаурусов для информационно-поисковых систем [Текст] / Р.Ю. Кобрин // НТИ. – Сер. 2. – №6. – М., 1979. – С. 1-3.
109. Кобрин, Р.Ю. О понятиях «терминология» и «терминологическая система» [Текст] / Р.Ю. Кобрин // Татаринов В.А. История отечественного терминоведения: в 3 т. Т. 3. Аспекты и отрасли терминологических исследований (1973-1993): хрестоматия. – М.: Московский Лицей, 2003. – С. 35-40.
110. Комарова, З.И. Семантические проблемы русской отраслевой терминологии: дис. д-ра филол. наук [Текст] / З.И. Комарова. – Каменец-Подольский, 1991. – 402 с.
111. Комиссаров, В.Н. Слово о переводе [Текст] / В.Н. Комиссаров. – М.: Международные отношения, 1973. – 216 с.
112. Комиссаров, В.Н. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых (учебное пособие) [Текст] / В.Н. Комиссаров. – М.: ЧеРо, 1999. – 136 с.
113. Косов, А.В. Некоторые различия системной организации терминологии по сравнению с организацией общей лексики [Текст] / А.В. Косов // Термин и слово: Межвуз. сб. научн. трудов. – Горький: ГГУ, 1980. – С. 13-22.
114. Котелова, Н.З. К вопросу о специфике термина [Текст] / Н.З. Котелова // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии: Сб. научн. трудов. – М.: Наука, 1970. – С. 122-126.
115. Куликова, И.С., Салмина, Д.В. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии) [Текст] / И.С. Куликова, Д.В. Салмина. – СПб.: САГА, 2002. – 352 с.

116. Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе, Матбааи ДМТ, 2003. – 490 с.
117. Левицкий, Р.О принципе функциональной адекватности перевода [Текст] / Р.О. Левицкий // Сопоставительно языкознание. – София, 1984. Т. IX. – № 3. – С. 216-224.
118. Лейчик, В.М. Номенклатура – промежуточное звено между терминами и именами собственными [Текст] / В.М. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1974. – С. 13-24.
119. Лейчик, В.М. Оптимальная длина и оптимальная структура термина [Текст] / В.М. Лейчик // Вопросы языкоznания. – 1981. – №2. – С. 63-73.
120. Лейчик, В.М. О языковом субстрате термина [Текст] / В.М. Лейчик // Вопросы языкоznания. – 1986. – № 5. – С. 87-97.
121. Лейчик, В.М. Термин и его определение [Текст] / В.М. Лейчик // Терминоведение и терминография в индо-европейских языках. Сб. науч. тр. – Владивосток, 1987. – С. 135-145 .
122. Лейчик, В.М. Применение системного подхода для анализа терминосистем [Текст] / В.М. Лейчик // Терминоведение. – 1993. – №1-2. – М.: Московский лицей, 1993. – С. 23-26.
123. Лейчик, В.М., Никулина, Е.А. Исследование терминологизмов в парадигматике: явление антонимии / В.М. Лейчик, Е.А. Никулина // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2005. – № 1. – С. 30-43.
124. Лейчик, В.М. Терминоведение: Предмет. Методы. Структура. – 4-е изд. [Текст] / В.М. Лейчик. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – 256 с.
125. Лотте, Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики [Текст] / Д.С. Лотте. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 160 с.

126. Лотте, Д.С. Образование и правописание трехэлементных научно-технических терминов [Текст] / Д.С. Лотте . – М.: Наука, 1968. – 119 с.
127. Мамаджанова, Л.М. Семантико-структурный анализ юридических терминов в английском и таджикском языках: автореф. дис... канд. фил. наук [Текст] / Л.М. Мамаджанова. – Душанбе, 2006. – 26 с.
128. Маҷидов, Ҳ. Сермаънои лугавӣ [Матн] / Ҳ. Маҷидов // Маърифат. – 1997. – №9. – С. 12.
129. Минъяр, Б.Р. Теория и методы перевода [Текст] / Б.Р. Минъяр. – М.: Московский лицей, 1996. – 208 с.
130. Морозова, Л.А. Терминополе [Текст] / Л.А. Морозова // В.А. Татаринов. Общее терминоведение: Энциклопедический словарь / Российское терминологическое общество РоссТерм. – М.: Московский лицей, 2006. – С. 275-278.
131. Муминов, А. Полисемия в таджикском языке: автореф. Дис. канд. фил. наук [Текст] / Муминов Алиакбар Абдуҷалилович. – Душанбе, 1972. – 26 с.
132. Муминов, А. Полисемия ва омонимия [Матн] // Забон ва адабиёт.– Душанбе, 1975. Қисми 1-2. – С. 266-275.
133. Муҳаммадиев, М. Маънои аслӣ ва маҷозии калимаҳо [Матн] / М. Муҳаммадиев // Маҷмуаи илмии УДТ. Ҷилди XXVI. Серияи фанҳои филологӣ. Н. 2. – Сталинобод, 1959. – С. 87-107.
134. Муҳаммадиев, М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, Дониш, 1962. – 208 с.
135. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Дониш, 1968. – 214 с.
136. Муҳаммадиев, М., Талбакова, Ҳ., Нурмаҳмадова, Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмаҳмадова. – Душанбе: УДТ, 1997. – 147 с.
137. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе: Маориф, 1990. – 368 с.

138. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот / С. Назарзода // Андешаҳо дар атрофии забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот. – Душанбе, 2003. – С. 59-71.
139. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе: Дақиқӣ, 2013. – 370 с.
140. Нефедова, Л.А. Интерфразеологизмы: к проблеме определения термина [Текст] / Л.А. Нефедова // К юбилею германиста. Сборник статей к юбилею профессора И.И. Чернышевой / отв. ред. Л.А. Нефедова. – Вып. 3. – М.: МАКС Пресс, 2011. – С. 61-69.
141. Новиков, Л.А. Антонимия в русском языке. Семантический анализ противоположности в лексике [Текст] / Л.А. Новиков. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 215 с.
142. Новиков, Л.А. Семантика русского языка [Текст] / Л.А. Новиков. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
143. Новиков, Л.А. Антонимия. Антонимы [Текст] / Л.А. Новиков // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред.: В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
144. Новодранова, В.Ф. Проблемы терминообразования в когнитивно-коммуникативном аспекте [Текст] / В.Ф. Новодранова // Лексикология. Терминоведение. Стилистика: Сб. научных трудов. Посвящается юбилею В.М. Лейчика. – М.; Рязань: Пресса, 2003. – С. 150-154.
145. Пейсиков, Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. – М., 1975. – 207 с.
146. Реформатский, А.А. Что такое термин и терминология [Текст] / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М.: изд. АН СССР, 1961. – С. 45-54.
147. Реформатский, А.А. Введение в языкознание. – 4-е изд., исправ. и допол. [Текст] / А.А. Реформатский. – М.: Просвещение, 1967. – С. 110-121.

148. Реформатский, А.А. Термин как член лексической системы языка [Текст] / А.А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики 1967. – М.: Наука, 1968. – С. 103-125
149. Реформатский, А.А. Мысли о терминологии [Текст] / А.А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986. – С. 163-198.
150. Реформатский, А. А. Введение в языкознание [Текст] / А.А. Реформатский. – М., 1999 . – С. 536.
151. Реформатский, А.А. Введение в языкознание. Учебник для вузов [Текст] / А.А. Реформатский / под ред.: В.А. Виноградова. – 5-е изд., испр. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 536 с.
152. Розенталь, Д.Э., Теленкова, М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Пособие для учителя [Текст] / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – 3-е изд., испр. И доп. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
153. Русинова, Л.Н. О некоторых вопросах упорядочения и стандартизации терминологии (терминологическая синонимия) [Текст] / Л.Н. Русинова // Термины в языке и речи. – Горький: Горьковский государственный университет, 1985. – 132 с.
154. Сложеникина, Ю.В. Терминология в лексической системе: функциональное варьирование: автореф. дис. ... д-ра. филол. наук [Текст] Ю.В. Сложеникина. – М.: 2006. – 35 с.
155. Сложеникина, Ю.В. Терминологическая вариативность: Семантика, форма, функция. – 2-е изд., испр. [Текст] / Ю.В. Сложеникина – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 288 с.
156. Сулаймонӣ, У. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ тоҷикӣ-русӣ-англисӣ-форсӣ. Бахши сеюм [Матн] / У. Сулаймонӣ. – Душанбе, 2009. – 58 с.

157. Сулейманова, А.К. Терминосистема нефтяного дела и ее функционирование в профессиональном дискурсе специалиста: дис. дра филол. наук [Текст] А.К. Сулейманова. – Уфа, 2006. – 459 с.
158. Султон, М.Ҳ. (Султон, М.Б.) Мушкилоти забони илм ва истилоҳот [Матн] / Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Дониш, 2015.
159. Султон, М.Ҳ.(Султон, М.Б.) Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ [Матн] / Мирзо Ҳасани Султон. –Душане: Эр-граф, 2019. –196 с.
160. Суперанская, А.В. Общая терминология: вопросы теории [Текст] / Суперанская. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
161. Суперанская, А.В., Подольская, Н.В., Васильева, Н.В. Общая терминология. Терминологическая деятельность [Текст] / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М.: Институт этнологии и антропологии РАН, 1993. – 288 с.
162. Суперанская, А.В. Подольская, Н.В., Васильева, Н.В. Общая терминология. Вопросы теории [Текст] / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева / Отв. ред. Т.Л. Канделаки. – 5-е изд. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.
163. Татаринов, В.А. Теория терминоведения: в 3-х т. Теория термина: История и современное состояние . Т.1. – М.: Московский лицей, 1996. – 311 с.
164. Татаринов, В.А. Общее терминоведение. Энциклопедический словарь / Российское терминологическое общество РоссТерм [Текст] / В.А. Татаринов. – М.: Московский лицей, 2006. – 528 с.
165. Ткачева, Л.Б. Основные закономерности английской терминологии [Текст] / Л.Б. Ткачева. – Томск: Изд-во Томского университета, 1987. – 200 с.
166. Ульянов, В.И. Немецкая авиационная терминология (некоторые вопросы теории термина и анализ немецкой авиационной оперативно-тактической терминологии). Дис. канд. филол. наук [Текст] / В.И. Ульянов. – М.: 1956. – 210 с.

167. Усмонов, К.У. Грамматикаи назарии забони англисӣ [Матн] / К.У. Усмонов. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2006. – 131 с.
168. Федоров, А.В. Основы общей теории перевода [Текст] / А.В. Федоров. – М.: Филология; Спб.:СПГУ, 2002. – 415 с.
169. Федорцова, В.Н. Идентификация словообразовательной модели (на материале немецкого языка) [Текст] / В.Н. Федорцова // Текст как объект лингводидактического исследования и как элемент культуры: Межвуз. сб. науч. тр. – Самара: СамГПУ, 1998. – С. 5-16
170. Фигон, Э.Б. Системная организация терминологии как лексического пласта (на материале терминов самолетостроения современного немецкого языка). Дис... канд. филол. наук / Э.Б. Фигон. – М., 1974. – 173 с.
171. Харитончик, З.А. Лексикология английского языка: учебное пособие. Минск: Высшая школа, 1992 [Электронный адрес] // BugaBooks. URL: <http://bugabooks.com/book/100-leksikologiya-anglijskogo-yazyka/25-2-gipero-giponimicheskie-ryady.html>.
172. Хаютин, А. Термин, терминология, номенклатура (Учеб. пособие) [Текст] / А. Хаютин // М-во высш. и сред. спец. образования УзССР. Самарк. гос. ун-т им. Алишера Навои. – Самарканд, 1972. – 129 с.
173. Ҳайтова, Ш.И. Баъзе масъалаҳои назариявии илми истилоҳшиносӣ [Матн] / Ш. И. Ҳайтова. – Душанбе, Дониш, 2013. – 223 с.
174. Чернышова, Л.А. О национально-когнитивной синонимии терминов [Текст] / Л.А. Чернышова // Вестник Московского государственного областного университета. Сер. «Лингвистика». – 2009. – № 1. – С. 46-52.
175. Черняховская, Л.А. Перевод и смысловая структура [Текст] / Л.А. Черняховская. – М., 1976. – 264 с.
176. Чистюхина, С.Н. Межотраслевая полисемия в терминологической системе современного английского языка: дис. канд. филол. н. [Текст] /

- С.Н. Чистюхина. – М.: Московский гос. гуманитарный университет им М.А. Шолохова, 2011. – 179 с.
177. Шарафутдинова, Н.С. Лингвокогнитивные основы научно-технической терминологии [Текст] / Н.С. Шарафутдинова. – Ульяновск: УлГТУ, 2006. – 131 с.
178. Шарафутдинова, Н.С. Способы создания мотивированных терминов [Текст] / Н.С. Шарафутдинова // Вестник МГЛУ. Серия «Лингвистика». Вып. 556. Актуальные проблемы прикладной и экспериментальной лингвистики. – М.: МГЛУ; Рема, 2008 (1). – С. 263-273.
179. Шарипов, В. Толковый словарь русско-интернациональных слов (на тадж. яз.) [Текст] / В. Шарипов. – Душанбе: ЭСТ, 1984. – 376 с.
180. Шаропов, Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка [Текст] / Н. Шаропов. – Душанбе: Дониш, 1988. – 134 с
181. Шарофов, Н. Русско-интернациональные слова в таджикском литературном языке [Текст] / Н. Шарофов. -Душанбе, 1972.– 162 с.
182. Шарофов, Н. Развитие лексики таджикского литературного языка за счёт военных терминов (1940-1945 годы) [Текст] / Н. Шаропов. – Душанбе: Дониш, 1970. –135 с.
183. Швейцер, А.Д. Перевод и лингвистика [Текст] / А.Д. Швейцер. – М., 1973.– 280 с.
184. Шмелев, Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. – 2-е изд., стереотипное [Текст] / Д.Н. Шмелев. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 244 с.
185. Шукров, М.Ш. Истилоҳот ва забони миллӣ / М. Шукров // Садои Шарқ. – 1994. – №2. – С. 3-19.
186. Ananiadou, S.A. Methodology for Automatic Term Recognition. Proc. of the Conference on Computational Linguistics (Coling-94) [Text] / S.A. Ananiadou. – Kyoto, Japan, 1994. – 1034-1038 pages.

187. Bergenholz, H., Nielsen, S. Terms in the Language of Culture-Dependent LSP Dictionaries [Text] / H. Bergenholz, S. Nielsen // In Lexicographica. – 2002. – Vol. 18. – Pp. 5-18.
188. Evans, V. Lexical concepts, cognitive models and meaning-construction [Text] / V. Evans // In Cognitive Linguistics. – 2006. – Vol. 17. – No. 4. – Pp. 491-534.
189. Helmi, B., Sonneveld, Kurt L. Loening. Terminology: Applications in Interdisciplinary Communication [Text] / B. Helmi, Sonneveld // John Benjamins Publishing, 1993. – 244 p.
190. Harris, Brian. Prolegomenon to a study of the differences between teaching translation and teaching interpreting [Text] / Brian Harris. – in Delisle, 1981. – 153 p.
191. Jager, B. Theorizing, Journeying, Dwelling. In A. Giorgi, C. Fischer, and E., Murray, (Eds.), Duquesne studies in phenomenological psychology. – Vol. 2 [Text] / B. Jager. – Pittsburgh, PA: Duquesne Univ. Press., 1975. – Pp. 235-260.
192. Jakobson, R. On linguistic aspects of translation [Text] / R. Jakobson // in L. Venuti (ed.), 2004. – Pp . 138-143.
193. Munday, J. Introducing Translation Studies. Theories and applications [Text] / J. Munday. – London and New York: Routledge, 2010. – 236 p.
194. Newmark, P. Approaches to Translation (Language teaching methodology series) [Text] / P. Newmark. – Oxford: Pergamon Press, 1981. – 213 p.
195. Nida, E.A. The Theory and Practice of Translation [Text] / E.A. Nida. – Leiden: E.J. Brill, 1982. –133 p.
196. Nida, E.A. Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating [Text] // E.A. Nida. – Brill, Leiden, 1964. – 331 p.
197. Jennifer, Pearson. Terms in Context [Text] / P. Jennifer. – John Benjamins Publishing, 1998. – 242 p.

198. Snell-Hornby, Mary *The Turns of Translation Studies*, Amsterdam and Philadelphia [Text]: John Benjamins, Chapter 1, 2006. – P. 118
199. Thelen, Marcel. Relations between terms: a cognitive approach. The interaction between Terminology, Lexicology, Translation Studies and translation practice [Text] / M. Thelen. – In *Linguistica Antverpiensia*. – 2002. – Vol. I, Pp. – 193-209.
200. Toury, G. Descriptive Translation Studies and beyond. Amsterdam [Text] / G. Toury. – Philadelphia: John Benjamins, 1995. – 350 p.
201. Venuti, L. The translator's Invisibility: A History of Translation [Text] / L. Venuti. – London / New York: Routledge, 1995. – 353 p.
202. Venuti, L. Strategies of Translation. In Baker, M. (ed.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* [Text] / L. Venuti. – London / New York: Routledge, 1998. – Pp. 240-244.
203. Venuti, L. The Translator's Invisibility: A History of Translation [Text] / L. Venuti. – London / New York : Routledge, 1995. – 241 p.
204. Vermeer, H. 1989, Skopos and Commission in Translational Action. In Venuti Lawrence. *The Translation Studies Reader* [Text] / H. Vermeer. – New York: Routledge, 2004. – Pp. 221-232.
205. Zgusta, L. Translational Equivalence and the bilingual Dictionary [Text] / L. Zgusta // In Hartmann, R. R. K. (ed). – 1984. – Pp. 147-154.
206. يوسف غايسي، اشكالية المصطلح في الخطاب النقدي العربي الجديد، ط1، الدار الدار العربية للعلوم، بيروت، 2008، ص. 543
- Юсуф, Файсӣ, Мушкилоти истилоҳот дар муҳокимаи нави интиқодии) араб, нашри 1, Дорул-дар ал-арабия ал-улум [Матн] / Файсӣ Юсуф. – (Бейрут, 2008. – 543
207. محمد بالقاسم، اشكالية المصطلح النقدي الأدبي، في مجلة كلمة الأدلة والعلوم الإنسانية والاجتماعية، العدد الخامس تلمسان، ديسمبر 2004، ص. 143.
- Муҳаммад, Ал-Балқосим, Мушкилоти истилоҳи интиқодии адабӣ дар) А. Муҳаммад // Калима ал-далолих, илмҳои гуманитарӣ ва иҷтимоӣ, № (5. – Тлемсен. – Декабри 2004. – 143 с.

208. علي القاسمي، علم المصطلح، أسس النظرية وتطبيقاته العلمية، مكتبة لبنان الناشرون، بيروت، 2008 ، ص. 819

(Алӣ Ал-Қосимӣ, истилоҳот, асосҳои назариявии он ва татбиқи илмии) он [Матн] / Ал-Қосимӣ // Китобхонаи ноширони Лубнон. – Бейрут, 2008.

– 819 с.)

Сомонаҳои интернетии истифодашуда:

209. http://en.wikipedia.org/wiki/Internationalism_%28linguistics%29
210. <http://en.wikipedia.org/wiki/Translation>
211. <http://tc.eserver.org/18952.html>
212. http://www.alphadictionary.com/directory/Specialty_Dictionaries/Linguistics/
213. <http://www.barinas.com/GuideDefine.htm>
214. <http://www.barinas.com/il.htm#Legal%20translator>
215. http://www.barinas.com/what_is_a_translator.htm

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар мачаллаҳои илмии тақризшавандай

Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Алимов, Ф.Х. Аз таърихи пешрафти назарияи тарҷума дар забоншиносии Аврупо ва Амрико [Матн] / Ф.Х. Алимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – № 5. – С. 9-14.

[2-М]. Алимов, Ф.Х. Мағҳуми истилоҳи *translation – тарҷума* ҳамчун яке аз муҳимтарин унсурҳои майдони истилоҳӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / Ф.Х. Алимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – № 8. – С. 53-58.

[3-М]. Алимов, Ф.Х. Истилоҳи *equivalence – муодилинокӣ* ва шарҳу тафсири он дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / Ф.Х. Алимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – № 5. – С. 52-58.

[4-М]. Алимов, Ф.Х. Аффиксатсия – яке аз усулҳои асосии калимасозии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / Ф.Х. Алимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – № 2. – С. 33-38.

II. Мақолаҳои муаллиф дар мачмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[5-М] Алимов, Ф.Х. Падидай синонимия дар мисоли истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / Ф.Х. Алимов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олӣ» (11-уми марта соли 2023). – Душанбе, 2023. – С. 336-338.

[6-М] Алимов, Ф.Х. Падидай полисемия дар мисоли истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / Ф.Х. Алимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ дар мавзуи «Масъалаҳои назариявӣ ва амалии забоншиносии типологӣ-муқоисавӣ, забоншиносии тоҷик ва усулҳои нави омӯзиши забонҳои хориҷӣ» (14-уми апрели 2023). – Душанбе, 2023. – С. 67-73.

ЛУФАТИ ИСТИЛОҲОТИ ТАРҶУМАШИНОСИИ ЗАБОНҲОИ
АНГЛИСӢ-РУСӢ-ТОЧИКӢ

А

abbreviation translation – перевод сокращений – тарҷумаи ихтисораҳо

abbreviation – аббревиатура – аббревиатура

absolute bilingual – абсолютный билингв – билингви комил ё мутлақ

absolute synonyms – абсолютные синонимы – муродифоти комил ё мутлақ

abstract collection – реферат конспект – реферат-конспект

abstract translation – реферативный перевод – тарҷумаи хулосакунанда (рефератӣ)

abstract-summary – реферат-резюме; реферат-хулоса

accidentally equivalent words – случайно безэквивалентные слова – калимаҳои тасодуфан бемуодил

accurate translation – точный перевод – тарҷумаи сахех

adequacy – адекватность – мувофиқати комил (адекватнокӣ)

adequate replacement – адекватная замена – тағйири комил

adequate translation – адекватный перевод – тарҷумаи комил (адекват)

advisory translation – консультативный перевод – тарҷумаи машваратӣ

aesthetic function of the word – эстетическая функция слова – вазифаи эстетикии калимаalgorithms principle of machine translation – алгоритмический принцип машинного перевода – асосҳои алгоритмии тарҷумаи мошинӣ (техникӣ)

analogue – аналог – муодил

analogy – аналогия – монандӣ

analysis – анализ – таҳлил

analytical and integrative activity of a translator – аналитико-интегративная деятельность переводчика – фаъолияти аналитикӣ-интегративии тарҷумон

annotation translation – аннотационный перевод – тарҷумаи муҳтасар

annotation – аннотация – аннотатсия

anthroponym – антропоним – антропоним

antonymical translation – антонимический перевод – тарчумай антонимӣ

assistant translator – референт-переводчик – референт-тарчумон

auditorium – аудитория – синфхона

auditory interpretation – устный перевод на слух – тарчумай шифоҳии шунаво

authorization – авторизация – руҳсати муаллиф

author's translation – авторский перевод – тарчумай муаллиф

B

back translation – обратный перевод – тарчумай чаппа

base language – базовый язык – забони бунёдӣ

basic principles of translation – основные принципы перевода – принципҳои асосии тарчума

bilingual communication – двуязычная коммуникация – иртиботи дузабона

bilingual – билингв – дузабона (билингв)

bilingualism – билингвизм – дузабонӣ

binary translation – бинарный перевод – тарчумай дузабона

C

certified translation – заверенный перевод – тарчумай тасдиқшуда

code – код – рамз

combination – комбинация – омезиш

common sources of translator information – общие источники информации переводчика – манбаи асосии иттилоотии тарчумон

communicative effect – коммуникативный эффект – таъсири иртибот

comparative analysis of texts in translation – сопоставительный анализ текстов в переводе – таҳлили муқоисавии матнҳо дар тарчума

compatibility dictionary – словарь сочетаемости – лугати мувофиқати лугавии калимаҳо

compatibility test – проба на сочетаемость – намуна барои мутобиқат

computational lexicography – вычислительная лексикография –
лугатнигории басомад (чандомад)
concept generalization – генерализация понятия – умумигардонии мафхум
concretization – конкретизация – мушаххасгардонӣ
conformity – соответствие – мутобиқат
consecutive translation with recording – последовательный перевод с записью
– тарҷумаи пайдарҳами сабтшаванд
consecutive translation – последовательный перевод – тарҷумаи пайиҳам
continuous consecutive translation – непрерывный последовательный перевод
– тарҷумаи муттасили пайиҳам
conversions – конверсивы – конверсивҳо
copyright – авторское право – ҳуқуқи муаллифӣ

D

deep supply structure – глубинная структура предложения – соҳтори дохирии чумла
descriptive translation of phraseologisms – описательный перевод фразеологизмов – тарҷумаи тасвирии фразеологизмҳо
descriptive translation – описательный перевод – тарҷумаи тасвириӣ
determinants of translation – детерминанты перевода – детерминантҳои тарҷума
diachronic translation – диахронический перевод – тарҷумаи гуногунзамон
dictionary of abbreviations – словарь сокращений – лугати ихтиораҳо
dictionary of antonyms – словарь антонимов – лугати антонимҳо
dictionary of correctness – словарь правильностей – лугати саҳебаёнӣ
dictionary of epithets – словарь эпитетов – лугати тавсифҳо
dictionary of foreign words – словарь иностранных слов – лугати калимаҳои хориҷӣ
dictionary of homonyms – словарь омонимов – лугати омонимҳо
dictionary of linguistic terms – словарь лингвистических терминов – лугати истилоҳоти лингвистӣ (забоншиносӣ)

dictionary of new words – словарь новых слов – лугати калимаҳои нав (неологизмҳо)

dictionary of paronyms – словарь паронимов – лугати паронимҳо

dictionary of source forms of the word – словарь исходных форм слова – лугати шаклҳои ибтидоии калима

dictionary of winged words and phrases – словарь крылатых слов и выражений – лугати мақолҳо

dictionary of word forms – словарь словоформ – лугати калима шаклҳо

direct simultaneous translation – прямой синхронный перевод – тарчумай бевоситай ҳамзамон

direct translation – прямой перевод – тарчумай бевосита

directories – справочники – маълумотномаҳо

documentary translation – документальный перевод – тарчумай хуҷҷатӣ

dynamic translation model – динамическая модель перевода – модели динамикии тарчума

E

emotional speech – эмоциональная речь – нутқи эмотсионалий (эҳсосӣ)

emotional vocabulary – эмоциональная лексика – лексикаи ҳиссӣ (эмотсионалий)

encode – кодировать – рамзикунӣ (бо рамз ифодакунӣ)

encyclopedic dictionary – энциклопедический словарь – лугати энциклопедӣ

entry – словарная статья – моддаи лугат

equivalence of source and translated text – эквивалентность исходного и переводного текста – муодилнокии матнҳои асл ва тарчума

equivalence – эквивалентность – муодилнокӣ

equivalent matches – эквивалентные соответствия – мутобиқати эквивалентӣ

equivalent translation – эквивалентный перевод – тарчумай эквивалентӣ (тарчумай муодилнок)

equivalent – эквивалент – муодил (эквалент)

equivalents – эквиваленты – муодилҳо

erudition – эрудиция – эрудитсия (фазилат)

etymological dictionary – этимологический словарь – лугати этимологӣ

evaluation of translation results – оценка результатов перевода – баҳодиҳӣ ба натиҷаҳои тарҷума

explanatory translation – пояснительный перевод – тарҷумаи эзоҳӣ

expression – экспрессия – экспрессия

expressive vocabulary – экспрессивная лексика – лексикаи экспрессивӣ

extralinguistic factor – эксталингвистический фактор – омили эксталингвистӣ (ғайризабонӣ)

extralinguistic situation – эксталингвистическая ситуация – вазъи эксталингвистӣ (ғайризабонӣ)

extra linguistic – эксталинвистический – эксталингвистӣ (ғайризабонӣ)

F

false translator's friends – ложные друзья переводчика – дӯстони назарфиреби (ғалатандози) тарҷумон

features of the translation of military materials – особенности перевода военных материалов – ҳусусиятҳои тарҷумаи маводи ҳарбӣ

finding translation solutions – поиск переводческих решений – ҷустуҷӯйи тарҷумавӣ

free translation – свободный перевод – тарҷумаи озод

full text translation – цельнотекстный перевод – тарҷумаи матни бутун

full translation – полный перевод – тарҷумаи пурра

functional equivalence of translation – функциональная эквивалентность перевода – муодилияти функционалии тарҷума

functional equivalence – функциональная эквивалентность – муодилияти функционалиӣ

functional-pragmatic (dynamic) translation model – функционально-прагматическая (динамическая) модель перевода – модели функционалию прагматикии (динамикии) тарҷума

G

general bilingual dictionary – общий двуязычный словарь – лугати умумии дузабона

general translation theory – общая теория перевода – назарияи умумии тарчума

grammar literalism – грамматический буквализм – ҳарфпаратии грамматикий

grammar replacements – грамматические замены – ивазкунии грамматикий

grammatical transformation – грамматическая трансформация – таҳвили грамматикий

H

hearing translation – письменный перевод на слух – тарчумаи хатии бо роҳи шунавоӣ

history of translation activities – история переводческой деятельности – таърихи фаъолияти тарчумонӣ

homography dictionary – словарь омографов – лугати омографҳо

household translation – бытовой перевод – тарчумаи майшӣ

I

implementation phase – фаза осуществления (сеанса) – марҳилаи амалисозӣ (сеанс)

inconsistency theory – теория несоответствий – назарияи номутобиқатҳо

information theory of translation – информационная теория перевода – назарияи иттилоотии тарчума

information translation – информационный перевод – тарчумаи иттилоотӣ

intentional literalism – буквализм намеренный – ҳарфпаратии барқасдона

interlinear translation – подстрочный перевод – тарчумаи сатр ба сатр

interlinguistic translation – интерлингвистический перевод – тарчумаи интерлингвистӣ

interlinguistic – интерлингвистический – тарчумаи интерлингвистӣ

international language – международный язык – забони байналхалқӣ.

international ways of transferring proper names – интернациональные способы передачи имен собственных – усулҳои интернационалии тарҷумай исмҳои хос

interpretation – интерпретация – тафсир

interpreter – переводчик – тарҷумон

intersemiotic translation – интерсемиотический перевод – тарҷумай интерсемиотикӣ

intralingual translation – внутриязыковой перевод – тарҷумаи дохилизабонӣ

invariant in simultaneous translation – инвариант в синхронном переводе – инвариант дар тарҷумай ҳазамон

invariant in translation – инвариант в переводе – инвариант дар тарҷума

J

journalistic translation – публицистический перевод – тарҷумаи публисистӣ

L

lexical features of the translation of military materials – лексические особенности перевода военных материалов – ҳусусиятҳои лугавии тарҷумай маводи ҳарбӣ

lexical matters – лексические соответствия – мутобиқати лугавӣ

lexical tracing paper – калька лексическая – қалқаи лексикиӣ

lexicography of translation – лексикография перевода – лугатнигории тарҷума

linguistic base of translation theory – лингвистическая база теории перевода – асоси лингвистии назарияи тарҷума

linguistic theory of translation – лингвистическая теория перевода – назарияи лингвистии тарҷума

literal translation – буквальный перевод – тарҷумаи ҳарф ба ҳарф

literalism – буквализм – ҳарфпарастӣ

literary theory of translation – литературоведческая теория перевода – назарияи адабиётшиносии тарҷума

literary translation – литературный перевод – тарҷумаи адабӣ

literary translation – художественный перевод – тарчумай бадей

M

machine translation theory – теория машинного перевода – назарияи тарчумай мошинӣ

machine translation – перевод с помощью машины – тарчумай техникӣ

macro translation – макроперевод – макротарчума

mismatch – несоответствие – номутобиқатӣ

mixed translation – смешанный перевод – тарчумай омехта

model of translation activity – модель переводческой деятельности – қолаби фаъолияти тарчумонӣ

O

official language – государственный язык – забони расмӣ

omission – опущение – фурӯгузорӣ

omissions and additions – опущения и дополнения – фурӯгузорӣ ва иловакунӣ

oral translation – устный перевод – тарчумай шифоҳӣ

other sources of information – прочие источники информации – сарчашмаҳои дигари иттилоот

P

paragraph translation – абзацно–фразовый перевод – тарчумай сархатию чумлагӣ

perception – восприятие – идрок

permanent compliance – постоянные соответствия – мутобиқати доимӣ

phrase translation – пофразовый перевод – тарчумай чумлагӣ

phraseological tracing – калька фразеологическая – қалқаи фразеологӣ

poetic translation – поэтический перевод – тарчумай шоирона (назм)

pomorfem translation – поморфемный перевод – тарчума аз рӯйи фонема

pre edit – предредактирование – таҳрири пешакӣ

preliminary orientation and planning phase – фаза предварительной ориентировки и планирования – марҳилаи рӯоварии пешакӣ ва ба нақшагириӣ

processing information in a bilingual situation – переработка информации в двуязычной ситуации – азнавтаҳиясозии маълумот дар вазъи дузабонӣ
professional simultaneous translation – профессиональный синхронный перевод – тарҷумаи қасбии ҳамзамон

professional translation – профессиональный перевод – тарҷумаи қасбӣ

prosaic translation – прозаический перевод – тарҷумаи наср

pseudo-internationalism – псевдоинтернационализмы –
псевдоинтернатсионализмҳо

psycholinguistic translation theory – психолингвистическая теория перевода –
назарияи психолингвистикии тарҷума

Q

qualities required for the simultaneous interpreter – качества необходимые для работы синхронного переводчика – сифатҳои муҳими кори тарҷумони ҳамзамон

R

realistic words – слова-реалии – калима-реалияҳо

realities – реалии – реалияҳо

reality situation – ситуация действительности – вазъи воқеият

recode – перекодировать – азнаврамзикунонӣ

recording system – система записи – система сабт

recording translation – письменный перевод звукозаписи – тарҷумаи хаттии сабти садо

records of consecutive translation – записи в последовательном переводе –
қайдҳо дар тарҷумаи пайҳам

regular correspondence theory – теория закономерных соответствий –
назарияи мутобиқати қонунӣ (табиӣ)

replacements – замены – тағйиротҳо

replacing parts of speech – замена частей речи – таъвизи ҳиссаҳои нутқ
reproduction – воспроизведение – таҷдид
rules for a complete written translation – правила полного письменного пе -
ревод – қоидаҳои тарҷумаи пурраи хаттӣ

S

scientific and technical translation – научно-технический перевод – тарҷумаи
илмӣ-техникӣ
scientific translation – научный перевод – тарҷумаи илмӣ
secondary communicative activity – вторичная коммуникативная
деятельность – фаъолияти дубораи муҳобирот
semantic tracing paper – калька семантическая – қалқаи семантикий
semantic transformation – семантическая трансформация – таҳвили
семантикий
semantic translation theory – семантическая теория перевода – назарияи
семантикии тарҷума
semantically adequate translation – семантически адекватный перевод –
тарҷумаи аз нигоҳи маънӣ комил
semantic – semiotic translation model – семантико – семиотическая модель
перевода – қолаби семантикий – семиотикии тарҷума
sender – отправитель – шахси ирсолдиҳанда
sense for sense translation – смысловой перевод – тарҷумаи маънӣ
short translation – сокращенный перевод – тарҷумаи муҳтасар
signed translation method – знаковый способ перевода – усули нишонавии
(аломатнок, ишоравӣ) тарҷума
simplified translation – упрощающий перевод – тарҷумаи содда (сатҳӣ)
simultaneous translation by ear – синхронный перевод на слух – тарҷумаи
ҳамзамон аз рӯйи матни шунида
simultaneous translation from a sheet – синхронный перевод с листа –
тарҷумаи ҳамзамон аз рӯйи варак

simultaneous translation model – модель синхронного перевода – модели тарчумай ҳамзамон

simultaneous translation resolution – дискретность синхронного перевода – номуттасилии тарчумай ҳамзамон

simultaneous translation – синхронный перевод – тарчумай ҳамзамон

situational cliché – ситуационное клише – лавҳаҳои (клишеи) вазъӣ

situational model – ситуативная модель – модели аснойӣ

situational theory of translation – ситуативная теория перевода – назарияи асосии тарчума

slang – сленг – сленг

source text – исходный текст – матни ибтидой (асл)

source text – оригинал – матни асл

source unit – исходная единица – воҳиди ибтидой

special translation theories – специальные теории перевода – назарияҳои маҳсуси тарчума

special translation – специальный перевод – тарчумай маҳсус

structural translation method – структуралистский метод перевода – методи структуралистики тарчума

synchronized reading of pre – translated text – қироати ҳамзамони матни пешакӣ тарчумашуда

synchronous intralingual translation – синхронический интралингвальный перевод – тарчумай ҳамзамони интралингвалий

synonym dictionary – словарь синонимов – лугати синонимҳо (муродифот)

syntactic narrow context – синтаксический узкий контекст – матни (контексти) танги синтаксисӣ

syntactic transformation – синтаксические трансформации – таҳвили синтаксисӣ

syntactic transformations – синтаксические трансформации – таҳвилҳои синтаксисӣ

syntax matches – синтаксические соответствия – мувофиқати синтаксисӣ

Т

target language – входной язык – забони тарчума

target text – переводной текст – матни тарчумашуда

technical translation – технический перевод – тарчумай техники

text translatability – переводимость текста – тарчумашавии матн

texts in translation – тексты в переводе – матнҳо дар тарчума

the combined principle of machine translation – комбинированный принцип машинного перевода – принсипи муштараки тарчумай мошинӣ

the main methods of transmission – основные способы передачи реалий – усулҳои асосии ифодай реалияҳо

the phase of comparing the results with the intended purpose – фаза сопоставления результата с намеченной целью – марҳилаи муқоисаи натиҷа бо мақсади гузошташуда

the pragmatic aspect of translation – прагматический аспект перевода – ҷанбаи прагматикии тарчума

the process of finding the optimal solution – процесс поиска оптимального решения – ҷараёни ҷустуҷӯи қарорҳои мувоғиқ

the process of translator orientation in the source text – процесс ориентировки переводчика в исходном тексте – ҷараёни сарфаҳмравии тарчумон ба матни асл

the semantic way of translation – смысловой способ перевода – усули маъноии тарчума

the structure of the translator – структура деятельности переводчика – соҳтори фаъолияти тарчумон

the stylistic aspect of translation – стилистический аспект перевода – ҷанбаи услубии тарчума

the subject of translation theory – предмет теории перевода – предмети назарияи тарчума

theory of equivalence levels – теория уровней эквивалентности – назарияи дараҷаҳои муодилнокӣ

theory of military translation – теория военного перевода – назарияи тарчумай ҳарбӣ

theory of sequential translation – теория последовательного перевода – назарияи тарчумай пайдарҳам

tracing syntax – калька синтаксическая – калкаи синтаксисӣ

tracing – калькирование – нусхабардорӣ

traditional translation – традиционный перевод – тарчумай анъанавӣ (оддӣ)

training translation – учебный перевод – тарчумай таълимӣ

transcription – транскрибирование – транскрипсиякунонӣ

transcription – транскрипция – транскрипсия (овонависӣ)

transformation rules – правила трансформации – қоидай таҳвил

transformation – трансформация – таъвиз

transformational approach to translation – трансформационный подход к переводу – муносабати таҳвилӣ ба тарчума

transformational exercises – трансформационные упражнения – машқҳои трансформатсионӣ

transformational theory of translation – трансформационная теория перевода – назарияи трансформатсионии тарчума

transformational transition model – трансформационная модель перевода – модели трансформатсионии тарчума

translatability problem – проблема переводимости – проблемаи тарчумашавӣ

translatability – переводимость – тарчумашавӣ

translatable equivalent – переводной эквивалент – муодили тарчумавӣ

translate, convert – переводить, перевести – тарчума кардан, баргардонидан

translation abstract – перевод- реферат – тарчума-реферат

translation accuracy – точность перевода – сахехияти тарчума

translation action – переводческое действие – амали тарчумонӣ

translation activities – переводческая деятельность – фаъолияти тарчумонӣ

translation adaptation – перевод- адаптация – тарчума содагардонӣ

translation compensation – переводческие компенсации – чубронҳои тарҷумавӣ

translation competency – переводческая компетенция – салоҳияти тарҷумонӣ

translation components – компоненты переводческой деятельности – аҷзори фаъолияти тарҷумонӣ

translation compression – сжатость перевода – ихчамии тарҷума

translation dictionary – переводной словарь – лӯгати тарҷумавӣ

translation difficulties – сложности перевода – мураккабиҳои тарҷума

translation difficulties – трудности при переводе – мушкилот ҳангоми тарҷума

translation equivalence levels – уровни эквивалентности перевода – дараҷаҳои муодилнокии тарҷума

translation from the sheet – перевод с листа – тарҷума аз руи вақ

translation genre – жанр перевода – жанри тарҷума

translation invariant – инвариант перевода – инварианти тарҷума

translation method – метод перевода – методи тарҷума

translation method – способ перевода – усули тарҷума

translation of articles of feuilleton type – перевод статей фельетонного типа – тарҷумай мақолаҳои фелетонӣ

translation of fiction and essay literature – перевод художественной и очерковой литературы – тарҷумай адабиёти бадеӣ ва очеркӣ

translation of journalism – перевод публицистики – тарҷумай публистика

translation of phraseological units – перевод фразеологизмов – тарҷумай фразеологизмҳо

translation of socially marked expressive vocabulary (argo, dysphemism, jargon, slang, etc.) – перевод социально маркированной экспрессивной лексики (арго, дисфемизмы, жаргон, слэнг и пр.) – тарҷумай лексикаи иҷтимоӣ-экспрессивӣ (арго, дисфемизмҳо, жаргон, слэнг ва гайра)

translation of technical literature – перевод технической литературы – тарҷумай адабиёти техникӣ

translation of terms – перевод терминов – тарчумаи истилоҳот

translation practice – практика перевода – амалияи тарҷума

translation process – процесс перевода – ҷараёни тарҷума

translation quality – качество перевода – сифати тарҷума

translation science – наука о переводе – илми тарҷума

translation solution – решение на перевод – қарор барои тарҷума

translation structure – структура перевода – соҳтори тарҷума

translation studies – переводоведение – тарҷумашиной

translation studies – переводология, переводоведения – переводология, тарҷумашиной

translation technique – методика перевода – методикаи тарҷума

translation technique – техника перевода – техникаи тарҷума

translation techniques – переводческие приемы – усулҳои тарҷума

translation text – текст перевода – матни тарҷумашаванда

translation theory – теория перевода – назарияи тарҷума

translation transformations – переводческие трансформации – таъвизҳои тарҷумавӣ

translation type «express information» – перевод типа «экспресс-информация» – тарҷумаи навъи «иттилооти фаврӣ»

translation types – типы перевода – навъҳои тарҷума

translation units – единицы перевода – воҳидҳои тарҷума

translation universals – переводческие универсалии – универсалияҳои тарҷумавӣ

translation – перевод – тарҷума

translational computational lexicography – переводная вычислительная лексикография – луғатнигорӣ барои тарҷумаи мошинӣ

translator map – хартия переводчика – хартияи тарҷумон

translator requirements – требования к переводчику – талабот нисбат ба тарҷумон

translator tasks – задачи переводчика – вазифаҳои тарҷумон

transliterated word – транслитерированное слово – калимаи овонавишта

transliteration – транслитерация – транслитератсия

transposition – перестановка – чойивазкунӣ

two- way translation – двусторонний перевод – тарҷумаи дутарафа

V

vector replacement – векторная замена – таъвизи векторӣ

visual interpretation – зрительно устный перевод – тарҷумаи шифоҳии пеши назар

vocabulary word form – словарная форма слова – шакли лугатии калима

vocabulary – словарь – лугат

vocal translation – вокальный перевод – тарҷумаи вокалӣ (суруд)

W

word for word translation – дословный перевод – тарҷумаи таҳтуллафзӣ

working languages – рабочие языки – забонҳои корӣ

writing language dictionary – словарь языка писателей – луғати забони нависандагон

written translation – письменный перевод – тарҷумаи хаттӣ

written-verbal translation – письменно-устный перевод – тарҷумаи хаттию шифоҳӣ